

valóság

A TARTALOMBÓL

Dr. Mező Ferenc: Big tech-demokrácia és demográfiai válság az USA-ban

Boros János: Az ígéret földje – Amerika
A jó társadalom lehetősége vagy lehetetlensége

Tefner Zoltán: A lengyel társadalom-
és pártstruktúra 1914 és 1918 között
Az osztrák–magyar katonai hírszerzés
ismeretei a lengyelekről

Bolek Zoltán: Az Osztrák–Magyar
Monarchia kolonizációs kísérlete
Bosznia-Hercegovinában

Faragó Péter: 90-es évek, mint
a rendszerváltás utáni mélypont:
Változott-e a rendszerváltás után a
stresszkezelési gondokkal, szorongással,
depresszióval és egyéb mentális
betegségekkel küszködő fiatalok aránya?

Varga Csaba: A jog hermeneutikuma

Somodi Imre: A pécsi jezsuiták története a
„felszabadulástól” a feloszlátásig, 1945–1950

Torda Sztella: A globalizáció kihívásai –
tendenciák a 21. században

Mossóczy Katinka Zsófia: A művészeti
és kulturális tevékenységek szerepe a
békeépítésben az Afganisztáni Nemzeti Zenei
Intézet példáján keresztül

Paár Ádám: Négy nemzet, egy történelem
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
1

8

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2021. augusztus LXIV. évfolyam 8. szám

Szerkesztőség

1088 Budapest,

Bródy Sándor u. 16.

Postacím:

1431 Budapest, Pf.176

Telefon: +36-1-327-8965

+36-1-327-8950

Fax: +36-1-327-8969

E-mail: valosag@titnet.hu

Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó

Piróth Eszter igazgató

1088 Budapest,

Bródy Sándor u. 16.

Nyomás

Pauker Nyomda

Felelős vezető

Vértés Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:

Nemzeti Kulturális Alap,

Emberi Erőforrások Minisztériuma,

Emberi Erőforrás Támogatáskezelő,

Magyar Művészeti Akadémia,

Innovációs és Technológiai Minisztérium

Nemzeti Kulturális Alap

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

INNOVÁCIÓS ÉS TECHNIKAI
MINISZTERIUM

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu

Bogár László

D. Molnár István

Harmati István

Kapronczay Károly

Pomogáts Béla

Tellér Gyula

Főszerkesztő

Kucsera Tamás Gergely

Tőkéczi László (1994–2018)

Szerkesztők

Cseresnyés Márk

Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető

Kiss-Nemeskéri Zsuzsanna

Big tech-demokrácia és demográfiai válság az USA-ban

„Ez a gondolat olyan gondolatokhoz kapcsolódik, amilyeneket egyszer már forgattam a fejemben”
Wittgenstein (Filozófiai vizsgálódások, Atlantisz, 1992, 239. o.)

(*A megfigyelő megfigyeléséről*) Láthatóan messziről kell indítanom. Remélem az olvasó tud majd követni és nem találja felvetéseimet érthetetlennek. A valós világ megismerhető-e? Ezen már évezredek óta „görcsöl” minden kiemelkedő elme (Platontól, Nietzsche-n át, Heideggeren és Gadameren keresztül Wittgensteinig). A megismerés eleve feltételezi a világot és minket; a szubjektumot, vagyis érzékelőt, a lényeg a folyamatban, az interakcióban van (a megfigyelés is az).

A világ visszatükröződik a megismerésben, és magában a megismerés folyamatában mi is visszatükröződünk (önmagunkban). S maga e folyamat természetes közege nem más, mint a nyelv. Ezért szoktam volt mondani a hallgatónak, akik nem szeretik a magyar nyelv és irodalmat, hogy magától a világ felfedezésétől fogják saját magukat megfosztani: könnyező kövekké válnak, ha rájönnek, mitől fosztották meg magukat önként!

A megismerés természetéből adódik, hogy nem egy megismerés van, hanem megismerések és ebből következően valóságok. Ezért mondom, hogy világok érintkeznek bennünk. Ez nem azt jelenti, hogy annyi világ van, amennyi individuum, mert közösségen keresztül kapjuk meg. Nem abszolút egyénenként magányosan élünk a vadonban, hanem közösségeken keresztül (család, társadalmi csoport, politikai közösség, nemzet), divatosan hálózatokon keresztül állítódik a dioptriánk! Interszubjektivitás. Maga a szubjektum is interakciókon keresztül létezik.

Ez pedig jogosan felveti: hogy szabadok vagyunk-e? A szabadság már létünk álcája, egy színes ruha a nagy színpadon, s ennek megfelelően maga a szabadság dogmává korszakosult a forradalmi lapjain? De kik írják a forradalmi könyvet?

A végső kérdés az: hogy döntéseinket, ténylegesen szabadon önállóan hozzuk-e, a miénk-e vagy mások döntései végződnek bennünk úgy, mintha a sajátjaink lennének?

(*Twitter-diplomácia*) Ha ezeket a bonyolultnak tűnő alapvetéseket el tudjuk fogadni, akkor rátérhetünk az írás valódi szándékára: mi történik az Egyesült Államokban? Mert, ami történik Amerikában, az fog történni a világban!

„Tegyük újra nagyvá Amerikát” (Make America Great Again) – mondhatnám önkkel.

A tavalyi évben ismét felerősödtek a rasszizmusellenes indulatok, amikor a rendőri intézkedés közben meghalt George Floyd. Az esemény hatására országos szintű zavargások és tüntetések bontakoztak ki, valamint elindult az úgynevezett „Black Lives Matter” nevű mozgalom is, amely mögé számos híresség és ismert személy beállt. Más kérdés azonban, hogy ez a mozgalom és a céljai valóban felemelik-e és hasznosak-e a több millió, nyomorban élő fekete ember számára szerzte az USA-ban.

Végleg letiltotta Donald Trump fiókját a Twitter, az Egyesült Államok volt elnöke már nem elérhető a platformon. A közösségi portál szerint az ex-elnök több üzenetében is erőszakra bátorította a híveit, támogatta, hogy a Capitoliumhoz vonuljanak, a portál pedig attól tart, hogy további erőszakot szülhet Trump tevékenysége. A Twitter korábban már átmenetileg felfüggesztette a volt elnök fiókját és korlátozni akarta a tevékenységét, a mostani tiltás azonban véglegesnek tűnik. Ez nemcsak a médiavisszhang miatt kellemetlen Trumpnak, hanem azért is, mert a választás előtt felmerülhetett az az eretneknek tűnő gondolat, hogy tulajdonképpen a Twitter nyeri, nyerteti meg a választást. A belpolitikai üzeneteket szinte mind ezen a platformon közölte Trump elnök és a külpolitika is egyre nagyobb része terelődött át a közösségi felületre. A jelenség nevet is kapott: *Twitter-diplomácia*.

Nancy Pelosi, a képviselőház demokrata elnöke a 2021. január 5-én a Capitolium előtt és benne lejátszódó zavargások után indítványozta, hogy azonnal távolítsák el az elnököt a hatalomból. Erre az amerikai alkotmány 25. kiegészítésének 4. cikkelye nyújt lehetőséget. Sőt, tiltsák el attól, hogy újra jelöltesse magát elnöknek!

A kormányok és az állampolgárok kapcsolata is gyorsan változik, hiszen a digitális technológiák és a közösségi média lehetővé teszi az emberek könnyebb és gyorsabb mozgósítását politikai célokra. Ez idővel oda vezet, hogy a technológiai nagyvállalatok akaratlanul is a polgárok és a kormányok közötti közvetítőkké válnak, különösen a mai pandémiás helyzetben (Mező). A Facebook magántulajdonban lévő közösségi oldalként hirdeti magát, de politikai semlegességére nincs bizonyíték. Ez rávilágít azon törvények és szabályok szükségességére, melyeknek célja a közösségi oldalak üzemeltetőinek felügyelete lenne. Sokáig azt hitték, a nemzetállamokra, a szuverenitásra a legnagyobb veszélyt más szuverén államok jelentik – ez már nagyrészt elavult, s nem is a multinacionális cégek, szuperbankok. Az állam legnagyobb vetélytársa a big tech cégek, melyek államközi térben működő kvázi önálló supra-államok.

A kockázat és a kihívás nagy, a geopolitikára az emberi viselkedés kiszámíthatatlansága és a technológia rohamos fejlődése pedig hatalmas veszélyt jelent.

A Noam Chomskynak tulajdonított¹ tíz tétel tökéletesen leírja a tömegmanipuláció összes lényegi elemét (mint az 1×1, lásd Mező 2017). Tudod; kinek kell az okos tájékozott szavazó? Úgy van – senkinek! A tömegmanipuláció elemeit pedig nem az új Göbbels-hasonmások irányítják, hanem ezek a cégek – választásokat döntenek el, ők a demokrácia új szuper-bajnokai. Vannak eszközeik, mint egy rács, melyet kedve szerint felöltöztet, becsomagol!

(Black Lives Matter mozgalom: ki kit használ fel?) Ilyen eszköz lett a Black Lives Matter mozgalom, vagy csak röviden BLM. A mozgalom 2013-ban alakult meg. Az elsődleges célja, hogy minden állampolgár megkapja a jogszerű rendőri eljárást, bírszín és az elkövetett bűncselekmény súlyosságától függetlenül. A polgárjogi mozgalom kárpótlást szeretne kapni a rabszolgaságért. Úgyis mondhatnánk, hogy alternatív valóságot, saját világot teremtenek, és párbeszéd helyett újszerű ellengyarmatosítás zajlik, melynek a terepe a nyelv és a kultúra, és az ellenkező, más véleményt formálók eleve rasszisták, akiknek nincs helye a szép új-világban.

Bár kicsit furesának tartom, hogy arról nem esik szó, hogy sokszor az afrikai adta el az afroamerikaiakat a fehér rabszolga-kereskedőknek, tehát saját népük bocsájtotta áruba a most élő amerikai afroamerikai közösség őseit, mégis, az afrikai országok irányában nem indulnak kárpótlási követelések. A mozgalmárok végső célja nem más, mint az afroamerikai emberek teljes felszabadulása és kárpótlása, a jelenlegi „fehér hatalomtól” (gondolj Obamára például, vagy a Sony TV-re és az önmegvalósítóokra – a kifosztott üzletekben).

George Floyd szerencsétlen halála volt a gyújtózsín, amit térdeplő, bűnbánó emberek tömegei követték és égő városok és ledöntött történelmi szobrok, amelyek idáig az egységes történelmi Amerikát jelképezték. Mi fogja ezután jelképezni az amerikai-ságot: lesz egy afroamerikai Amerika, egy Latinó Amerika és egy Fehér Amerika. Vajon mi fogja ezeket összefogni? Bilincs? Mississippi állam zászlaját már meg is változtatták 2020-ban. Országsszerte a rendőrség felszámolását követelték, és a hivatalos szervek elleni ellenállásra buzdítottak: ennek a legsúlyosabb példája a seattle-i „Capitol Hill Autonóm Zóna” volt, ahol másfél hónapon keresztül fegyveres „partizánok, felkelők” tartották a területen kívül az állami erőket (Seattle Times, 2020. július 1.)

A gazdasági összeomlás, a baloldali médiatúlsúly („mainstream media”, azaz MSM demokrata párt felé húzása, pl. New York Times, CNN), az erőszakos tüntetéshullámok és a koronavírus-járvány elleni védekezés sikertelensége nyomán 2020 novemberében az amerikaiak Joe Bident, Obama egykori alelnökét választották az USA elnökévé, a Demokrata Párt pedig a Kongresszus mindkét házában többséget szerzett. Ezt követően Trump hosszú ideig nem volt hajlandó elismerni vereségét, hívei (és a provokátorok) pedig 2021. januárban megrohmozták a Capitolium épületét. Ezután óriási cenzorhullám vette kezdetét, mellyel Trumpot, a még hivatalban lévő elnököt eltüntették gyakorlatilag az összes népszerű közösségi médiaplatformról. Pontosabban őt és híveit...

Patrisse Cullors, a Black Lives Matter mozgalom egyik vezetője levelet írt Joe Bidennek, melyben emlékeztette a frissen megválasztott elnököt, hogy győzelmében nagy szerepet játszott a feketék nagyarányú támogatása, a fekete szavazók 87 százaléka szavazott Bidenre az exit poll felmérése alapján. Ezzel számos csatatér államban okoztak sikert (pl. Wisconsin, Michigan), azaz az afroamerikaiak nyerték meg a választást a demokratáknak, amiért valamilyen támogatást várnak el cserébe. Mi lesz ez vajon? A bűncselekmények 50%-át fekete árnyalatú állampolgárok követik el, és az áldozatok túlnyomó részét is ők teszik ki. Gyermekük 70%-a csonka családokban, a nők nevelésében nőnek fel.

Nem várható, hogy lecsökkenjen a napjainkra óriási méreteket öltő társadalmi feszültség. A BLM-tüntetések megmutatták, hogy a politikailag indoktrinált kisebbségek már nem csupán szóban és írásban, hanem tettekkel is fogatosítják az általuk képviselt „reverse racism”, azaz fordított rasszizmus, a fehér lakossággal szembeni vélt sérelmek visszafizetésének, és az ő kirekesztésüknek megágyazó ideológiát. Mindehhez gyakran a helyi fehér lakosság csak asszisztál a beléjük vert hamis bűntudat-érzet miatt.

(A „Nagy-szétbomlás” és a megváltoztatott Múlt) Az Egyesült Államok és az Európai Unió integritása is kérdéses a jövőben. Előbbi esetében az egyre növekvő ideológiai szakadéknak köszönhetően már minden választás kisebb háborúval ér fel, melynek eredményét nem lehet általánosan elfogadtatni, az egyes oldalak hívei pedig egyre távolodnak egymástól. Trump elnöksége alatt a liberális paradicsom Kaliforniában két terv is szárnyra kapott: 2018-ban konzervatív gondolkodók egy csoportja a jobboldali többségű belső területeket le szeretne vonni választani Kaliforniáról, létrehozva az 51. tagállamot Új-Kalifornia néven (New California Declares Independence From Rest Of State. CBS Local Sacramento, 2018. január 15.), 2020-ban pedig a Yes California szervezet az állam kiválásait szeretne volna elérni az Unióból (San José Inside, 2020. szeptember 14.).

Brezinski rámutatott, „megosztó pártoskodástól szenvedő politikai rendszer” áll fenn az USA-ban, s tegyük hozzá: a politikai leszámolásoktól sem mentes, a Triumph hívektől, rajongóktól megszabadítják a CIA-t, FBI-t, a hadsereget, az állami rendőrségeket, sőt a közigazgatást is átvilágítják. Mi lesz így veled Amerika? Megváltoztatják a múltadat!

Fukuyama kérdésfeltevése – A nagy szétbomlás című könyvében – 2020-ban is aktuálisnak tekinthető az Egyesült Államok rendkívül polarizált társadalmát tekintve. „Továbbra is fennáll: hogyan tudjuk újjáépíteni a társadalmi tőkét a jövőben? A kultúra és a politika egyes társadalmaknak biztosítja, hogy befolyásolják a szétbomlás iramát és mértékét, de hosszútávon ez nem ad választ arra, hogyan teremthető meg a társadalmi rend a 21. század elején.” Lásd: 112. o.

„Nagyon úgy fest a dolog, hogy kutyaszorítóba kerültünk: továbbhaladva egyre súlyosabb társadalmi dezorganizáció és atomizálódás vár ránk, a visszavonulási út viszont el lett vágva. Azt jelentené ez, hogy a mai liberális társadalmak arra vannak kárhoztatva, hogy egyre mélyebb erkölcsi romlásba és társadalmi anarchiába süllyedjenek, míg végül valahogy szét nem robbannak? Igazuk lett volna a felvilágosodás bírálóinak, például Edmund Burke-nek: elkerülhetetlenül ilyen anarchiához vezet minden próbálkozás, hogy tradíció helyébe az értelmet állítsuk?” (Fukuyama: A nagy szétbomlás, 114. o.) 13,7 százalékra nőtt az egészségügyi biztosítással nem rendelkezők aránya az Államokban 2020-ra.

A mai baloldal kevésbé foglalkozik a széles rétegeket érintő gazdasági ügyekkel, inkább különféle marginalizált csoportok ügyeit karolják fel, például az egyes etnikai kisebbségeket, a nőket, a bevándorlókat, a menekülteket és az LMBTQ-embereket. A jobboldal eközben a hagyományos nemzeti identitás védelmét tűzte zászlajára, ami gyakran az etnikumhoz vagy a valláshoz kötődik. A demokratikus társadalmak külön identitással bíró kis csoportokra szakadnak, ami azzal fenyeget, hogy nem tudnak majd kollektív társadalomként cselekedni, ez pedig csakis az állam összeomlásához vezethet. Nemzetállam kontra Birodalmi Amerika!

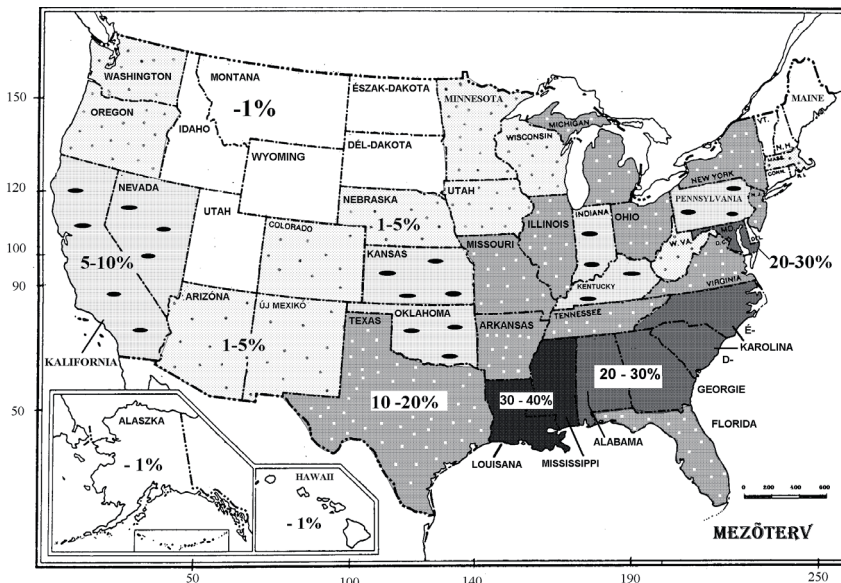
(Latinók és afroamerikaiak a tortadiagramban) A spanyolajkúak bevándorlása rendkívül dinamikus módon zajlik annak ellenére, hogy a kormány több módon is próbálta eddig megakadályozni, hogy képzetlen spanyol ajkú népesség tömege áramoljon be az országba (pl. kerítés az USA–Mexikó határon). E példából is lehet következtetni, hogy Mexikóból érkeznek a legtöbben, de más közép- és dél-amerikai ország emigránsainak is kedvelt célpontja az USA. Mivel a bevándorlók délről érkeznek, így logikusan inkább a déli, délnyugati államokban telepednek le, ott élnek nagyobb sűrűségben. A vidékről érkezett latin-amerikaiak jellemzően észak-amerikai városokban telepednek le, a legnagyobb gócpontok Chicagóban, San Antonióban, Los Angelesben és Albuquerqueben vannak. Egyre inkább jellemző azonban az is, hogy északabbi területekre vándorolnak.

A modern baloldal szerint a marxista osztályharc átalakult, nem fogható meg a munkásosztály felszabadítási teóriáiban és a diktatúra közvetlen kiépítésében. Az új felület a kultúra, a kultúrharc; itt kell felszabadítani mindenkit az akarata ellenére is, hiszen ezen keresztül látunk és érzékelünk, a logikus manipuláció helyszíne tehát a NYELV. A nyelvet kell megszállni, kisajátítani, gyarmatosítani, mert azon keresztül lehet nemcsak a politikát, hanem szó szerint: az egész világunkat, az egész társadalmat kontrolálni. Végző soron a hatalomról van szó, a hatalom kisajátításáról! És az ellenfél ellehetetlenítéséről! Politikai megsemmisítéséről! „Végkép eltörölni”. Valahonnan olyan ismerős?

Ezzel szemben egyre inkább tehetetlennek tűnik a nagyolvasztó tégely a saját belső problémájával szemben. Már a Katrina hurrikán (2005. szeptember), olyan dolgokat hozott a felszínre, amiről idáig – „hála” a média áldásos tevékenységének – nem volt tudomásunk. New Orleansban valóságos gettóháború zajlott, elszabadult a pokol, a rendőrök elmenekültek, három-négy napig a káosz volt az úr, gettóbandák uralták az egész várost, fosztogattak, gyilkoltak kedvük szerint. (Ugye hasonló képeket láttunk tavaly

országos szinten Amerikában.) Rumsfeldnek kellett a helyszínre érkeznie a hadsereggel, hogy a rend helyreálljon. Hetekkel a tragédia után, bomló, temetetlen hullákat láthattunk Amerika híres városában, olyan volt a látvány, mint egy elmaradott afrikai országban (New Orleans lakosságának 68%-a afroamerikai). A valóságos probléma feltárását a hazugságok sora erősen hátráltatja. A helyi afroamerikai társadalom szétesett, saját gazdasági bázisa nincs (l. Fukuyama: *A bizalom és A nagy szétbomlás* c. könyveit), a megszületendő gyermekek 64 százaléka házasságon kívül jön a világra, és apa nélkül nő fel, maximum házibaráttal találkozik. A városok fekete gettóiban maradt embereknek hiányoznak a pozitív mintaképek, melyhez a fiatalok orientálódni tudnának (maradnak a kosárlabdázók és a zenészek). Ugyanakkor a munkához jutás lehetősége tovább csökkent, mivel minimalizálódtak az ipari munkahelyek (melyek vagy megszűntek, vagy a szuburbiaiba helyeződtek át). Az iskola nem fontos, dolgozó embert maguk közül nem látnak. A fekete munkaerő túlnyomórészt rosszul képzett, a szolgáltatási szektorban sem tudnak magasabb és jobban fizetett pozíciókhoz jutni. Gyakran a pénzszerzés egyetlen lehetősége a drogkereskedelem. Végbement a feketék kriminalizációja, ami erős negatív visszacsatolásként jelenik meg. Az utcán, sajátos módon nőnek fel, a média által közvetített vásárlási igényt kizárólag bűnözésből tudják biztosítani. A segély egy-két napig tart, Amerika térképe titkokat rejt magában, ún. blight-okat, penészfoltokat, gettókat. Nem egy Amerika van, hanem Amerikák vannak, ezeknek kis közük van egymáshoz, egymás mellett élnek, mégis óriási távolságra (vö. térkép).

Térkép. Afroamerikai lakosság aránya az egyes államokban (30–40%, 20–30%, 10–20%, 5–10%, 1–5% és 1% alatt)

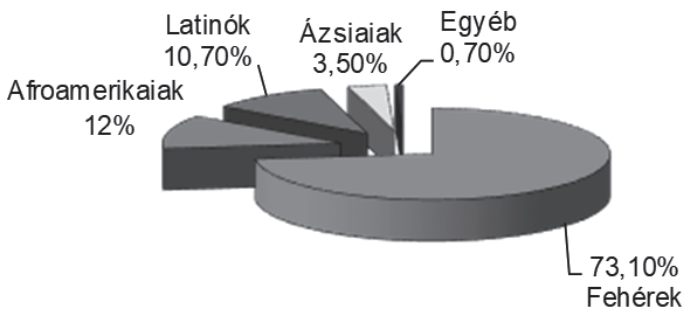
Az afroamerikaiak szuburbanizációjának vizsgálatakor azzal szembesülünk, hogy részesedésük a szuburbán tér össznépszerűségében különösen magas az elővárosok központjaiban. Máiig nem részesednek számottevően a „counter urbanization”-ban (ellenurbanizációban). Az elmúlt évtizedek vándorlási mozgásainak eredményeképpen a szuburbán térség „feketébb”, a vidéki térség „fehérebb” lett.

Óriási kettősség rejlik benne. Az információt diplomáciai eszközként felhasználva az USA pontos, megbízható helyzetképet nyújthat bizonyos országok számára, ezzel is az USA-val való szoros együttműködésre készítetve őket. Ebben az okfejtésben már benne rejlik az az állapot, ahol a geográfia „infográfivává” vált, s ahol a geopolitikából „info-politika” lett.

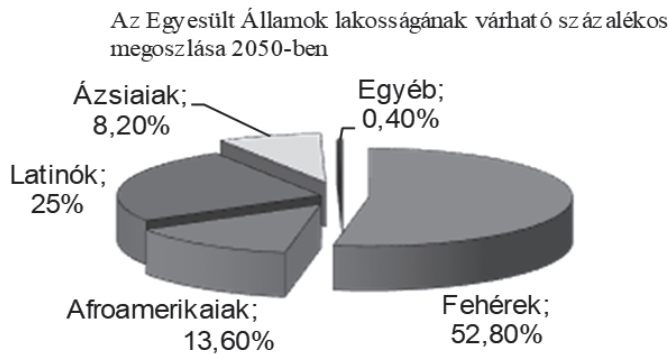
Az információ a nemzetközi világ új értékmérője, és az USA bármely más országnál jobb helyzetben van ahhoz, hogy megsokszorozza ennek „kemény” és „lágy” erőforrásainak lehetőségét. Valószínűleg a 21. században is a Birodalmi Amerika lesz a hegemon hatalom, de ha hihetünk Toynbeenak, hogy kihívás kell a fejlődéshez, Amerika csak uralkodni fog birodalmi attitűdökkel, pillanatnyi érdekeinek megfelelően. Félő, hogy előbb, vagy utóbb gyűlölt hatalommá válik országhatáron kívül és belül is.

Az informalizációval Amerika nemzethez való viszonya újra lejárásra kerül. A kibetér az utolsó határ a szabadság túlbujánzásában és az amerikai sajátosság kovácsolásában. A paradoxon abban áll, hogy az informalizáció elemeire bontja a szilárd állami megjelenést és a régi határokat. Szilárd állami megjelenés helyett az Egyesült Államok egy teljesen informalizált világban a globális hálózatok csomópontjává válhat, egy funkcionális kapcsolóponttá, mivel a régi szabályzatok szimulációivá válnak a hiperrealításban. Nem egyszerűen eszközök halmaza, hanem egy deterritorializált telemetrikus civilizáció, része a „társadalmi-gazdasági-technikai felszerelésnek, melyből a jövő társadalmi állnak össze” (Virilio).

Egyesült Államok lakosságának
százalékos megoszlása 2000-ben

Az amerikai civilizációt veszélyeztető fenyegetések – mióta a dimenzionalitás újra-rendeződik (Virilio 1997) – az információs korszak áramlataiban és folyamataiban vannak. A fenyegetések térbeliségére és a felelősség megfogalmazására vonatkozó kérdés bizonyos divatos elképzeléseket hangsúlyoz a rugalmasságról és a sebességről a mai stratégiai elméletekben (Virilio).

A McWorld áramlatainak terei – földalattik, áruközpontok, felhőkarcolók, repülőterek, hálózati számítógépek, kapcsolódási csomópontok, adatbázisok, kommunikációs központok –, melyek elborítják és elpusztítják (mialatt elektronizálják) legdédelgettebb mítoszait. A liberalizmus megadja a kiborg-féle életmódot a „mi” számára. Annak ellenére, hogy a közösségek és a kiborgok nyilvánvalóan a geopolitika elméletének és gyakorlatának részei a 21. század elején, a geopolitikai élet új, programokkal szervezett formáit folyamatosan tervezik, befolyásolva ezzel a félelmeinket és gondolatainkat, s ezzel befolyásolni lehet akár a döntéseinket is. Át lehet írni a világunkat, valóságunkat valami MÁSSÁ. Nem találjuk az összhangot a természettel, felbotlunk egy kőben, de a csillagokat nézzük és világrendszereket akarunk hódítani. Közben nem találjuk meg életünk párját, a sorsunkat, a nemzetünket mint közösséget veszítjük el, az álmainkat dobjuk el a monitorért. Ugye milyen szép rajta a kép?

(Gazdaság és civilizáció: a megváltozott arányok mögött) Visszatérve az arányokra: Fukuyama szerint a következő pár évtizedben az ázsiaiak mellett a spanyolajkúak fogják a növekedés ütemét diktálni. Számoljuk hozzá azt a 14 millió illegális latinót, akiknek az új elnök, Biden állampolgárságot ad. 2050-re a népesség egynegyedét fogják alkotni. Legtöbbjük – valamivel több mint a felük – mexikói eredetű. A legtöbbben a mexikói határ menti széles sávban (300-400 km-es) élnek. Ezt visszafoglalásnak is nevezhetjük (sok mexikói így is éli meg), hiszen a Mexikói Császárság közel $\frac{2}{3}$ -át az Államok elfoglalta (egyedül Texas kiáltotta ki a függetlenségét és így csatlakozott az Egyesült Államokhoz). Texas, Új-Mexikó, Arizona, Kalifornia, Oklahoma stb.

Los Angeles a világon a 3. legnagyobb mexikói közösséggel bíró város, de Kalifornia, Új-Mexikó, Texas harmada, negyede már mexikói gyökerekkel bír (saját újság, televízió, rádió, saját kulturális közegben élnek).

A kubaiak elsősorban Floridában telepedtek le (közülük sokan szavaztak a republikánusokra, mivel erősen antikommunisták), a salvadoriak elsősorban Washington D.C.-ben stb. Ha az ázsiai származásúak erős növekedését is ide vesszük, akkor 2050-re a fehér amerikaiak az 50% környékére csökkennek. Az igazi kérdés az, hogy mit okoz ez a politikában? A demokraták már eldöntötték, hogy elsősorban a bevándorlókra számítanak és az afroamerikai szavazókban bíznak, itt erősítenek.

És a világgazdaságra figyelnek, a nemzetgazdaságot és a nemzetállamot elhanyagolják, arról már valószínűleg lemondtak (szavakban nem, de tettekben egyértelműen).

A másik nagy kérdés, amit a liberális Fukuyama sem tagad, hogy a gazdaság végső alapja kulturális alapú, s az végül is a bizalmon alapul. Bízunk benne, hogy a jog megvéd bennünket és a szerződésünk az érvényes lesz. Ha ez a bizalom megsérül, vagy a kulturális alapja megreped, annak mi lesz a következmény; még nem tudjuk! Amerika nagy átalakulás előtt áll, egy óriási kísérleti program zajlik, s ennek az eredménye – tesszik, vagy sem – meghatározza majd a mi jövőnket is.

Nem volt véletlen, hogy a boszniai háború béketárgyalásait 1995-ben a daytoni Wright-Patterson Légibázison tartották Ohióban, azon a helyen, ahol először alkották meg a „bionics” kifejezést, és ahol a világon a legfejlettebb földrajzi információs rendszerek (GIS) és megjelenítési technológiák közül jó néhányat találunk (Virilio). Ott a tárgyaló pártok meglátogathatták a „Nintendo” szobát, ahol megtekinthették a vitatott területek legfrissebb háromdimenziós térképeit, és amelyen precízen elhelyezhették a választó- és demarkációs vonalakat. A technológia Warren Christopher államtitkár szerint lehetővé tette a felek számára, hogy „áttekintsék” a területet és „*pontosan lássák, miről is beszélnek*”. De amit a felek tulajdonképpen láttak, az természetesen szimuláció volt, a valódi modellje. Látszat és valóság – örök dilemma (Mező 2007)!

A térképek GIS-szel, a globális tér modern kartográfiai ábrázolásának posztmodern telemetriai szimulációval történő helyettesítése Daytonban egy sokkal tágabb technokulturális átalakítást tették lehetővé, s jellemzi azt, hogy a 20. század végén hogyan képzelik el, és hogyan jelenítik meg a világpolitikát. A folyamatosan működő, világszerte elhelyezett 24 órás hírgépezetekkel a világpolitika története egyfajta információs látványossággá vált, egy olyan látvánnyá, mely formáját a virtuális élet áramlataiból meríti.

Televíziós látványosságként és könnyen felismerhető szöveggként állandóan élénk vetítve – káosz az utcákon, tevékeny demokrácia, államcsínymozgásban – a világpolitika megszűnt színházi előadásnak lenni, mint ahogyan az volt a geopolitikusok számára a 20. század első felében. Ma már a televíziós látványosság és a katonai szimulációk hiper-realitása, az információk olyan univerzuma, ami bekerít és eláraszt mindent. A CNN pörgő világa egy információs sodrásban levő világ. A politikai realizmus szóképei többé nem lesznek lefedve egyfajta szédítő világképpel. A látványokat szédülés homályosítja el (Mező 2003, Ó Tuathail 1996). Az információ sebessége, mennyisége és intenzitása az idegen politikát, mint gondolat valós lehetőségét fetisizálja.

Ez előtérbe helyezheti a sokak által felvetett eukleidészi, különálló nemzetállamokon alapuló világ széthullását, továbbsmegyek – azok mesterséges, szándékolt szétverését. Feleslegesnek gondolják, zavaró körülménynek. Látjuk, az Egyesült Államokban is mesterségesen szétverik a nemzetállami Amerikát, a birodalmi Amerika oltárán. Ebből következtethetünk arra is, hogy mi a valós szándék Európában.

(*Poszt-posztmodern helyzet és az ár, amit fizetni kell*) A mi poszt-posztmodern deterritorializáló helyzetünkben az emberek, a helyszínek, és a történelmi örökség térszerkezete elvesztette a fontosságát. Innen érthető meg, hogy miért rongálják meg a történelmi szobrokat az amerikai városokban. Vagyis a tények egyre kevésbé befolyásolják a történetet magát, hanem az arról alkotott és elterjesztett, a valóságtól elszakadt állószövegek határozzák meg a bennünk lezajló folyamatokat. Tehát mi vagyunk a célpont, és mi vagyunk a helyszínek is, bennünk zajlik le az álvalóság a maga teljességében, a paradoxon paradoxonaként!

A jelenkori kulturális formák alapjaiban törékenyek, hiszen nem birtokolnak eukleidészi² határokat, struktúrákat, vagy szabályokat. A kérdéseknek, melyeket meg kell válaszolnunk a megosztó globális folyamatok világában. Inkább az áramlatok és a bizonytalanság, s ezáltal a káosz elképzeléseire kell támaszkodnunk, mint a rend, stabilitás és rendszeresség „elavult” elképzeléseire (ld. Harari).

Ez nem azt sugallja, hogy a világpolitika szükségszerűen meghaladta a területi államok elképzelését, de inkább dolgozik a delokalizált transz-nemzetek, ál-szuverenitás, posztmodern háború, deterritorializált valuta, a termelés és fogyasztás globalizált hálózati gazdaságának különös új fúziójával. Új formákat, új fogalmakat talál ki, s ezekkel megszálja a nyelvet (fejlődés, átalakítás címén). Először zavart csinál – majd transzformál – és mi befogadjuk, magunkévá tesszük – nem merül fel többé kétely...

A jelenkori hatalmi viszonyokban a technológia, az oktatás, és az intézményi rugalmasság jelentősége nő, mialatt a földrajz, a népesség és az erőforrásoké/nyersanyagoké, illetve a 20. – 21. század eleji geopolitika hagyományos céljai csökkennek. Azt sugallják, hogy az az ország, mely a legjobban képes vezetni az információs átalakulást, mindennél hatalmasabbá válik. Számukra ez az ország egyértelműen a bideni birodalmi USA.

A big tech cégek előnye riválisaival szemben pont a határtalan, korlátlan információgyűjtés, és annak szelektált, átalakított változatának a széles körben való elterjesztése és hatása az információbefogadására. Ez egy olyan hatalmi előny, mely bizonyosan túlnő rajtunk s a demokrácián is. Ez pedig olyan kérdéseket vet fel, amiről még álmodni sem merünk!

Biztosak lehetünk benne, hogy a „szabadgondolkodók”, akik gonosz mosollyal eltüntettek a szabadságot, nemsokára elő fogják varázsolni valamilyen trükkös tüneménybe álcázva? A nagy kérdés: a többség elhiszi-e?

„Isten jókor elhagyta a világot, hiszen a gondjainkra bízta, és erről még írást is adott. Tönkretettük. Most aztán a szemével kell látnunk a pusztulását. Mire elpusztítjuk magunkat, végül is megismerkedünk a természetével. Ez a tudás.” (Ferguson, <https://www.welt.de/kultur/literarischewelt>)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Brzezinski, Z. (1999) *A nagy sakktabla*. Európa Könyvkiadó.
- Dijkink, G. (1996) *National Identity and Geopolitical Visions*. Routledge.
- Ferguson, N. (2016) *Ist der Ferne Osten zum neuen Westen geworden?* [web:] <https://www.welt.de/kultur/literarischewelt/article116309504/Ist-der-Ferne-Osten-zum-neuen-Westen-geworden.html>
- Ferguson, N. (2016) „*Draghi hat nicht die leiseste Chance*” [web:] <https://www.welt.de/wirtschaft/article151394824/Draghi-hat-nicht-die-leiseste-Chance.html>
- Fukuyama, F. (1994): *A történelem vége*. Bp., Európa Kk.
- Fukuyama, F. (1997): *Bizalom*. Bp., Európa Kk.
- Fukuyama, F. (2000): *A nagy szétbomlás*. Bp., Európa Kk.

- Giddens, A. (1990): *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press.
- Harari, Y. N. (2018) *21 lecke a 21. századra*. Animus Kiadó, Bp.
- Kaplan, R. D. (2019): *A földrajz bosszúja*. Antal József Tudásközpont.
- Mező F. (2003) *Politikai földrajz alapjai*, DE, Egyetemi jegyzet, p 398.
- Mező F. (2007) Térértelmezések a geopolitikában. *Tér és Társadalom*, 2007/3, pp. 1–22.
- Mező F. (2007) A kapitalizmus ideológiája. *Politikatudományi Szemle*, 2007/3, pp. 45–69.
- Mező F. (2009) Európa újrajrészolása. *Magyarság és Európa (Tegnap és ma)* (Szerk.: Pallai L.) pp. 275–291.
- Mező F. (2017) *Dekódoljuk Brüsszel politikáját*, [web:] https://gondola.hu/cikkek/105380-Dekodoljuk_Brusszel_politikajat.html
- Mező F. (2017) Új üzenetet zúg az európai szél. *Magyar Idők*, 2017. 10. 31., 10. o.
- Mező F. (2017) *A hit erejével (500 éves a reformáció)* [web:] <https://lt-lt.facebook.com/this.is.christian.hungary/>
- Ó Tuathail, G. (1996) *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Toynbee, A. J. (1971) *Válogatott tanulmányok*. Gondolat Kiadó.
- Virilio, P. (2002) *Az információs bomba. /Kor-Hü/, Mágus Design Stúdió.*
- Wittgenstein (1992) *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz. 239. o.
- <https://www.seattletimes.com/seattle-news/seattle-police-clearing-chop-protest-zone/> – Seattle police clearing CHOP protest zone. Seattle Times, 2020. július 1.
- <https://sacramento.cbslocal.com/2018/01/15/new-california-declares-independence-from-rest-of-state/> – New California Declares Independence From Rest Of State. CBS Local Sacramento, 2018. január 15.
- <https://www.sanjoseinside.com/news/california-secede-one-group-got-a-key-approval-last-week-to-try/> – California Secede? One Group Got a Key Approval Last Week To Try. San José Inside, 2020. szeptember 14. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20160703/milyen-amerikai-alom-hatalmas-a-tores-a-gazdagok-es-szegenyek-kozott-234091> 2021. 01. 16.
- <https://ma7.sk/nagyvilag/valtozoban-az-amerikai-lakossag-osszetetele> 2021. 01. 17.
- <http://nepesseg.population.city/amerikai-egyesult-allamok/> 2021. 01. 22.
- <http://www.electproject.org/home/voter-turnout/demographics> 2021. 01. 22.

JEGYZETEK

- 1 Noha Noam Chomsky (1928–) amerikai nyelvész- 2 Itt jegyezzük meg halkan, hogy mikor mi (európaiak) magunknak felfedeztük Kínát, Eukleidészhez kötik az említett tíz pontot, valójában ez egy népszerű hoax (álhír). A „tíz szabályt” eredetileg a francia Sylvain Timsit közölte 2002-ben honlapján: syti.net/Manipulations. Chomsky többször cáfolta, hogy ő írta volna. Azóta kisebb eltérésekkel számos változat létezik az interneten és a sajtó is előszeretettel idézi fel céljaira. [a szerk.]
- „Elemek” című munkája – ami nem maradt meg eredetiben, korunkra a vatikáni könyvtárban találtak egy 10. században készült másolatot, ami a leghitelesebbnek tűnik – sokkal nagyobb érdeklődést keltett nálunk, mint a Bibliánk, ami nem kis fejtörést okozott a misszionáriusok számára.

Az ígéret földje – Amerika A jó társadalom lehetősége vagy lehetetlensége

---

Amerikával kapcsolatban rengeteg a félreértés Európában, amelyek részben gyakorlati, részben elméleti alapúak.¹ Az Amerikát Európából kritizálóknak azt mondhatjuk, telepedjenek át néhány évre az óceánon túlra, és éljék az ottani élet mindennapjait, és utána fogalmazzák meg kritikai pontjaikat. Elméleti szempontból pedig javasolhatjuk, hogy tanulmányozzák az amerikai alkotmány létrehozása idejében megjelent írásokat², majd ezek fényében vizsgálják meg az ország rákövetkező mentalitás-, gondolkodás-, gazdaság-, politika- és társadalomtörténetét. Két dolgot egészen biztos fel fognak ismerni. Egyrészt, hogy annak számára, aki ott növekedett, szakmája és állása van, az élet könnyű és jól szervezett, a szokásos európai bürokratikus terhektől mentes. Másrészt felfedezi, hogy a kifejezések egészen mást jelentenek, mint Európában. Például, amikkel Európában, főleg Kelet-Európában hatalmi csoportok játszadoznak, a „konzervatív” és a „liberális” fogalmak. Ez utóbbit lefoglalták az egykori konkrét kommunisták, akiknek konkrét kezén konkrét vér szárad – és máig meg akarják mondani maguk vagy nevelt utódaik, hogy mi történjen Kelet-Európa országaiban. Magyarországon például liberálisnak kiadva magukat próbálják a nyugat-európai közvéleményt saját hataloméhségük szolgálatába állítani azáltal, hogy a kétségtelenül lassan induló polgárosodási és demokratizálódási folyamatokat támadják és a tényeket saját szájízük és céljaik szerint alkotják és kommunikálják.

Amikor tehát azt olvassuk, hogy Russell Kirk konzervatív gondolkodó, akinek fő műve *The Conservative Mind*, akkor fenn kell tartanunk, hogy ez a konzervativizmus nem az a konzervativizmus, amit Európában annak hívnak. Ugyanígy, amikor Deweyt vagy Rortyt liberálisnak vagy baloldalinak mondják, az távolról sem felel meg a kelet-európai szóhasználatnak.

Egészen nyilvánvaló, hogy Amerika alapelve a lehető leghaladóbb, legmodernebb, legújabb, amit az emberiség valaha létrehozhatott és létre képes hozni. Nem amerikai, hanem európai alapelv, amelynek kialakulásához és ideális megszilárdulásához kétezer évre volt szükség. Nem meghatározottan jó, hanem határozottan és megkerülhetetlenül nyitott a jó felé. Az eszményinek elgondolt individuum meggyőződésén alapuló és egyezményesen elfogadott jog szelíden és az egyén szándéka felől, onnan indulva *kényszeríti* a társadalmat a jó felé haladásra. Ennél jobb és nagyobb nem gondolható. Kimondva érthető és csak az esztelen (*insipiens*) mondja szívében, hogy ez nem jó. Szent Anzelm ontológiai istenérve logikája szerint.³ Az amerikai alkotmány nem a jót határozza meg, hanem a jó, azaz az igazságosság felé haladás procedúráját határozza meg és követeli meg, amely soha nem éri el magát a jót, de mindig afelé halad. Az amerikai konzervatív és az amerikai liberális ugyanazon az oldalon van, az alkotmány szavai szerint „mi, a nép” oldalán, ahova ők is tartoznak egyénekként, annak a közösségnek a tagjaként, amely a legtöbbet akarja kihozni az emberből. Európából nézve az amerikai konzervatív és az amerikai liberális egyaránt az igazságos társadalom felé akar haladni, ennek érdekében az újat, a megújulást keresi. Ez a gondolkodás Ralph Waldo Emerson munkássága nyomán ellenáll a fogalmak és eszmék európai tradicionalista, múltba kapaszkodó értelmezésének. Amerika alkotmánya elvi szinten mindenkitől és mindenkinek szól, minden egyes embert bennfoglal mint alapítót és eleve kizárja a politikai

árokásást, hiszen mindenki ugyanazon az oldalon van. A társadalmi és a politikai igazságosság lehetősége közös keresésének oldalán. A pártosodás szószólóit, az árokásokat az amerikai alapítók a demokrácia sírásóinak tartják.

Számtalan példán meg lehet mutatni a különbséget az európai és az amerikai gondolkodásmód között. Nietzsche Emersont legnagyobb mesterének nevezte, aki olyan közel áll hozzá, mint senki más. Kézzele másolta az amerikai esszéista szövegeit, hogy kezébe átömlesztődjék stílusa. Ám a fogalmak nem maradtak rezisztensek a transzfúzióra: amerikaiból európaivá transzformálódnak. Emerson amerikai géniuszából Nietzschénél felsőbbrendű ember lesz, miközben szinte szó szerint ismételi mindazt, amit Emerson az amerikai zsenialitásról írt⁴.

Hegel köpönyege alól Amerikában az egységet, együttműködést, szolidaritást, társadalmi békét, a minél magasabb szintű általános és egyetemi oktatást sürgető Dewey lép ki, Európában pedig az árokásó Marx és a vérszomjas Lenin. Folytathatnánk a sort. A felvilágosodás Amerikában az Egyesült Államok alkotmányához vezet, Franciaországban terrorhoz. Amerikában élnek a fogalmakat, a fogalmak az élet részei, módosítják őket, ha a közös élet megköveteli. Európában a fogalmakat és értelmezésüket a hatalmon lévők birtokolják, melyekkel uralmukat biztosítják, ha kell, vérfürdő árán.

Russell Kirk rávilágít a különbségre, „a joguralomból bontakozott ki az alkotmány” (59.) – állítja, azaz már eleve tiszteletben tartották egymást az emberek, nem kellett a fogalmakat főjogászoknak és királyi tanácsosoknak definiálni. „Az amerikai alkotmányból, akárcsak a britből, »hiányoznak azok a jognyilatkozatok és -meghatározások, amelyeket a külhoni alkotmányozáspárti gondolkodók nagy becsben tartanak«. A jogok alkotmányos kinyilatkoztatása fabatkát sem ér, ha »megfelelő jogorvoslati rendelkezés nem biztosítja a meghirdetett jogok érvényesítését.” (uo.) Ez a gondolkodás iránya Amerikában: az egyes embertől a törvényig, az egyes ember kisközösségi gondolkodásától a nagytársadalomig és annak jogi fogalmaiig, és nem a fordított, európai fensőbb-ségi, hatalmi, lefelé beszélő irány.

Ehhez képest a közép-európai jog mindmáig a római és francia jogalkotás hatása alatt áll, melynek mellékhatásai jól ismertek olyan nevek alatt, mint jakobinizmus, bolsevizmus: „A forradalmi Franciaországban »az 1791-es alkotmány kikiáltotta a lelkiismeret szabadságát, a sajtó szabadságát, a nyilvános gyülekezéshez való jogot, a kormánytisztviselők felelősségét. Soha nem volt azonban olyan korszak az emberiség ismert történetében, amikor mindezek a jogok olyan bizonytalan lábon álltak volna, mondhatnánk, szinte már nem is léteztek, mint a francia forradalom tetőfokán.« Dicey mellékes (körülbelül 1884–85-ös) megjegyzését talán avval kellene kiegészítenünk, hogy ezeknél még rémületesebb dolgokat követtek el a szovjet alkotmány nevében, amely csak kendőzte a rettenetes »proletárdiktatúrát«, miközben nagyvonalúan megadott minden jogot, és hagyta egyidőben mindet figyelmen kívül.” (60.) Franciaország, Szovjetunió, közte Közép-Európa, megannyi kényszer, az évszázados fejlődés, a publikum jogérzése fejlődésének megtörése állami lefejezésekkel, terrorral. A diktatúrát, a saját polgár állami pusztítását, a társadalom végleges megosztását az egyenlőségre hivatkozó baloldali francia forradalom találta föl. Franciaországban és a szovjet országokban az állam szembefordult polgáraival, ahelyett, hogy eredeti rendeltetése és értelme szerint védte volna őket. Igazságosságról és békéről papoltak, miközben pusztítottak és romboltak. Összetörték, szétziláltak minden olyan jogérzést, amelynek kialakulásához az angol-szász példa alapján fél évezredre volt szükség. Ez a klasszikus baloldal műve: Platón, Hobbes és Kant által elgondolt szerződésen alapuló, polgárait védő állam megcsúfolása, önmagából kifordítása, az emberek életének pokollá tétele.

Russell Kirk könyvében bemutatja, hogy a jogot értő, követő, azt egyénenként jó-nak és fenntartandónak elfogadó állampolgári beállítódás kialakulása sok évszázad békés fejlődésének eredménye lehet. Ilyenről Kelet-Európában nem beszélhetünk. Arról viszont igen, hogy azok az emberek, akik haszonélvezőiként fenntartották a diktatúrát, a véres leszámolások rendszerét, akik az állam saját polgárait lelőtték az országhatáron, ha valaki megpróbált áthatolni a szögesdrótokon (akkoriban nem a migráció hívei voltak), személy szerint ugyanezek az emberek az új millennium kezdetének Magyarországon liberálisoknak nevezik magukat, és Brüsszelben árulkodnak, hogy egy a jogot és a jogkövetést évezredek késéssel tanuló ország állítólag nem demokratikusan viselkedik. Szerintük. Russell Kirk azonban válaszol nekik, mondván, „[a]hhoz, hogy virágozzék, a joguralomnak mély gyökerekkel kell rendelkeznie; az írott alkotmány önmagában merő csapda és káprázat”. (60.) Csapda és káprázat, egyelőre ezeket kellene felismerni, kikerülni vagy felszámolni.

De ki is hozza létre az Egyesült Államok alkotmányát? „Mi, a nép.” Szó szerint:

„Mi, az Egyesült Államok népe, annak érdekében, hogy tökéletessé tegyük az Uniót, megvalósítsuk az igazságosságot, biztosítsuk a belső nyugalmat, gondoskodjunk a közös védelemről, előmozdítsuk az általános jólétet, biztosítsuk a szabadság áldásait magunk és utódaink számára, meghatározzuk és bevezetjük az Amerikai Egyesült Államok jelen alkotmányát.”⁵

Egység, igazságosság, béke, védelem, jólét, szabadság. Sehol egy árok, sehol egy burzsoá–proletár ellentét. Közös erőfeszítéssel kívánják megvalósítani a legjobbakat az emberiség számára. Aztán az első cikkely máris a jogalkotás és a hatalomelosztás kérdéseivel foglalkozik, a megvalósítás technikájával együtt. Nem azonnal akarják az igazságosságot, hanem az oda vezető módszert, egy utat, amely soha nem éri el célját, mert a világ állandó változása során az igazságosságnak is mindig új formái lesznek. Amerikában soha senkinek eszébe nem jutott az alkotmányozás óta, hogy az igazságosságra *instant* el lehetne jutni, néhány kolléga vagy népcsoport kivégzésével. De az sem, hogy valamelyik külföldi államnak vagy szervezetnek kellene panaszkodni a politikai megerősödés érdekében. Bízunk a közösen alkotott intézmények hatékonyságában.

Amerika alkotmánya egyetemes tervezet. A létrehozók szándéka szerint nem etnikumokra, nyelvekre épül, hanem az emberiség legnagyobb eszméire. Az ott élő emberek közösen létrehozzák az *Amerikai Egyesült Államokat* a jó együttélés, virágzás érdekében. A prosperitás legfontosabb összetevője a törvény előtti esély egyenlősége, vagyis az igazságosság. Ha az okság az univerzum cementje, ahogy David Hume mondta, akkor az igazságosság a társadalomé és a jogi-politikai berendezkedése. Az alapítók nagyon is tudatában voltak, hogy ritka történeti alkalom az övék. Sem előttük, sem utánuk nem lesz lehetőség zöld mezőre új országot alapítani, melynek hatalmas forrásai, méretei, lehetőségei vannak.

Az alapítással sok egyéb mellett két nagyon fontos dolgot is kimondtak. Az egyetemes értékek a meghatározók és az eddig ismert régi, egyedi nyelveken, népszokásokon, népek, nemzetek történeti elbeszélésein, mondáin, szokásain alapuló politikai-jogi együttélési formák nem játszanak szerepet. Aki szabadságában, minden kényszerből mentesen az Egyesült Államokba akar jönni, az törvénykezését fogadja el önként (vagy szabadságában ne válassza ezt az országot). Ha ténylegesen ide jön, *azzal* el is fogadja tényszerűen a kényszer, hogy felszámolja, maga mögött hagyja régi etnikai vagy nemzeti alapon formálódott kulturális azonossága jogi vagy politikai vonatkozását.

A szabadságjog egyetemességéből kifolyólag minden egyén és minden szabad egyének által létrehozott csoport ápolhatja régi kulturális hagyományait, miközben tiszteletben kell tartania minden más egyén hagyományát és érzékenységét. A régi népi vagy nemzeti tradíciók nem lehetnek politikai tényezők és mozgatórugók. Egyetlen elv minden ember azonos értéke és a törvény előtti egyenlősége. Az alkotmány a tizenharmadik század végén jogi vonalat húz az alkotmány előtti és utáni idők közt. Aki később veszi föl az állampolgárságot, annak számára a felvételtől húzódik ez a vonal. A történelmi sérelmek ettől fogva nem játszhatnak szerepet a politikában és a jogban.

Ebben a gondolatmenetben két csoportnak kétségtelenül különleges státusa van, az őslakosoknak és a feketéknek. Ők, illetve felmenőik ugyanis nem önként választották az Egyesült Államokat. Ezért részükre alkotmányos keretek közt különleges bánásmód járhat, és kell járnia.

Az alkotmányozók figyelembe vették, hogy az ember széthúzásra hajlik, saját érdekeit keresi, pártosodik és minden feltételét teljesíti annak az anarchiának, amellyel szemben Hobbes megfogalmazta államelméletét. Éppen ezért tettek kísérletet arra, hogy olyan jogi-politikai szerkezetet alkossanak a békés együttélés érdekében, amely nemcsak megakadályozza a pártosodást és az anarchiát, de még motorként, energiaforrásként is használja az emberek önzését, a saját jobb életre való törekvését.

Amerika a bevándorlóknak a tizenhatodik század óta az ígéret, a lehetőségek földje volt, ahova el lehetett menekülni és új életet lehetett kezdeni. Természetesen nem volt előre lejátszva, hogy egyetemes rablóvilág vagy a jó és a jog birodalma fog-e kialakulni. A földrésznyi ország területén egy időben ugyanúgy megjelent a legsötétebb rabszolgatartás és kereskedelem, mint az újangliai puritánok radikális moralitása. Az alkotmányozók a kereszténység és a filozófiatörténet hagyományából táplálkozva a jó alapjait próbálták lerakni. Nem a diktált és kikényszerített jó tartományát, hanem a szabadságból és felelősségből, önuralomból és találékonyságból eredő emberi virágzását. És valóban, a tizenkilencedik században elképzelhetetlen mértékű bevándorlás, gazdasági és kulturális fellendülés vette kezdetét. Chicago lakossága például 1850 és 1890 közt harmincezerről egymillióra nőtt. Összehasonlításként képzeljük el, hogy olyan jogi és gazdasági életfeltételeket biztosítunk, melynek következményeként Szekszárd, Pápa vagy Hajdúböszörmény lakossága negyven év múlva eléri az egymilliót. A világ minden részéről úgy áramlottak ide az emberek, hozva tudásukat, elszántságukat és reményeiket, mintha az ország megváltóként hívta volna őket, „gyertek hozzám megfáradtak, itt felüldést nyertek”. Mintha Máté evangéliuma hívására válaszoltak volna:

„²⁸Gyertek hozzám mindnyájan, akik elfáradtatok, s akik terhet hordoztok – én megkönnyítlek titeket. ²⁹Vegyétek magatokra igámat, és tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alázatos szívű, s megtaláljátok lelketek nyugalomát. ³⁰Az én igám édes, és az én terhem könnyű.”

Amerika felszólítás volt a világ valamennyi emberéhez; hogy jöjjön Amerikába, vagy valósítsa meg az egyetemes igazságosság elveit ott, ahol él. Az iga az új alkotmány, ahol a törvényt szigorúan be kell tartani, de szabadságunkban és felelősségünkben a törvényt „mi a nép” hozzuk és mindannyiunk közös szabadságát és érdekét szolgálja.

Örömhír volt a népeknek, az örömhír földivé tétele. Eljött az idő, amikor minden népnek az evangéliumok felszólításának megfelelő berendezkedéssel országot hozhatunk létre. Ám olyan evangéliumokéinak, amelyeket kétezeröttszáz éve a filozófiában is pallérozódó értelem olvas. Nem kényszerítjük rád a legjobb értékeket, mert az a legrosszabb

érték megvalósítása lenne, a szabadság elvétele, hanem szabadságodat alkotó felelősségre hivatkozunk. Ez a módszer éppen ellentéte volt a jó félszáz évvel később Marx által erőltetettnél, ami az egész világot tűzben égette és vérbe fojtotta volna. A Bibliából Amerika az evangéliumokat, Marx az apokalipszist akarta a földre hozni. Az amerikaiak bármilyen politikai oldalhoz is tartoztak, mindig egyetértettek Rortyval, aki szerint „nekünk amerikaiaknak nincs szükségünk arra, hogy Marx megmutassa az újraelosztás szükségességét, vagy hogy elmagyarázza, hogy az állam gyakran nem volt több, mint a gazdagok és hatalmasok végrehajtó bizottsága”.⁶

Az alkotmány és a politika Amerikában az elmúlt két és fél évszázadban mindig viták keresztjében állt, melyek egészen polgárháborúig fajultak. A fegyveres belviszály különös sajátossága volt, hogy egyik oldal sem kérdőjelezte meg az alkotmány szükségességét. Továbbá a vitákban fel sem merült, hogy nem maguknak kellene megoldani problémáikat, és hogy nem maguknak kell hozzá az elméletet is megalkotni, ahelyett, hogy más nemzetek bábáskodására vagy atyáskodására várnának.

Akkoriban senki nem gondolt arra, hogy az alkotmányt fehér férfiak hozták létre, és ez egyszer majd a jó együttélés akadálya lehet. Ha akkor fehér férfiak nem hozták volna létre az alkotmányt, ma minden bizonnyal nem lenne senki, aki bírálná ezt a körülményt. Nemcsak azért, mert alkotmány nem lenne, de azért, mert ő sem létezne, legalább is mint olyan állampolgár, aki szabadon nyilváníthat véleményt. A jövő jó társadalmát tervezték meg, részben rabszolgatartók leszármazottai vagy maguk is rabszolgatartók, az alkotmánnyal a rabszolgatartás felszámolásának folyamatát is elindították, saját szolgálataikat felszabadították. Az alkotmány első nagy értelmiségije, Ralph Waldo Emerson, új teremtésről, új kultúráról beszélt, a korábbi kultúrák bábáskodásának elvetéséről, az új amerikai értelmiségiről, amely saját morális forrásaiból építi föl civilizációját. A világnak Amerika általi megváltását hirdette, az evangéliumi megváltás földi betetőzését, megjelenítését és elővételezését. Mint a keresztségben, Amerikában is új lesz az ember, aki felveszi az állampolgárságot, még a nevét is megváltoztathatja az új élet, az új keresztség jegyében.

John Dewey az amerikai alkotmányt a világ nyolcadik csodájának tartotta, és azt állította, új gondolkodásmód, új logika vezethető le belőle, mely nem ismeri a hierarchiát, az elnyomást, a kétértékű logikát, hanem csak az emberek természetes egyenlőségét. Vessük el a múltat, legyünk újak, morális törvények megalkotói, nézzünk előre – hangzott a felszólítás.

Az önkéntes rabszolgafelszabadítás, a jó alapítás azonban sajátos következményekkel is járt. A huszonegyedik század első felében az került napirendre, hogy az európai eredetű fehér bőrszínű lakosság azért lehet uralkodó helyzetben, mert elnyomta, kizsákmányolta, kirabolta a más bőrszínűeket. Ezért most vezekelniük kell, át kell adniuk helyüket a színesbőrűeknek. Az „eurocentrizmust” mint egyetlen kultúra uralmát el kell vetni, teremtsünk multikulturális világot, a feketék, ázsiaiak, dél-amerikaiak, óceániaiak történelmét, kultúráját és szokásait is ismerjük meg és hagyjuk érvényesülni. Az nem merül föl a követelésekben, hogy ezek a kultúrák a maguk országaikban érvényesek, és a feketék kivételével a legtöbb amerikai éppen az ottani viszonyok, együttélési módok elől menekült.

A feketék esetében elgondolható olyan műltfeldolgozás, hogy megfontolják, szeretnék-e visszatérni oda, ahonnan erőszakkal elhurcolták őket, avagy elfogadják a számukra is új világot alakítók és biztosítók ajánlatát az alkotmányos jólétre. Egy harmadik lehetőségként azt lehetne elképzelni, hogy az ő eredeti afrikai kultúrájuk alapján követelnék az Egyesült Államok alkotmányának újjá alkotását. Ennek azonban több

akadály is van. Egyrészt a legtöbb fekete nem tudja, milyen törzsből érkezett, és ott milyen erkölcsök uralkodtak. Továbbá a feketék az Egyesült Államok lakosságának hozzávetőleg tíz-tizenöt százalékát alkotják, és nem valószínű, hogy a többség kívánna ilyen átalakulást.

Russell Kirk szembeszáll az általa „libertáriusnak” nevezett mozgalmakkal, amelyek hadtestét, ahogy írja, „némely harcias feketék és fehér radikálisok, azaz az egykori polgárjogi aktivisták maradékai, illetve azon diákcsocelemek [alkotja], amely kiátkoz mindent, ami nem popkultúra.” (17.) A múlttól való elfordulás, az előrenézés, a felszabadulás nem megy egyik percről a másikra, sőt egyik századról a másikra sem. Hiába az észszerű, racionális megalapozás, a formális demokrácia létrehozása, a jelek szerint számos tényező akadályozza ideálishoz közelítő megvalósulását. Ilyen például a racionalitás hiánya. Ha egy rendszer az észszerűsége, az önuralomra, a szabadságra és az ezzel együtt járó személyes, egyéni felelősségre épít, akkor azzal a kockázattal kell szembenéznie, hogy nem minden egyes ember, akár csak nagyon kevés ember képes észszerűen, önuralommal, a szabadság megértésével és megélésével, azaz felelősséggel az életét vezetni.

Dewey nem véletlenül sürgette, hogy a demokrácia csak akkor erősödhet és stabilizálódhat, ha lehető legmagasabb szintű oktatást kap mindenki, és az oktatást nem kényszernek, hanem saját embersége kiteljesedésének éli meg. A békés, széleskörű együttélés kíván bizonyos tiszteletet a másik iránt, finomultságot (ezt jelenti a francia *raffiné, raffinée* kifejezés, amit rafinálnak fordítanak, de mást értünk rajta, mint amit az eredetiben jelent), ami feltehetőleg sok generáció egymásra következő családon belüli képzését feltételezi. Ezt elérni egy országban lehetetlenség, ha nincs egyetértés az általános emberi és nevelési értékekről, az ezekre alapozott alkotmányról.

További tényező az, amit a még talán fel sem talált kifejezéssel, történeti pszichológiának nevezhetnénk, és aminek egyik megnyilvánulása a transzgenerációs trauma. Amikor családok, közösségek továbbadják nemzedékeken keresztül, hogy más népek, népcsoportok elnyomták, pusztították őket, és hagyományozzák az ellenszenvet, a viszálygás vágyát, az elégtétel követelését. Különösen is erőssé válhatnak ezek az érzelmek, ha korábbi elnyomás következményeként értelmezhető a későbbi anyagi, pénzügyi és kulturális hátrányos helyzet.

Létezik egy ideológia, az elmúlt kétszáz év legkárosabbja és legpusztítóbbja, a marxizmus, amit ebben a művében nem nevez nevén a szerző, csak utal rá. „A 20. század végén ... a tudomány fellegvárain belül működnek az öröklött kultúra legkonokabb ellenfelei: a forrongó hatvanas években megtépázott jellemű, megkeseredett ideológusok, akiknek feltett szándéka lerontani mindazt, amit régtől fogva igaznak és nemesnek tartanak. Az egyetemeken a kultúra állítólagos őrei közül néhány mindig átváltozik kultúramombolóvá. Rágcsálókként marják szét a társadalom alapjait, éppen annak megfelelően, ahogyan Karl Marx ösztökélte kora értelmiségét.” (uo.) Ezek a körök ahelyett, hogy Emerson felszólítását követve tanúlással és önfegyellemmel, a felelősség vállalásával új történelmet hoznának létre, éppen a legjobb elvekre hivatkozva, az „esélyegyenlőség nevében történelmi hamisításoktól sem riadnak vissza, és kikiáltanak a gondolkodás proletárdiktatúráját is az amerikai egyetemeken. Az irodalomkutatásból kitorölnék Platón és Arisztotelész, Dante, Cervantes és Shakespeare” (18.) műveit, mivel azok az elnyomó „Európa központúság” megnyilvánulásai.

A marxizmus és mai fő megjelenési formája, a baloldali liberalizmus legnagyobb bűne az emberiség, emberiség ellen, hogy a letűnt manicheizmus gondolkodásmódját és beállítódását visszahozta és terjesztette. Természetesen nem a tanok szintjén, hanem

abban a végzetes tévedésben, hogy a rossz princípiuma ténylegesen létezik, itt van köztünk, megtestesült az „elnyomónak” nevezett „osztályokban”, aminek következtében a társadalom eleve jókra és rosszakra oszlik. Az osztályok, később világnézetek között árkok vannak, amelyeket csak erőszakkal lehet betemetni. A rosszak elpusztításával. Az árkokat a legyőzött rosszak testével kell feltölteni. Máni utódainak mániája (a mánia kifejezés nem „Máni” nevéből származik), hogy a történelem a fény és a sötétség harca, osztályharcok története, az elnyomók és elnyomottak harcáé. Marx korában a tőkés és a proletár álltak egymással szemben, ám a szembenállás azóta számos átalakuláson ment át. A valójában a mindenkori politikai, kommunikációs, akadémiai hatalom megszerzésére irányuló gondolkodásmód lényege, hogy azonosítani kell az ellenséget, közte és köztünk árkokat kell ásni, majd ezeket az említett módon be kell temetni. Megássuk az árkot, a fogalmak szintjén, jó egyetemi állásokban aztán felkiáltunk: temessük be! Sorba belelőve azokat, akik eddig nem is tudtak árkokról, de a baloldaliak meghatározása szerint az árok túlsó oldalán vannak. Mindaddig, amíg erőszakkal be nem temetik az árkot, és maguk ugranak a betemetés dombjára, a hatalom egy újabb bástyájára, hogy onnan körültekintve újabb árkok ásására adjanak utasítást.

*

A marxizmus, ahogy Paul Tillich hangsúlyozta, valójában vallás volt, melynek véráldozatra volt szüksége. Ezt az általa szabadon definiált rosszakban, az elnyomókban, az úgynevezett uralkodó osztályban találta meg. Az áldozatok vérében akart megtisztulni, „mint minden fundamentalista szekta, a tisztaságra helyezte a hangsúlyt. Lenin ... a büntől való teljes szabadságot követelte, és elhajlás nélküli engedelmességet”.⁷ Minden állam, amely polgárai ellen fordul, a legszörnyűbb szörny, amit az emberiség kitalálhatott, hiszen kirángatja az embert saját bőréből, saját életéből, sorsából. A totális diktatúra életben maradtainak legnagyobb része demoralizálódik, nem hisz többé sem erkölcsben, sem államban. „Képtelen vagyok nagy különbséget látni a Hitler elleni és a Sztálin elleni harc között”⁸, állapítja meg Rorty. Russell Kirk *The Conservative Mind* című könyvében a marxizmust a legutálatosabb ideológiának nevezi: „A marxizmus és leágazásai a britek és az amerikaiak szemében undorítóknak látszott, miután alkalmazott változatát bemutatták a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségében.”⁹ A látvány természetesen nem a britek és az amerikaiak privilégiuma volt. Kelet-Európában ez ráadásul nemcsak látvány volt, hanem pusztító valóság.

Russell Kirk teljesen egyetértene Rortyval, habár nem idézi, feltehetőleg mivel az általa bírált Dewey követőjének tartotta. Az amerikaiak éppen az európai szörnyűségek elől menekültek Amerikába, és az a véleményük, hogy a felsorolt örültségekkel, pre-demokratikus, gyilkos eszmékkal szembe kell szállni, mégpedig azon beállítódás és világnézet erejével, amely Amerikát létrehozta. Kirk az amerikai hagyomány négy fő tartóoszlopát azonosítja, melyek a közös nyelv, a jog uralma, a képviselői kormányzás és az „erkölcsi corpus.” (21–22.)

Az angol nyelv

A szerző szerint az angol nyelv egyszerűsödési folyamaton esett át, és különösen alkalmas, hogy sok ember gyorsan megtanulja. Rendkívül hajlékonyságával és egyszerű grammatikájával képes kultúrák, életmódok összekapcsolására. Rövid nyelvtörténettel mutatja be, miként vált az angol befogadó és összekötő nyelvvé. Ez a rész a könyv legvitathatóbb része, hiszen szükségszerűségként állítja be a véletlent. Az angolok, geográfiai adottságaiknak köszönhetően, szám szerint Amerika legnagyobb benépesítői lettek, nyelvük terjedése helyzeti előnyükből adódott. Irodalmi szerzőik hatása a

nyelv világméretűvé válásával magyarázható, Shakespeare és T. S. Eliot nagyságának kétségbe vonása nélkül. Russell Kirk bemutatja újangliai telepesek könyv- és művelődéséségét, a korai egyetem alapításokat. Az első maradandó közösséget Plymouthban 1620-ban hozták létre, és 1632-ben már Harvard megalapította iskoláját Boston mellett. Azzal is érvel, hogy az összetett szerkezetű nyelvek, a német, a francia képtelenek lettek volna azt a demokratizáló hatást kifejteni, mint az angol. Ezekben az értékelésekben jogosan kételkedhetünk, bármely nyelv képes lehet a magaskultúra, a demokrácia hordozására és az emberiség kulturális kincse felvételére. Másrészt viszont el kell fogadnunk a szerzőnek az angol nyelvhez kapcsolódó történeti fejtegetéseit, mely bemutatja az éppen ezen a nyelven kialakuló és a közös jogfelfogásban (*common law*) manifesztálódó erős demokratikus társadalmi kötőerőt, amely döntő szerepet játszott Amerika kialakulásánál.

Kétségtelen, ha egy nem angol nyelvű szerzőtől hasonló dicshimnuszt olvasunk saját anyanyelvéről, nyelvi sovinizmussal vádolhatnák. Ha egy magyar vagy román szerző írna hasonló kirekesztő univerzalizmussal saját nyelvéről, felkiáltanánk, mit képzel magáról? Hogy nyelve egyetemes, továbbá hordozza az emberiség és a történelem értékeit? Mindenki ezt érzi anyanyelvéről. Az anyanyelv a mindenség. Az angol nyelv világnyelv lett, egyre több ember világa, és ha mindenki azt beszéli, nem lehet sovinizmus hordozója. Tekintettel arra, hogy az ember nem tehet arról, hogy milyen nyelvre születik, és arról sem, hogy számára azon nyílik meg a világ, nyilvánvaló, hogy a nyelvi elfogultság vagy nyelvi nacionalizmus fogalmát megértő módon kell viszonylagosnak tekintenünk. Szeresd a saját nyelvedet, de fogadd el, hogy más is szereti a sajátját. Aki ismeri a szeretetet, nem féltékeny és nem vitatja el mások szeretetigényét és jogát saját nyelve iránt. Megbocsáthatjuk hát Kirk nyelvi nacionalizmusát, elismerhetjük az angol nyelvet beszélők bizonyos értelemben szerencsés voltát, és hogy ez az első modern demokrácia nyelve, sőt anyanyelve. Mindezek mellett a nem angol anyanyelvűek azt kérhetnék viszonzásképpen, hogy saját eredetünk szeretetét az angolul beszélők is fogadják el. Ebből a nézőpontból kimeríthető a kifejezés minden értelmében az, amit kettős mércének neveznek. Kettős mércéje csak annak van látszólag, akinek egy sincs valójában.

A közös jog – common law

Az angol nyelv hordoz egy jogot, amelyet az egész világon elterjesztett – ahol angolul beszélnek. Ez a közös jog, amelyet nem felülről diktálnak, nem a király, nem a parlament rendel el, hanem az emberek, minden ember jogérzéke fejleszt ki hosszú távon, évszázadok alatt. A jog az emberek gondolkodásába és szívébe van vésve, a közös igazságosság érzék révén. Ahogy az óvodában a gyermek észreveszi és már hároméves korában tiltakozik benne valami, ha uzsonnára társa mindig és rendszeresen nagyobb zsíroskenyeret kap, hasonlóan tudja minden ember minden esetben közvetlenül, ha igazságtalanság történik. Az igazságosság és az igazságtalanság manifesztációi minden ember számára azonnal nyilvánvalók.

Ha innen nézzük, a társadalom individuális szubjektuma, az egyéni nyelvhasználó felől, a közös jog eredetileg nem a demokrácia intézményéből jön, hanem a demokrácia jön a közös jogból. Ha az igazságosság az, amiben egyetértünk, akkor hozzászokunk, hogy egyetértésünket újra meg újra megerősítsük. Igazságos az, hogy mindenkit eredetileg, emberi mivoltában tisztelünk és minden egyes embert eredeti emberi mivoltában a másik emberrel egyenlőnek tartunk. Minden egyes embert azért tisztelünk, mondja Immanuel Kant, mert a jó lehetősége a világban. Az emberek közös igazságkeresése és a közösen kialakított jog a demokrácia és a közös jó lehetősége a világban.

Márpedig, ha az angol nyelv ezt a közös jogalkotást hozza magával, akkor el kell fogadnunk, hogy az angol nyelv a demokrácia küldötte, motorja, megvalósítója a világban, és ebben az esetben kitüntetett szerepét, és különös értékét is el kell ismernünk.

A római jog és a kontinentális európai jog, csűrhetjük-csavarhatjuk, a fensőbbség, az állam, az adószedő rendfenntartó joga, szemben az adófizetővel, az életét adóval. Márpedig azé a jog, az életre való jog, aki az életét adja, aki az adót befizeti. *No taxation without representation*, nincs adófizetés képviselő nélkül. Nem fizetek, ha nem véded az életemet. Nem adjuk az életünket, ha nem kapjuk vissza, hiszen nincs másunk, csak az életünk. Ha mindent odaadunk, mindent is vissza kell kapnunk. Ez a minden az igazságosság. Aki életet vesz, adjon is életet. Ez lehet minden demokrácia alapja, ahogy ez volt az amerikai függetlenségi mozgalom legeredetibb jelmondata is.

A felülről diktált jog az uralom joga, a kiskorúsítás, a felelőtlenség joga. Ha viszont Te magad, egyénként diktárod a jogot, akkor rádöbbensz felelősségedre, törvényhozó mivoltodra. Érthetetlen is, hogy miután a közös jog előnye nyilvánvaló az igazságossághoz közelítő társadalmi berendezkedés szempontjából, miért nem tér át erre egyre több ország. A kérdésre történeti tényekkel válaszolhatunk, a jog konzerváló ereje annyira erős, hogy az Egyesült Államokban a francia alapítású Louisiana állam továbbra is megtartja vegyes jellegű (római és angolszász eredetű) jogalkotását, melynek része a felülről irányítottág.¹⁰

Az angolszász világban a szerző szerint a törvény elsőbbséget élvez az együttélés kialakítása során, mert csak így lehetséges a társadalmi béke. A „jogrendszer célja, hogy fenntartsa a békét, azaz megelőzze az erőszakot és a csalást”. (41.) Ez minden egyes polgár érdeke, és a legtöbb polgár támogatja is. Ennél fogva nincs biztosabb jogalap, mint a közös jogalkotás és végrehajtás, a *common law*. A bírók jogának is hívják, mivel nem kodifikált, hanem a szokás és a korábbi esetek alapján tájékozódik a bírók. A közös jog a békés emberi életet szolgálja, célja „az igazságosság és a tulajdon fenntartása, a belső béke megóvása rendőri erő által”, az adók bevétele és a hadsereggel való külső védelem biztosítása. (uo.) Az egyén a saját javát védi, így az angolszász „jog jelentős részben a tulajdonrablás vagy igazságtalan elvétel elleni védelem”. (51.) A „tulajdon védelme teszi szükségessé az államhatalmat magát”, állapítja meg a szerző. (52.) Miután a tulajdon polgári jogként létesül, amit az állam biztosít, a „tulajdon elvehető – a fő hatalom erejénél fogva –, ha a közjó komolyan megkívánja”. (52.) Ez lehet büntetés, de lehet például egy közút építésének szükségessége, amikor megfelelő kártérítést kell adni. A tulajdon állami biztosításának és elvehetőségének elvét a közös jogra épített társadalmakban nem lehetett volna abszolutizálni, mint ahogy az a Szovjetunióban történt. Az egyénre alapozott és következetesen végig vitt jogérvényesítés vezetett oda, hogy a szerző megállapítása szerint „a személyes szabadság és biztonság szintje meghaladja mindazt, amit Nyugat-Európa vagy a világ bármely része nyújt.” (57.)

Russell Kirk szerint az angolszász brit kultúra második pillére, a közös jog, mivel az egyénből indul és jogalkotásában is az egyénre támaszkodik, így mindenki támogatására is számíthat. „Ahhoz, hogy virágozzék, a joguralomnak mély gyökerekkel kell rendelkeznie; az írott alkotmány önmagában merő csapda és káprázat.” (60.) Ha a jog nem az emberektől és általuk jön, ha nem értik és létrehozásában, fenntartásában nem vesznek tevékenyen részt, akkor lázalom marad az igazságosság és a demokrácia. Amerika stabilitását a szerző szerint az angolszász jog meggyőző uralmának köszönheti.

Képviselési kormányzás

Az angolszász jogszokás nem elegendő a demokrácia sikerességéhez, kell még valami, és ez a képviselési törvényhozás és kormányzás. Némely görög városállamban a polgárok ismerték egymást, a közügyeket megbeszélték, ha kellett, összegyűltek és

eldöntötték, mitévők legyenek. Ez volt a közvetlen demokrácia, amely azonban nagy méretű országok esetén nem működik. Képviselőket kell választani, akik a törvényhozásban meghatározzák a cselekvésszabályokat, és kormányt, amely e szabályok szerint az ügyeket intézi. A bírók pedig felügyelik az egész formahűségét. A szerző röviden összefoglalja a képviseleti politika történetét, kiemelt szerepet szán Edmund Burke-nek, aki az angol képviselőház tagjaként meghatározta és példaként megélte a képviselő normatív fogalmát. Eszerint a képviselő megválasztása előtt bemutatkozik választóinak, akik tetszésük szerint megválasztják. Ezek után azonban a képviselő csak legjobb tudására és lelkiismeretére támaszkodik. A képviselő nem csupán munkájával, de ítéleteivel tartozik választóinak, és áruházzá válik, ha egyes választói csoportok nyomásának engedelmessé válik. A megválasztott képviselő nem az adott választókerület, hanem a parlament tagja. A szerző hangsúlyozza, hogy a fiatal amerikai képviselőtestületek, például a virginiai Polgárok Háza törvényhozói megközelítették Burke normatív eszményét, akik közül több „régii ültetvényes család sarja, magabiztos és önálló ítéletű ember” volt. (75.) Ez az a pont, ahol közbelépnek a multikulturalizmus papjai és a fekete örökséget feltámasztó prókátorok, akik szerint a határozottság és döntésképeség a fekete rabszolgák görnyedt hátán állva volt lehetséges. Történetileg igazza lehet a kritikussoknak, ám a bírált képviselők éppen arra jöttek rá, hogy változásra van szükség, és megteremtették a világot, ahol minden egyes embernek, borszínre tekintet nélkül egyenlő esélyei vannak.

Richard Rorty, James Baldwin, *The Fire Next Time* (Tűz lesz legközelebb) könyvéből idéz. A cím egy spirituáléra utal, amelyben Isten a vízözön után azt ígéri, legközelebb a tűz következik. „Ez az a bűncselekmény, amivel országomat és honfitársaimat vádoló, és amiért sem én, sem idő, sem történet soha nem fog megbocsátani nekik. Hogy leromboltak és folyamatosan rombolnak sok százezer életet és ezt nem tudják és nem is akarják tudni”¹¹. A megbocsátás e hiánya jól kifejeződik egy beszélgetésben, amit Baldwin Elijah Muhamaddal, az amerikai Iszlám Nemzet (*Nation of Islam*) vezetőjével folytat. A fekete muszlimok azt állítják, hogy a fehér emberek őrdögi tudósok által létrehozott homunkuluszok.

Rorty megállapítja, ez a hipotézis a rabszolgavásárok és lincselések embertelen kegyetlenségének következménye. Ugyanakkor azt írja, hogy még ha Baldwin nem is tud megbocsátani, amerikaiinak tartja magát, és országát szeretné jobbá tenni, vagyis megértette az amerikai demokrácia morális imperatívuszát. Könyve végén Baldwin ezt mondja: „Nem vagyok Amerika kitartható; az elsők közt érkeztem partjaira. ... Ha mi – és most a viszonylag tudatos fehéreket és a viszonylag tudatos feketéket értem, akiknek szeretőkként a másik tudatára kell hivatkozni vagy azt megalkotni – nem tévovázunk kötelességünkben, akkor képesek vagyunk, még ha kevesen is, hogy véget vessünk a faji rémálomnak, és beteljesítsük országunkat, megváltoztassuk a világ történetét”¹². Rorty szerint még a legkeményebb fekete bírálok számára is Amerika jövőt hordozó morális fogalom, amelyért érdemes dolgozni, amit érdemes „beteljesíteni” (*achieve*).

Ezért Rorty a multikulturalizmust sem tartja sokra. Szerinte fölösleges olyan identitásokat keresni, amelyek fájnak vagy fájdalmat okoznak, és amelyek elválasztják egymástól az embereket, és nem az alkotmány által elvárt és elősegített politikai egységet szolgálják. Az amerikai költő, Walt Whitman gondolkodásmódjára hivatkozik, akit „nem érdekelt a megörzés”. Versengést akart és érvelést a különféle emberi életformák közt. A múltból áthagyományozott sebek begyógyítása egyedül a jövőbe tekintéssel lehetséges, melynek egyik módja, hogy olyan intézményeket hozunk létre, amelyek nem aláznak meg. Olyan társadalmat alkotunk, ahol egyének nem próbálják meg folyamatosan egymást lealacsonyítani. Dewey fő célja az intézményesített önzés, Whitmané pedig a társadalmilag elfogadott szadizmus megszüntetése.¹³

A komolyan vett, individuumokra épített, szerződéses alapú, jövőbe tekintő demokráciát Rorty az amerikai alapítókat követve az emberiség gyógymódjának tekinti. „Semmi, amit egy nemzet tett, nem teheti lehetetlenné egy alkotmányos demokrácia számára, hogy visszanyerje önmaga tiszteletét.”¹⁴ A demokrácia közös remény, hogy a múltnál jobb világot hozhatunk létre, és ezzel meggyőzhetjük a múltból itt maradt bűnökkel vádolókat. Egy politikai közösség öntisztelete legalább annyira fontos számára, mint az, hogy elismeri a történelemben elkövetett bűneit. Akárhova nézünk a történelemben, az ókortól napjainkig, mai értelmezésünk szerint történelminek nevezhető bűnöket látunk. Ezért javasolja Rorty, hogy hagyjuk felejtük el ezt az érvelési módot. Szerinte a bűnök felsorolása, a történelmi sebek nyalogatása nem járható út, ha jó világban akarunk élni és utódainknak élhető világot akarunk hagyni.

Richard Rorty szavait Kirk műve összefoglalásának is tekinthetjük, amikor a nemzeti büszkeségről ír, mintegy alátámasztva a kiinduló tézist, hogy az amerikai akár konzervatív, akár liberális, nem az árok két oldalán áll, mivel nincs árok.

„A nemzeti büszkeség országoknak ugyanaz, mint az önmaga tisztelete az egyéneknek: az önjavítás szükségszerű feltétele. Túl sok nemzeti büszkeség harciasságot és imperializmust eredményez, akár a túlzó öntisztelet, amely arroganciát eredményez. De a túl kicsi öntisztelet nehezzé teszi az egyének számára, hogy morális bátorságot tanúsítsanak, mint ahogy az elégtelen nemzeti büszkeség valószínűtlenné teszi, hogy erőteljes és hatékony vitákat lehessen folytatni a nemzeti politikáról. A saját országgal való érzelmi összefonódás – erőteljes szégyen vagy izzó büszkeség a történet különböző korszakai iránt és különböző mai politikákkal kapcsolatban – szükségszerű, ha azt akarjuk, hogy a politikai mérlegelések képzeletgazdagok és produktívak legyenek. Az ilyen mérlegelések csak akkor jönnek létre, ha a büszkeség túlsúlyban van a szégyenérzethez képest.”¹⁵

„Az 1787-es Alkotmányozó Nemzetgyűlés valóban a képviseleti kormányzás soha felül nem múlt teljesítménye volt”, (76.) állítja Kirk, miután a rákövetkező egynegyed évezred fényesen igazolta tételét. Elsősorban azt, hogy kétszázötven éven keresztül sem sikerült elhítenni az amerikaiakkal, hogy árok vannak, hiszen mindenki az alkotmány oldalán áll, „mi, a nép”.

A szív szokásai

Hogy lehetséges mindez? Rorty szerint „a gyakorlattal való szakítás elméleti hallucinációkat okoz”¹⁶. Russell Kirk ezt a tételt bizonyítja azzal, hogy az amerikaiak nemcsak hisznek és tisztelik a közösen alkotott jogot, még ha procedurális értelemben képviselők által történik is ez az alkotás, hanem a gyakorlatban, a mindennapi életükben is mellé állnak.

Alexis de Tocqueville, Amerika tizenkilencedik századi francia leírója felteszi a kérdést, hogy alakulhatott ki, hogy a kontinens méretű ország szinte magától, önműködően, kényszerítés nélkül nemcsak tökéletesen működik, de hatalmas fejlődésben van. A választ az amerikaiak beállítódásában találja meg. „Tehát az erkölcsöknek köszönhető, hogy Amerikában egyedül az Egyesült Államok lakói képesek elviselni a demokrácia uralmát, és a különböző angol-amerikai demokráciák az erkölcsök jóvoltából mondhatók többé-kevésbé rendezetteknek és virágzóknak.”¹⁷ Az új világba érkezve a végtelen mezők, az üresség elsodorta volna őket, ha nem fogódnak össze, nem kapaszkodnak egymásba és vallásukba, erőt merítve a kiszámítható, észszerű, erkölcsös

élethez. Az angol elit egyetemek mintájára nagyon hamar egyetemeket hoztak létre és a lehető legmagasabb szintű képzésre törekedtek. A magas színvonalú oktatás mellett az európai szokással ellentétben mindig hangsúlyt fektettek a gyakorlati, közösségi felelősségvállalás elsajátíttatására.

Kirk könyvét mindenkinek el kellene olvasni, aki jobb világot akar saját országában. A legelső modern demokrácia létrehozó elveihez és fejlődéshitéhez való hűséget az európai kontinens felől konzervatívnak tekinteni annyit jelentene, hogy nem értettük meg a fogalmak ottani működését. Amit a múltból őriznek, és a jövőbe átmentenek, az számunkra még inkább csak egy lehetséges jövő, amelynek esetleges kialakítása során nyilván hangsúlyozott felelősséggel kell támaszkodni a földrésznyi ország népeinek etnikai, nyelvi, kulturális hagyományaira. Az amerikai konzervativizmus tartalma az európaiak számára még jövőre irányuló felszólítás a kontinens méretű igazságosság procedurális megvalósulásának elindítására.

JEGYZETEK

- 1 A szöveg írását azzal a szándékkal kezdtem, hogy könyvbemutatót írjak Russell Kirk, *Amerika brit kultúrája* című könyvről (Budapest, Magyar Művészeti Akadémia Kiadó, 2020. 158. o. Eredeti: *America's British Culture*, New York and London, Transaction Publishers, 1993. Fordította Pásztor Péter.) De végül tanulmány lett a jó társadalom lehetőségéről és Amerikáról, mint erre irányuló elhatározásról, kísérletről, lehetséges jó vagy elrettentő példáról.
- 2 Vö. pl. Alexander Hamilton, James Madison, John Jay, *A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról*, Budapest, Európa, 1998.
- 3 Szent Anzelm „fölfelé nyitott” érvelési logikájának értelmezéséhez vö. Boros János, Lendvai L. Ferenc (szerk.), *Bevezetés a filozófia történetébe*, Budapest, Osiris, 2009, 61–63. A könyv az interneten is megtalálható: *Filozófiatörténet általános bölcsészeteknek*; http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/indexfd6d.html?option=com_tananyag&task=showElements&id_tananyag=33
- 4 Vö. Boros János, *Pragmatikus filozófia*, Pécs, Jelenkor, 1998, 16–31.
- 5 Számos kiadás, pl. Hamilton, Madison, Jay i. m. 643.
- 6 Richard Rorty, *Achieving our Country*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1998, 48.
- 7 Rorty, i. m. 46–47.
- 8 Rorty, i. m. 63.
- 9 Russell Kirk, *The Conservative Mind*, Chicago, Henry Regnery Company, 1960, 521–522.
- 10 Louisiana államban a magánjog a római, francia és spanyol jog hagyományára épül, míg a büntetőjog a közös jogon (*common law*) alapul, az eljárási és adminisztrációs jog pedig a többi amerikai államéhoz hasonló.
- 11 James Baldwin, *The Fire Next Time*, New York, Dell, 1988. (eredeti 1963.) 5. idézi Richard Rorty, *Achieving Our Country*, 12.
- 12 Uo.
- 13 Rorty, i. m. 23–25.
- 14 Rorty, i. m. 32.
- 15 Rorty, i. m. 3.
- 16 Rorty, i. m. 94.
- 17 Alexis de Tocqueville, *Az amerikai demokrácia*, Budapest, Európa, 411. Idézi Kirk 88–89.

A lengyel társadalom- és pártstruktúra 1914 és 1918 között. Az osztrák–magyar katonai hírszerzés ismeretei a lengyelekről

Az I. világháború kezdetétől a lengyel társadalom a figyelem középpontjába került. Nemcsak azért, mert a keleti front az oroszok ellen lengyelek által lakott területeken húzódott végig, hanem azért is, mivel a hadászati tervezés a háború megnyerése esetén az egykori Lengyelország nagy részének birtokba vételével számolt. A katonai vezetésnek mind a német mind az osztrák–magyar oldalon tisztában kellett lennie azzal, hogy mi vár a harcoló csapatokra, ha a háború az egész Lengyel Királyságra átterjed. A megszállás 1915 augusztusában be is következett, ami a harcok megszűnését jelentette az egész országban, egyúttal azt is, hogy az oroszok eltűnésével elindult a 127 évig cári uralom alá szorított lengyel társadalom önszerveződése. Ezt az önszerveződést kellett (volna) átlátnia az „Evidenzbureau”-nak, a Nyilvántartási Irodának, pontosabban akkor már a Hadsereg-főparancsnokság, az AOK (Armeecoberkommando) hírszerzési osztályának, a „Nachrichtenabteilungnak” (Nabt.).

(Mit tudott az osztrák–magyar katonai hírszerzés a lengyelekről a háború elején?) A lengyel pártviszonyok talán egész Európa legbonyolultabb politikai hálózatát alkották. Ha a modern történeti szociológiai hálózat-elemzés eljárásainak vetnénk alá ezt a rendszert, akkor sem tudnánk biztosan ábrázolni az érdekek és a törekvések bonyolult szövevényét. Olyannyira, hogy az országot megszálló k. u. k. csapatok sem tudtak mindig pontos képet alkotni ezekről a viszonyokról. Miután 1915-ben elfoglalták az egész Lengyel Királyságot, beleértve az ország déli részét, 1915 őszén megalakították Lublin székhellyel a Katonai Főkörmányszóságot. S találtak ott egy olyan áttekinthetetlen rendszert, amit még a katonai felderítés is nehezen látott át. Három háborús évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy tisztán lássanak és egy koherens rendszert tudjanak feltérképezni a különféle pártirányzatokról. Ezeknek a pártoknak a működését már azért sem lehetett mindenütt tisztán kiismerni, mivel némelyiket – a lengyel hagyományok szerint – a konspiráció elvei szerint építették ki, másrészt nem lehetett őket hagyományos pártokként, csupán klubszerű társaságokként felfogni. S mi volt a helyzet 1914 kora őszén? Milyen volt, hogyan működött az a rendszer, amelyre a bécsi politika a működését alapozhatta, kik alkották a tagságot, hogy alakult az emberek viszonya a három felosztó hatalomhoz? Az alábbiakban egy közös külügyminiszteri tájékoztatás alapján megpróbáljuk rekonstruálni, hogy mit tudtak róluk, s esetleg azt is, hogy milyen értéket, milyen *cselekvési lehetőséget* képviseltek a Monarchia külpolitikája számára valójában.

A pártstruktúra jellemző vonásaként ma sem tudunk vizsgálódásaink során mást felhozni, minthogy párhuzamosságok fonták át az egész rendszert. Ami megvolt Galíciában, nagyjából ugyanaz volt meg a Kongresszusi Lengyelországban is. A katonai vezetés 1914 végén a Közös Külügyminisztériumhoz fordult, ahol a bécsi lengyel politikusok bőséggel ellátták információval a k. u. k. diplomácia vezetőit. Információkat szerezniük nem volt nehéz, különféle üzleti, családi, baráti, kulturális összefonódásaik által bőségesen tájékozódhattak az ottani viszonyokról. A hármas felosztással a

birtokok tulajdonjoga mindenütt változatlan maradt, az egy és ugyanazon test lélegzése nem állt le teljesen, a főúri családok és az egyszerű földtulajdonosok életvitelszerűen utazgattak egyik birodalomból a másikba birtokügyeik intézésére, rokonlátogatásra, társadalmi és családi alkalmakra.

Ezek az utazások és kapcsolatok már a háború előtt is az Evidenzbureau, a Bécsben felállított katonai titkosszolgálat iratanyagát gazdagították. A jelenségnek ekkorra már múltja van. A katonai szakirodalomból vett részlet: „A Habsburg-dinasztia országait megrázó 1848. évi események a birodalom hadügyi szervezetében is változást hoztak. A forradalmak előtt létezett egy Marschbüro nevű iroda, melynek feladatköréhez tartozott többek között az is, hogy idegen haderőkről nyilvántartást vezessen. 1849 júniusában megalakult az uralkodó saját műveleti irodája az Operationskanzlei, amely a hadügyminisztérium elnöki osztályán belül működött, de csak alig egy évig, 1850 augusztusáig állt fenn. Működése ideje alatt ez az iroda vette át az idegen haderőkről vezetett nyilvántartást. Végül 1850. december 22-én a főszállásmester törzse (Generalquartiermeisterstab [...] létrehozta az Evidenzbureau-t (EVB).”¹ Az Evidenzbureau működésében – részben költségvetési problémák miatt – a Balkán-háborúkig zavarok mutatkoztak (lásd Redl ezredes bukása), utána nagy lendülettel fejlesztették, 1914-ben Oscar von Hranilović² ezredes lett a vezetője, majd 1917-ben IV. Károly Maximilian von Rongét³ nevezte ki vezetőnek, de a háború elején még korántsem működött olyan olajozottan, ahogy 1917-ben és 1918-ban.

Előfordult, hogy az Evidenzbureau, vagyis az AOK Nabt. a partnerhatóságokat megkeresve is jutott információkhoz. 1914 novemberében a főparancsnokság kérésére Berchtold novemberi átiratában rövid leírást adott a királyságbeli pártok helyzetéről. (A helyzetre jellemző módon hozzátéve, hogy az információk helyességéért nincs mindenben garancia.⁴) Beletekintve a jelentésbe nem éppen egyszerű kép tárul elénk. Addig minden rendben van, amíg azt olvassuk, hogy a Kongresszusi Lengyelországban a pártpaletta három csoportra oszlik, de aztán hogy melyik kivel, mi célból áll összefonódásban, egyáltalán létezik-e még, az a jelentésből nem derül ki. Ha a tények mélyére tekintünk, gyakran előfordul, hogy egy frakció illegalitásba vonul, elhagyja azt a pártot, ami tovább működik – nélküle.

Azt mindenesetre tényként kell elfogadnunk, hogy az első csoportot a „megalkuvók” („ugodowcy”) alkotják. Meg vannak elégedve az orosz rendszerrel, a központi hatalmak érkezésének nem örülnek. A fő- és a kisenemesség képezi a párt bázisát. Van egy jobboldali szárnyuk, az úgynevezett „Targowicai Konföderáció”, akik teljesen elfogadják az orosz birodalmi gondolatot, s ennek megfelelően semmilyen külön állást nem igényelnek maguknak az Orosz Császárságon belül. Lengyelül beszélő oroszoknak is nevezik őket. Nagyrészt mágnások, akiknek a birtokai a kisorosz területeken fekszenek. Prominens tagjai ennek a szárnyak majdnem mindazok, akik a Wielopolski örgrófi családhoz tartoznak. Birtokaik messze északon a Suwałki és a Łomżai Kormányzóságokban találhatók, illetve Varsó környékén.

Az alábbiakban a jelentés készítője felsorol még egy sor nevet, amelyek a mai olvasónak csak alig jelentek valamit, de a kort alkotó osztrák–magyar politikusok számára maguk voltak a véres valóság, az *ausztropolonizmus* elszánt ellenzői. Ausztropolonizmus: hogy az esetlegesen elfoglalandó Lengyelország a Monarchiához csatoltassék.⁵ Wladimir Czetwertiński herceg (birtokai a Siedleci Kormányzóságban vannak), egy ismertebb név: Adam Zamoyski, mellette a teljesen ismeretlen Niemczewicz földbirtokos Grodnóból, Korwin-Milewski gróf, Stanislaus és Paul von Górski, s egy ismert lengyel történelmi család, a Potockiak ágából: az Ukrajnában

birtokos Johann és Eduard Potocki. A csoport tagjai sokat vannak Varsóban, ahol véleményük hatással van a közvélekedésre. Van egy lapjuk Szentpétervárott, amely „Kraj”⁶ címmel jelenik meg. Az ortodox megalkuvók kevesen vannak a párton belül – szól a jelentés –, sokkal népesebb a mérsékeltebb csoport, a mágnások kisebb része tartozik hozzájuk, s egy nagy polgári többség. Hasonlóan hűségesekek a cárhoz, mint az ortodoxok, azzal a különbséggel, hogy bizonyos nyelvhasználati jogokat vindikálnak maguknak: iskola, hivatalok, katolikus vallásgyakorlat, bár világgépük legalább annyira antidemokratikus, mint a kisebbségi csoportnak.

Elsősorban a felső klérus alkotja a csoport gerincét, egyik mértékadó személyiségük Alexander Kakowski, Varsó hercege⁷. Kakowski később nagy karriert futott be, s alkalmazkodva az oroszok távozásával kialakult helyzethez, a központi hatalmak megszállási időszakában pozíciót vállalt, a legfelsőbb lengyel államhatalmi testület, a „királyhelyettesítő” Régenstanács tagja lett. Az orosz kormány óvatos politikát folytat velük szemben (később kiderült, hogy ez a szegmens a leginkább ingatag, simulékony, egy „trójai faló”, amiről az oroszok maguk sem tudták, mire számítsanak velük kapcsolatban – T. Z.). A párttársak sem voltak teljesen biztosak abban, hogy például Kakowski, a párt fő ideológusa ide, vagy a targóviai csoportba tartozik-e. Néhány név a sok közül: Adam Woroniecki herceg, a varsói villamos vállalat igazgatója, Lengyelország leggazdagabb földbirtokosa, Moritz Zamoyski, a Reichsrat-képviselő Ostrowski, Xaver Branicki wilanówi földbirtokos, sok дума-képviselő, zsidó lapszerkesztők és bankárok. A frakció sajtóorgánuma a Varsóban nagy hatással bíró „Słowo” című lap.

De a középnemesség is képviselve van a pártban, ők a harmadik frakció, a legkevésbé megalkuvók. A cári rendszerhez fűződő hűséget egy előzetes megállapodáshoz kötik. Bizonyos közeledés figyelhető meg közöttük és Ausztria között, ezzel szemben radikális antigermán politika, merev szembenállás Németországgal. (A Monarchia lengyelpolitikájának potenciális szövetségesei voltak a háború alatt, még ha fenntartásokkal is.) Ideológiájukat leginkább a „Kurjer Polski” című lap fejezi ki, abszolút németellenesség, félelem attól, hogy Németország az egész lengyel etnikai területet bekebelezi. A pártfrakció tagjai sorában sok nagy történelmi név a régi Rzeczpospolita idejéből, annak eszmekörében.⁸ A sok név között egy érdekesség: bár nem politizál, de szimpatizánsként Henryk Sienkiewicz is mögöttük áll.

Hasonlóan oroszpárti a fentebb már említett Nemzeti Demokrata Párt, rövidített mozaikszóval az „endecja”. A fent „ugodowcy”-nak, megalkuvónak nevezett három frakció abban különbözik tőlük, hogy a három frakció őskonzervatív gondolkodású, ennek következtében nem radikálisok és nem demokraták. Az endecját a tömegek szándékai és ösztönei hajtják előre. Lényeges különbség a történelmi „rzcpospolitizmus” és az ő programjuk között, hogy elszánt és radikális antiszemita. Az Oroszországhoz fűződő viszonyt illetően két részre oszlanak, s mindkét rész ott ül a szentpétervári Dumában. Van a „jobbpart”, vezetője, s az egész párt fő embere, Roman Dmowski, aki az utóbbi kilenc évben gyökeres evolúción ment át párttársaival együtt, s ma már feltétel nélkül oroszpártiak.⁹ A Ballhausplatz elemzői számára Dmowski pártja azért rejt különös veszélyeket a Monarchiára nézve, mivel orosz pártkötődésüknek van egy karakteresen pánszláv mellékíze.¹⁰ Hidat képeznek a tömegek és az orosz kormánykörök között. A paraszti tömegek adják a tömegbázist, felül helyezkedik el a vidéki nemesség és a papság alsó rétege. Poroszyűületük nagy, s ez a negatív viszony talán még azokat is befolyásolja, akik egyébként az oroszokkal sem szimpatizálnának. Talán – írja a jelentésíró – ezektől az emberektől még azt is lehetne várni,

hogy poroszgyűlöletük miatt Ausztriát szeretni fogják, vagy néhányan már most is szeretik. Az is előfordulhat, hogy az esetleges katonai sikerek ezt az elfogadó érzést erősítik majd. Inkább ezt az érzést táplálják majd magukban, mintsem hogy a várható katonai sikerekben részes Poroszországot szeressék (amely melleleg az ország bizonyos részeit megszállva tartja). A tájékoztató ezután felsorol néhány nevet – több közülük Duma-képviselő – közöttük egy később ismertté vált személyiséget, Jan Kucharzewskit¹¹, aki a háború végén lengyel miniszterelnök is lett.

Az átirat a harmadik legnagyobb pártcsoportosulásként a „Haladó Pártot” jelölte meg, majd felsorolta a kis – többségében balos – pártokat és szervezeteket, amelyeknek a szándékai végképp átláthatatlanok, s a „sok kicsi sokra megy” formula alapján veszélyt jelenthetnek Ausztria–Magyarország számára. Lengyel Progresszív Párt, Nemzeti Munkásszövetség, A Nép Függetlenségi Szervezete, Az Értelmiség Függetlenségi Szervezete stb. Mindössze egy nagy tömegeket mozgósító párt, a szociáldemokrata párt van a listában – jellemző módon kommentár nélkül, amelyre a háborús törvények által lefojtott internacionalista politikája miatt nyilván nem lehet számítani.

Figyelemre méltó megjegyzések a parasztság jellemzőiről, s várható reakcióiról: „A parasztság részéről, amely nem igen illeszthető a politikai pártok rendszerébe, amennyiben a középnemességnek és az alsópapságnak »russzofóbbá« válik a magatartása, számítani lehet osztrákbarát magatartásra. Ebbe természetesen beleszólnak anyagi érdekeik, hiszen anyagi helyzetük a Királyságban lényegesen jobb, mint Galíciában, valamint óvatos természetük és forradalomellenességük is.”¹² De befolyással lehet az is, hogy ellentétek vannak a nagybirtokosokkal, s ezt az ellentétet az orosz kormány ügynökei ügyesen kihasználják (a „jó király” megvédi a népét a gazdagokkal szemben – T. Z.).

Érdekes és figyelmet felkeltő az, amit a tájékoztató a zsidókról ír, felvázolva a királyságbeli zsidótársadalom tarka összetételét. Többnyire ausztrófil beállítottságúak – így lehetne összefoglalni a leírtakat –, főleg azok, akik lengyelnek tartják magukat. Két frakcióba sorolhatók: az egyik politikai megfontolás miatt osztrákbarát, a másik anyagi okokból, s megalkuvásból elszántan oroszbarát, természetesen úgy, hogy közben lengyel identitását hangsúlyozza. Más a helyzet azokkal a zsidókkal, akik nem vallják magukat lengyelnek, ők az úgynevezett „zsargonzsidók”¹³, szívük szerint többségükben osztrákbarátok, mert a Lengyelországba vándorlásuk előtt átélt szenvedések miatt félnek az oroszok visszatérésétől. Kisebbséget képeznek a Baltikumból jött csoportok, az úgynevezett litvánok¹⁴ (ellentmondásos társaság: annak ellenére, hogy menekülniük kellett az orosz szoldateszka elől, mégis oroszbarátok, s emellett osztrák- és lengyelelленesek maradtak). *Kire, kikre lehet hát számítani?*

Az 1914. nyár végén készült elemzések professzionista munkák, amelyek előre látásról tanúskodnak. A háborúk korábban egy-két csata, vonulás ide-oda, pár ezer ember halálának bekövetkezte után véget is értek, s 1914 nyarán is eluralkodott egy olyan hangulat, hogy ezután is így lesz. Arra is kevesen számítottak, hogy az 1890 után „elaludt” lengyel ügyből egy olyan bonyolult problémahalmaz fog összegyűlni, amit a két főszereplő, Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikuskai majd nem fognak tudni megoldani, s a történészeknek is életfogytig tartó küzdelmet hoz a szálak kibogozása.

S mit lehet a pártok által átfogott társadalom megnyerése érdekében tenni – az erre adott válasz adott esetben döntő lehet. A pártviszonyok önmagukban nem tükrözik vissza a társadalom valódi állapotát, a szerkezeti elemeket, s a viszonyulást a

politikai folyamatokhoz. Egy másik, augusztus 13-i keltezésű krakkói elemzés¹⁵ differenciáltabb képet rajzol fel a királyságbeli lengyel társadalom gondolkodásáról, viszonyáról a bécsi politikához, az ausztrópolonizmushoz. A fentiekkel sok az átfedés, ami azt mutatja, hogy a társadalom hangulata augusztus óta nem sokban változott. A magas arisztokrácia oroszbarát, Ausztriával csak a katolikus vallás köti össze őket. Gyökeresen más a helyzet a nagybirtokosokkal, a slachtával. „A nagybirtok (slachta) népes, Orosz-Lengyelország egész területén elszórtan élő, összefüggő, többé-kevésbé vagyonos elem, erősen osztrákbarát, s még ha csupán elméletben is, de ennél is erősebben poroszellenes. Inkább az oroszokkal mintsem a poroszokkal halad együtt, de leginkább mindkettő ellen megy.”

A krakkói elemző külön felhívja a figyelmet arra, hogy a kormányzatnak ezzel a réteggel különösen óvatosan (és „finoman”) kell bánnia, mert ezek előzékenyek, áldozatkészek. Sokan közülük jól beszélnek németül, kiváltképp azok, akik Galíciában végezték a középiskolát. A gyökerek messzire nyúlnak, 1831 és 1863 harci tradíciói jelölik ki az útjukat. Útjuk a cári Oroszországban le volt zárva, nem juthattak be a katonai és a hivatalnoki establishment soraiba. Vigyázni kell – figyelmeztet a tanulmány –, hiszen „[...] a tegnapelőtti cári kiáltvány nagyon mély benyomást keltett; [...]”¹⁶ Könnyen előfordulhat, hogy a slachta fordulatot tesz Oroszország irányába, az osztrák–magyar politika nem kellő tapintattal kezeli ezt a réteget.

A papság osztrákbarátsága nem kétséges, bár az utóbbi időben – olvassuk a tanulmányban – Kakowski varsói hercegeések (oroszbarsátsága nem kétséges) határozott lépéseket tett a lengyel egyház és az orosz kormány közötti távolság megszüntetése érdekében. Az orosz politika viszont a szektákat támogatja a római egyház gyengítése érdekében, lásd az ókatolikus mariavita szekta elterjedését Łódz és Plock térségében, aminek következtében az utóbbiak abszolút osztrákellesenek, s ezáltal veszélyt jelenthetnek. A parasztságot a tanulmány az egyházzal való kapcsolatában tárgyalja, nagyjából ugyanazt írja le, mint amit a többi hasonló elaborátum: konzervatív, bizalmatlan, állandó harcban áll a nagybirtokkal, feltétlen cártisztelő, s mélyen vallásos, ezért egy a krakkói hercegeések¹⁷ által kibocsátott pásztorlevélnek lényegesen nagyobb lenne a hatása, mint a k. u. k. vezérkar akármilyen felhívásának. A parasztságot a klérus tudja leginkább befolyásolni nagyszabású egyházi demonstrációkkal és pásztorlevelekkel. Megnyerhetők továbbá a lengyel parasztok a kíméletes bánásmóddal, ne legyenek rekvirálások, s a fizetés lehetőleg papírrubellel történjen, valamint azzal, hogy a hivatalos ügymenetek lengyelül bonyolódjanak.¹⁸ A szerző külön figyelmet javasol fordítani a Łódz és Włocławek környéki német telepes parasztokra, akiket – úgy mond – nem tanácsos oroszbarát érzelmeikben zavarni.

A városi keresztény polgárság csak a nagyobb városokban él tömegesen, a kisebb városok polgársága szinte teljesen zsidó. A nagyvárosok keresztény lakossága maga a lármás néphangulat, impulzívak, nagy hangon szüntelenül vitakozók. Inkább orosz, mint poroszbarátok. Amennyiben energikusan lép fel a kormány velük szemben, meg tudja őket nyerni, de ha ez nem sikerül, akkor többé nem lehet rájuk számítani. Kivétel – így a tanulmány – a tanulóifjúság. Ők alkotják a legturbulensebb elemet. Revans okokból, miután rájuk kényszerítették az orosz iskolarendszert. A legkönnyebben megnyerhetők. Nem úgy a szervezett munkásság Łódzban, Varsóban, Częstochowában és Baszowicében. Mindig is „kemény dió” volt ez a csoport az oroszok számára, s ez Ausztria esetében sem lesz másképp. Hiszen elvi alapon felforgatók, forradalmárok, engedetlenek, majdhogynem anarchisták, s a forradalom három éve alatt begyakorolták, hogy hogyan lehet a kormányzati szervek ellen a legélesebb eszközökkel harcolni,

melyek között ott volt található a browning és a bomba. A középszintű (városi) értelmiség az oroszokkal és az oroszok ellen van, plátói, de egoista okokból is, miután az oroszok államosították a Varsó–Bécs vasútvonalat, s sokukat elbocsátották. A városi közigazgatáson kívül élnek, s ezért nagyon az oroszok ellen vannak hangolódva. Konklúzió: ha úgy látják, hogy az osztrák–magyar kormány hivatalnoki állásokat biztosít számukra, akkor megnyerhetők.

A zsidók a kisebb városokban élnek tömegével. Fel lehet őket fogni úgy, hogy osztrákbarátok (zárójeles megjegyzés: NB. de sikertelenségeink esetében már nem).¹⁹ Osztrákbarátságuk indítéka a kíméletlen orosz kivételes törvényekben keresendő, s abban, hogy az orosz kormány igazságtalanul kezeli őket. Megbízhatatlanok; sokat tudnak, de még többet hazudnak. Ha megfelelő óvatosság által kísérve kontroll alatt állnak, a hírszerzésben kiválóan alkalmazhatók. Egymás között a németet, a „zsargonzsídot”²⁰ beszélnek. A tanulmány szerzője ezen a ponton fontos javaslattal áll elő: az antiszemitizmus tompításának szükségességével. Mint állítja, körülbelül 1911 óta az intelligencia és a parasztság körében előretört a mesterségesen szított zsidóellenesség. Jelszó: vissza a liberalizmushoz.

Mindazonáltal a lengyel pártstruktúra és a lengyel társadalom legfőbb jellemzője az egyenetlen fejlődés okozta egyensúlytalanság. A háború első hetei bebizonyították, hogy ez mennyire így van. A mozgósítás bonyodalmi, az 1914-es rossz termés, s még jó néhány dolog lefojtott, komor hangulatot idézett elő mind Galiciában, mind a Királyságban. Az egyensúlytalanság pedig azt jelenti, hogy az ország kiemelkedően jó adottságait *maguk a lengyelek* nem tudják kihasználni. A gyárak vagy német, vagy zsidó kézben vannak, a kereskedelem úgyszintén. Lengyel kézben csupán a mezőgazdaság és a kisipar található. S ha a Királyság leválik Oroszországról, akkor a lengyelek ebből profitálni tudnak.

A lengyelországi helyzet összefoglalása és a kérdés megválaszolása a tanulmány végén egy és ugyanazon dolog két oldala: vannak felhasználható elemek, javítható körülmények és elkerülhető/elkerülendő tévedések az osztrák–magyar lengyelpolitikában a kibontakozó háború során. A slachta, a klérus, a városi keresztény polgárság és a parasztság segítség lehet a célok elérésében. A többi mértékkel, vagy egyáltalában nem. De bármilyen jó is legyen az együttműködés ezekkel a megacsoportokkal, a barátság hőfokát a porosz szövetség mégis lehűti. A porosz „Enteignungsgesetz”, a lengyel földek német telepesek számára történő kisajátítása az egész királyságbeli parasztság számára az elretentés birodalmába tartozik, amitől csak elhatárolódni lehet, vagy – s ez a veszélyesebb – nem zárja ki, hogy a lengyel paraszt inkább az oroszok számára végzendő munkát részesíti előnyben.

A szociológiai esszének is mondható tanulmány – amelyen nyilvánvalóan érződik, hogy szakértő fej gondolta ki: a Jagelló Egyetem professzora – záró soraiban javaslatokat is megfogalmaz, amely egyúttal a lengyel társadalmi elvárásokat is visszautkrözi. Elhangzik az a javaslat, amit nagyon sokan óhajtottak ezekben a napokban, hogy a cári manifesztum²¹ ellenmanifesztumát is ki kellene bocsátani. A leghatékonyabb manifesztum a krakkói hercegérseki pásztorlevél lenne – javasolja a szerző –, amit Orosz-Lengyelország minden szószékéről felolvasnának a papok. Rá kellene irányítani az emberek figyelmét arra, hogy Oroszország hogyan szegényítette el Lengyelországot: államosította a Varsó–Bécs-vasútvonalat, figyelmen kívül hagyta a városok adminisztratív rendjét, s rászabadította Lengyelországra az oroszországi zsidókat. Valamint meg kellene alkotni egy olyan *új állami formációt*, mint amilyennel Magyarország rendelkezik. *Tehát a dualizmus helyett a trializmust.* S pont ez ment a legnehezebben az egész világháború során!

A *racionális döntés* az egyéni és a csoportos, tehát testületi cselekvést alakító mikromechanizmusok egyike. Alkalmazkodás a létező környezethez, s a célok optimális elérésének eszköze. Kétségkívül nem csálthatatlan mechanizmus. A háború négy éve politikai döntések sorozatából áll, mint minden háború a történelem során. Mit mond erről a problémáról egy rokontudomány? „A racionális döntések elmélete – mint bármely más tudományos elmélet – kudarcot vall, egyfelől, ha nem képes egyértelmű előrejelzések megfogalmazására (meghatározatlanság), másfelől, ha előrejelzései nem állják ki a tapasztalati próbákat, vagyis ha a valóságos döntéshozók nem úgy viselkednek, ahogy azt az elmélet előírja (irracionalitás). [...] Több optimum vagy összemérhetetlen alternatívák esetén például a racionális döntés meghatározatlan. Az akaratgyengesség, a rövidlátás, a vágyteljesítő gondolkodás, a kognitív torzításokon alapuló irracionális vélekedések pedig az irracionális különböző esetei.”²²

De mi az irracionális abban, amikor egy testület (Közös Minisztertanács, magyar kormány, hadsereg-főparancsnokság stb.) a rendelkezésre álló „összemérhető alternatívák” ellenére úgy dönt, hogy az nem felel meg a racionális döntések szabályainak? A lengyel társadalomról és a pártviszonyokról háborús kényszerhelyzetben leírtak összemérhető alternatívákat hoztak létre, amelyek odakerültek a tárgyalóasztalok abroszaira, aztán a döntések sokszor mégis az irracionális erdejébe tévedtek. Vagy talán a kortársak védettek, a kognitív diszsonancia hibájába estek, vagy pedig a vágykiteljesítésnek lettek az áldozatai? „Nem csupán a többé-kevésbé racionális viselkedések – amelyek tartományát a társadalomtudósok többsége egyre inkább tágabbnak tartja a szűken vett gazdaság [jelen esetben a külpolitika – T. Z.] szférájánál – leírásához és magyarázatához, hanem az irracionális viselkedések fogalmi megragadásához is szükségünk van a racionalitás jól definiált és egyértelmű fogalmára, a racionális döntés ideáltípusaira.”²³

Mindezek a problémák már az első időszak bilaterális tárgyalásai és levelezései során jól előtűntek, kiegészülve azzal, hogy ezek a tárgyalások Németország és a Monarchia között nem két bár szövetséges, de nem egyenlő presztízsű partner között zajlottak. A döntések mind a Monarchia mind Németország számára a háború folyamán mind nehezebbé váltak, azért is, mert a háború során mind a társadalmi rétegződés, mind a pártpreferenciák folyamatosan változtak. A pártstruktúra 1918 végéig még bonyolultabbá vált. Jelen tanulmány célja nem a pártviszonyok történetének ábrázolása, ezért, csak az írás tartalmának jobb megértése miatt megbontjuk az időbeli folyamatosságot. Kivéve az időkeretből, előre menve a háború végéig, az alábbi fejezetben megvizsgáljuk, mennyiben változott a lengyel pártstruktúra, mennyiben nehezítette meg a központi hatalmak együttes eljárását a lengyelkérdésben.

(Pártviszonyok a háború végén. Egy 1918-as katonai hírszerzői jelentés) Mint fentebb említettük, 1915 őszén, miután az egész volt Lengyel Királyság a központi hatalmak kezére került, az Osztrák–Magyar Monarchia megszervezte Lublinban a Katonai Főköormányzóságot. Természetesen a szövetséges németekkel egyeztetve, akik a saját főköormányzóságukat a Pilica folyótól, mint határtól északra Varsó székhellyel szervezték meg. A lublini szervezet az AOK-hoz tartozott, miután *katonai* főköormányzóságként működött, bár volt polgári ügyekért felelő részlege is. S mi sem természetesebb, volt katonai elhárító és hírszerző osztálya is. Nem is akármilyen: kebelén belül magasan képzett hírszerző tisztekkel, akik lengyel, ukrán, orosz nyelvtudással rendelkeztek. Jelen tanulmány nagy része azokra az információkra épül, amelyeket ez a lublini osztály szolgáltatott az AOK badeni központjának, s a k. u. k. Közös Külügyminisztériumnak, a Ballhausplatznak.

A Monarchia katonai hírszerzése minden évben, sőt szakaszonként havi rendszerességgel készített áttekintő táblázatot és sok esetben részletes elemzést is a témáról. Az 1918-as volt a legutolsó, ami a háború befejeződése után szintén csak egy átmeneti állapotot tükrözött, hiszen a pártstruktúra a Második Köztársaság alatt ugyanúgy fennmaradt, vagy pedig sok esetben alapvető változáson ment át: pártok szakadtak szét, többen megszűntek, újak keletkeztek. Ha az előző fejezet tartalmát hasonlítjuk össze a jelen fejezetben foglaltakkal, felemás képet nyerünk. A nagy pártcsoportosulások egy része 1919 után továbbra is megvan, programjaik azonban sokszor változnak, nem ritka a beolvadás. 1917 végén, amikor Oroszország kilépett a háborúból, sok pártprogram értelmetlenné vált éppen eredeti oroszpártisága miatt.

A pártviszonyok általános jellemzője 1918 végén az, hogy markánsabban kirajzódnak a határvonalak az úgynevezett passzivisták, a realisták és az aktivisták között. Az 1914-es fent elemzett jelentésben ez a hármás felosztás nem szerepel. A három fogalom közül kettő, a „passzivisták” és az „aktivisták” tulajdonképpen gyűjtőfogalmak. Pártcsoportosulást jelentenek. A háborúban az egymással harcoló felekhez való viszonyt fejezik ki. Passzivista alatt a korabeli lengyel viszonyok között azt értették, hogy bizonyos politikai szervezetek vagy pártonkívüli személyek nem vesznek részt a politikai innovációban, az állami életben. A passzivisták – tekintettel arra, hogy az országot a központi hatalmak tartják megszállva –, ellenfelei azoknak. Tagadnak bármiféle szövetségi viszonyt Németországgal és az Osztrák–Magyar Monarchiával. Semmilyen vállalkozásban nem vesznek részt, beleértve a lengyel hadsereg megszervezését osztrák–magyar és német közreműködéssel. Az országon belüli közéletben jelen lenni, de csak úgy, hogy bizonyos személyek állandó kerékkötőként akadályozzák a központi hatalmak által engedélyezett reformokat. Politikai programjukban maximalisták: valamennyi felosztási terület, Galícia, Királyság, Litvánia, Posen önálló és független államban való egyesítése, szabad kijárási jog a tengerhez. Nemzetközi politikai értelemben antantbarátok, azt várják az antanttól, hogy a háború végén Lengyelországból erődöt építsen Németország ellen, annak háborús hajlamait korlátozandó (nyugaton Franciaország, mint erőd, keleten Lengyelország ugyanaz). Az erős Lengyelország satuba sorítja a renitens Németországot.

Valamennyi felosztási terület lakosságát meg kell hallgatni azon a békekonferencián, amely az erős Lengyelországról dönt. Ehhez pedig a szemj összehívása szükséges, ahol a nemzet egésze mond véleményt. A lengyel nemzet alapvetően szláv nemzet, s mikor az erős Lengyelországról döntenek, a Monarchia szláv etnikumait is be kell vonni a folyamatba. Nem nehéz kikövetkeztetnünk, hogy a passzivisták visszanyúltak a régi időkig. A múlt küzdelmeiből azt a sajátos következtetést vonták le, hogy a 19. század nagy átalakulásai 1866 után megtörték a szláv szolidaritás fejlődését, a Habsburg Monarchia konzervatív lengyeljei nagy hibát követtek el akkor, amikor hátat fordítottak a cseheknek, s az 1867-es kiegyezésben a magyarok pártjára álltak. Mindezek politikai programok, amelyeket bármely politikai kávéházi kör vagy klub a magáénak vallhat. A passzvizmus azonban többet jelentett, mint kávéházi politizálás, a körbe tartozó pártok többségének jól kitapintható szociális beágyazottsága is volt. A skála igen széles: az ultrakonzervatizmustól a demokratikus, liberális, sőt néhány szakadár szocdem irányzatig terjedt.

Ami ugyanakkor a leginkább szembe tűnik, az a nagyfokú taktikai fegyelem. Ennek betartására a háború alatt létrejött a „Pártok Közötti Politikai Kör”, ez az erősen zárt, egységesen cselekvő, reprezentatív organizmus. Változás akkor következett be az előző fejezetben bemutatott 1914-es állapothoz mérve, amikor 1917 februárjában

kitört az oroszországi forradalom, s még nagyobb lett a válság, amikor novemberben megtörtént a bolsevik hatalomátvétel. A társadalmi felfordulás miatt érzett félelem elgondolkodtatta az egyébként már 14 előtt is oroszpartú pártokat az MKP-n belül: mi lesz, ha Lengyelországba is begyűrűzik a bolsevizmus? Az MKP pártjai közül sokan az államhatalom megerősítésére kezdtek koncentrálni. Arra, amit először meg kellett alkotni, hiszen az oroszok kiűzése után katonai kormányzás lett az országban, s lengyel állam, mint olyan nem létezett. A felforgató tendenciák elleni küzdelem érdekében enyhíteni kellett a nagy szigorúságon, s együtt kellett működni valamilyen szinten a két megszálló hatalommal. A Kolón belül szakadás állt be, párhovatartozástól függetlenül lettek, akik kitartottak a passzivizmusuk mellett, ezeket nevezték úgy, hogy „engesztelhetetlenek”, s a másik oldalon álltak azok, akik hajlandónak mutatkoztak bizonyos feladatokban közreműködni a központi hatalmakkal. Ezek lettek a „megalkuvók”, az opportunisták. S hogy ki mennyire „opportunista”, azt a mindenkori hadihelyzet is befolyásolta a Kolón belül. Ha az antant nyeresben volt, a megalkuvók száma megcsappant, ha a németek győztek, számuk növekedésnek indult.

(A passzivisták pártok és szervezetek) Előző fejezetünkben szóltunk az „endecja”-ról, a Nemzeti Demokrata Pártról. Ők voltak a legkevésbé kiengesztelhetők. A „wszechpolacy”, a „pánlengyelek” – volt néhány gúnynevük is – uralták a mezőnyt a Királyságban. De nemcsak ott, hanem az összes lengyellakta országgrészben a legkiterjedtebb hálózattal rendelkeztek. Velük volt a nagybirtokosság, a polgárság, a hivatali értelmiség a papság, s az apolitikus kispolgárság. Az 1914. szeptember és 1917. február közötti orosz orientációjuk változatlan maradt, 1917. november 7-e után ez a politika értelmét veszítette. Az endecja vezetői külföldre mentek, s ott befolyásos ellenzékét alkottak a hazai aktivista politikusokkal szemben (Roman Dmowski, Marian Seyda, illetve a régebb óta Amerikában tartózkodó Jan Paderewski, a világhírű zongoraművész). 1914-ben még igyekeztek elfoglalni a királyságbeli politikai pozíciók közül bármit, ami adódott, sokan, például maga Dmowski a cári Duma képviselőiként működtek, mások az orosz ipari és pénzügyi világban keresték meg a maguk helyét. A reális lehetőségből kiindulva (ezt a szófordulatot használták) keresték a kiegyezést az orosz hatalommal. Az 1863-as felkelés tragikus leverése után jött a világra ez a gondolkodásmód, a reménytelenség filozófiája egy kilátástalan korban. Nem adódott más lehetőség, mint keresni a cári birodalmon belül a minél szélesebb körű autonómiát, s hinni az organikus munkában, amely nagyra teheti a lengyel nemzetet. A titkosszolgálati jelentés találó megfogalmazásában „nemzeti egoizmus”: „A gazdasági növekedés adja meg a nemzet erejét.”

Mivel a gazdasági növekedés gátját a zsidóság túlsúlyában látták, engesztelhetetlenül antiszemiták voltak. Többször meghirdették a „zsidótalanítás” programját. Emellett sovinizmusuk korlátlan agresszivitással irányult más népek ellen, s a lengyelekkel szemben is monopolizálták a patriotizmus fogalmát: jó lengyel egyedül csak az endecjához tartozó lehetett. A másokkal szembeni intoleráns viszony egy töről fakadt a jogos, de inkább mértéktelen expanzivitással: vissza kell foglalni és meg kell tartani mindent, ami keleten lengyel, lehet az Kelet-Galícia, Fehéroroszország vagy Litvánia. A jelentést író felderítő tiszt megállapítja: „Mind a mai napig a központi hatalmak ellenfeleinek tömegbázisát alkotják.” Minden passzivizmusuk ellenére, a megszálló két hatalom ellenében „pozícióvadászoknak” is lehet mondani a szervezet középső szintjén és az alsó szinteken működőket – beépülni a lassan kiépülő állami adminisztrációba, s ott az ellenzékiiséget képviselni az aktivistákkal szemben.

Még a katonai felderítés sem tudott szó nélkül elmenni a mellett, hogy az enzesztelhetetlen endecjá-n kívül, létezett egy még keményebb csoport is, a „Nemzeti Egyesülés”, a vidéki polgárság és intelligencia gyűjtőcsoportja, amely a háború elején jött létre többnyire az endecjával elégedetlen „csapódókból” – nem párt, nincs szervezete, viszont nagyon rugalmatlan, még a nemzeti demokratáknál is kevésbé kompromisszumképesek. Ideológiailag rokon nézeteket vallanak a nemzeti demokratákkal, a jelentés szerint róluk beszélve egy a vidéki társadalomhoz alkalmazkodó endecja-csoportról van szó. Ugyanúgy demokratikus programot hirdetnek, de valójában ugyanúgy ultrakonzervatívok, mint az endecja tagjai. A jelentés szintén agresszívnek minősíti a Kereszténydemokrata Pártot, amely sokáig nem volt rendezett szervezettű párt: kézművesek, kispolgárok a városokban, kereskedők, klerikálisok alkotják. A szervezet, illetve újdonsült párt XIII. Leó pápa enciklikájának talaján áll, a nyugati munkásszervezetek mintájára tartja fenn jótékonyági szervezeteit. Cél: megakadályozni a szocialista osztályharcot, törekedni arra, hogy átfeljődjön az az osztályok között harmóniába. Lapjaik telve vannak antiszemitizmussal, konzervativizmussal és reakciós tartalommal.

Az opportunisták csoportja különleges és ellentmondásos jelenség a lengyel közéletben. Az 1914-es jelentésben ez a csoport tulajdonképpen az „ugodowcy”, azaz „megalkuvók” néven van nevezve. Tehát ahogy fentebb is áll, a nagybirtok, a nagytőke békebeli orospártiságát, kiegyezési hajlandóságát hozták át a háborús időkbé. Ami tehát az 1914-es Berchtold-féle jelentésben „ugodowcy-ként” önálló tényezőként szerepel, az az 1918. szeptemberiben mint a passzivista táboron belüli csoport vagy párt fogható fel. Az SPR, a „Stronnictwo Polityki Realnej”, a „Reális Politika Pártja” a háború első két évében is megmaradt az orosz állam hűségén, s ahogy említettük, a forradalmi veszély készítette egyes tagjait arra, hogy bizonyos ügyekben együttműködjenek a központi hatalmak által életre hívott varsói lengyel politikai testületekkel. A közigazgatás megszervezése, s felső osztályok hatalmi helyzetének megőrzését szolgáló hatalomgyakorlási eszközök megeremtése – ezek álltak az úgynevezett realista párt programjában az első helyen. Velük rokon, de önálló csoportosulásnak tekinthetjük a Lengyel Haladó Pártot, amely polgári vonásokat mutatott, s főleg szabadfoglalkozású értelmiségiekből állt. Nyugatos pártnak tekinthető, hasonlatosnak az Angliában népes hivatali értelmiségi csoportokhoz. Politikai gyakorlatukat nézve semmiben sem különböztek az SPR-től, ideológiailag inkább polgári-liberális színezetűnt elő határozottan.

A „Gazdasági Függetlenség Szövetsége” talán a passzivista-opportunista csoport tematikusan legcélirányosabb tömörülése. A nagyiparosok, nagykereskedők, a finánc-tőke egészének érdekvédelmi szövetsége (pártfelépítmény nélkül), középpontban az üzleti haszon állt. Az 1916. november 5-i proklamáció után jött létre, kimondva, hogy az esetlegesen biztosított állami függetlenség nem elégséges állapot, ahhoz a gazdasági függetlenségnek is társulnia kell. Jól ítéltek meg, hogy az esetlegesen megnyert háború eredményeként a központi hatalmak gazdaságai fogják uralni a kelet-európai térséget (akkor már ismert volt Naumann Kelet-Európa terve), s ez tönkreteszi a lengyel ipar keleti értékesítési esélyeit. A ZNG a Pártok Közötti Egyesülés egyik legmasszívabb tagjaként volt számontartva mind Berlinben, mind a Közös Külügyminisztériumban. Tekintettel arra, hogy az ország újjáépítéséhez elemi egzisztenciális érdekeik fűződtek, a leginkább „opportunisták” társaságként tartották őket számon, akiket nem kötöttek ideológiai skrupulusok. Lehetett rájuk építeni, még akkor is, hogy a két birodalom gazdaságának a háború után vetélytársai is lehettek. Ideológiamentesen intézték az

ügyeket, feledtetve azt, hogy a háború előtt ugyanez az együttműködési kényszer fűzte őket az Orosz Birodalomhoz. Sok zsidó, illetve lengyel patriótává vált zsidó nagyiparos alkotta a szervezet gerincét.

Extra alakulatok is léteztek a „senki földjén”, akik valamilyen okból nem akartak a Pártok Közötti Egyesüléshez tartozni, de ugyanakkor alapvető hajlamaikban és múltjukban az egykori orosz világhoz köthetők, tehát 1917-ig az oroszpártiság eszmekörében éltek. Ilyennek tekintendő a kizárólag Varsó városához köthető „Blok narodowy”, a „Nemzeti Blokk”, amely a klubrendszerű szervezetekhez sorolható. A varsói mágnások és az ottani nemesi értelmiség hozta létre már a háború alatt. Az engesztelhetetlen endecjás politika tagadásával eljutottak a német hatóságokkal történő szorosabb együttműködésig. Passzivisták elvtársaikat igyekeztek „jobb belátásra bírni”, s a varsói hatóságok kívánalmainak megfelelően „átvinni” az aktivista táborba. Lényegében tehát átmenetet képeztek az aktivisták és a passzivisták között. Tagjaik között jó néhányan vannak, akik az országos közéletben „sokra vitték”, ilyennek tekinthető Lubomirski herceg, a később megalakított Régenstanács tagja. A másik végletet a „Katolikus Népszövetségben” fedezhetjük fel. A kielcei püspök, Augustyn Łosiński hozta létre minden politikai törekvés ellenében, amely nem katolikus. A vezetés a német- és Bécs-ellenes kirohanásairól elhíresült Blaszczyk páter kezében összpontosult, s főleg a Kielcei Püspökség paraszti lakosságára gyakorolt mély hatást. Ultrakonzervatív, mereven katolikus, klerikális, szélsőségesen passzivista, nem pártjellelű szervezet.

(Az aktivista pártok és szervezetek) Az aktivistákat sem lehet máshogy definiálni, mint a tautológia módszerével: akik aktivitásukkal támogatják a központi hatalmak lengyelpolitikáját. Az alap az 1916. november 5-i proklamáció, s az ennek alapján kibocsátott rendelkezések, beleértve az 1917. szeptember 12-i pátenst is. A proklamáció előtti időkből a háború elején ez az aktivitás katonai formát is öltött, 1918 szeptemberében ezt már csak politikainak lehetett mondani. Attól függően, hogy a központi hatalmak koncesszióinak milyen jelentőséget tulajdonítottak az illető pártok, nagy változatosság állapítható meg. Legalább annyira színes a kép, mint az előzőekben felvázolt passzivistákat illetően. A politika természetéből adódóan itt sem lehet meglepődni azon, hogy az aktivisták is két táborra oszlottak az események közepette, mint ahogy azt a passzivisták is tették. Meg lehetett különböztetni egy mérsékelt, s egy radikálisan aktivista szárnyat.

A mérsékelt aktivizmus azt jelentette, hogy az aktivisták tartják magukat a központi hatalmakkal kialakított alapelvekhez. A kapott koncessziókat és garanciákat csak akkor fogadhatja el Lengyelország, ha eleget tesz a különböző minimális követelményeknek, s ugyanez történik meg a központi hatalmak részéről is. Ezen az alapon, tehát az együttműködés kölcsönösségi szabályai alapján lehet folytatni a lengyel állam felépítését. A jelentés rögzíti a tényt, hogy 1918 szeptemberében az aktivistáknak ezen szárnya alkotja a kormánypártokat, s uralja a közigazgatási apparátust. Közülük kerül ki az ausztrópolonista megoldás híveinek döntő többsége. A radikális aktivisták ezzel szemben úgy látták, hogy nincsenek fenntartások, a szövetséget – elsősorban Németország jöhet szóba – minél gyorsabban létre kell hozni, s ezen a szövetségi alapon neki kell látni a lengyel hadsereg megszervezésének, amely arra hivatott, hogy megvédelmezze a keleti határokat Oroszország ellen. Antantellenes mindkét árnyalat, erős kormány, szilárd közigazgatás, szükséges, hogy a forradalmi felforgatásnak elejét lehessen venni. Mindkét irányzat monarchikus felfogású, minél radikálisabb ez a felfogás, annál inkább hajlik az abszolútizmusra.

Korábban a baloldal (republikánus, nem monarchista) között is akadtak aktivisták, ez az állapot azonban az úgynevezett esküváltás miatt megbomlott. Előtte a baloldal aktivista programmal be tudott hatolni a szegényparasztság és a munkásság körébe; az esküváltás, s Piłsudski 1917. júliusi internálása azonban ennek a tendenciának a végét jelentette. (A későbbiekben részletesen foglalkozunk ezekkel az eseményekkel, amelyek az egész lengyel közvéleményben meghasonlást idéztek elő.) 1917. július vége óta az „összbaloldal” heves oppozícióban áll az aktivista táborral. De bármennyire is sikerült a német politika következtében elidegeníteni a baloldalt, nagy tömegük következtében az aktivisták meghatározó politikai erők maradtak. Sőt annyiban is sikerült tovább fejlődniük, hogy a jelentés megrásakor, sőt már 1918 elejétől határozott szociális arculatot is ki tudtak alakítani a korábbi kizárólag politikai arculat mellett. Bár ugyanakkor nem lehet tagadni, hogy politikai programjaik a demokrácia medréből sosem léptek ki, féken tartva a politikai káosz áradatát.

Ha a mérsékelt aktivista pártok nagyobbjait vetjük vizsgálat alá, szembetűnik, hogy szinte valamennyinél itt is a nagybirtokos osztály és a módosabb társadalmi rétegek dominálnak. Ilyen a jelentés szerint a „Szövetség a Lengyel Állam Újjáépítéséért” hangzatos című, nem pártrendszerű szervezet. Céljukat főleg abban jelölték meg, hogy a pártokhoz nem tartozókat bevonják az államépítés munkájába. Mint mérsékelt aktivista szervezet, ők is a Monarchiában látták a jövőt. A demográfiai háttér szélessége miatt masszív kormányképző erőt képviselt. A bécsi Reichsrat Lengyel Klubjának jobboldalával működött együtt, s a passzivisták köréből a realista irányzatokhoz állt közeli rokonságban, többek között a monarchista-alkotmányosság terén. Az 1918-ig hivatalban lévő varsói kormányok gyakori résztvevői, s ugyanez vonatkozik a háború során megalakított Államtanácsra is, amelyben 12 taggal vettek részt. Vezetői közül számosan ismert közéleti, sőt Kelet-Európa-történeti jelentőségre tettek szert: Rostworowski gróf, Brudziński orvosprofesszor, a Varsói Egyetem rektora.

Némileg következetlenül „renegát” szervezetnek lehetne tekinteni a Nemzeti Pártot (Stronnictwo Narodowe), amely az 1914-es jelentésben még nem szerepel, mivel a háború alatt keletkezett, mint szecessziós párt. A „kivonulás” az endecjából történt 1917 januárjában, amikor megalakult az első lengyel parlament-kezdemény, az Ideiglenes Államtanács. Elhagyták az endecját és aktivisták lettek. Az első hónapokban hatásuk jól érvényesült a szociális-gazdasági szervezetekben, mint például a „Központi Agrárszövetség”. De egészen addig, ameddig különféle belső meghasonlások miatt el nem veszítették befolyásukat korábbi híveikre, meghatározták a Jótékonyági Főtanács, az RGO, a „Rada Główna Opiekuńcza” mozgásterét is, sőt az 1915-ben létrejött osztrák–magyar megszállási övezetre is kiszélesedett a hatáskörük. De ahogy aztán elindult a szervezeten belüli belső válság, tagságuk feloldódott az imént említett Szövetség Lengyelország Újjáépítéséért tagjai között.

Az egyik legkarakteresebb ausztrópolonista politikát folytató párt a „Liga Państwowej Polskie”, a „Lengyel Államiság Ligája”. Programjukban egyértelműen és következetesen képviselték Galiciának a Királysággal történő egyesítését trialista formában. Szorosan működtek együtt a krakkói székhelyű „Lengyel Nemzeti Főbizottsággal”. 1916 végén, 1917 elején több kisebb pártot hoztak létre a saját ideológia és program terjesztésére: Népi Egyesülés, Nemzeti Blokk stb., ezek a kis szervezetek azonban hamar önállósodtak. Viták robbantak ki az anyaszervezettel, a Ligával. A kis pártok két táborra oszlottak (ausztrópolonista kontra germanopolonista). 1917 júliusa után pedig magát a Ligát is megosztotta az, ahogy az esküváltás lezajlott, s ahogy a németek Piłsudskival és Sosnkowskival elbántak (internálás a magdeburgi

erődbe). A másik oldal, a németpárti viszont kilépett a Ligából és felolvadt a Nemzeti Centrumban; az átlépők aktivisták maradtak ugyan, de radikálisabbak lettek a radikálisnál. A Liga pedig 1918 szeptemberére, amikor a lublini Katonai Főkormányzóság hírszerző szervezetének jelentése készült, már azzal foglalkozott, hogy a különféle mérsékelt aktivista szervezetek munkáját koordinálja. Többek között a passzivistának számító, de valójában az államépítésben ugyancsak érdekelt realisták is beletartoztak abba a körbe, amelyre a Liga hatást igyekezett gyakorolni. Vezetői közül többen magas funkciókat töltöttek be az államéletben, Jan Kucherczewski például lengyel miniszterelnök is volt, bár maga az őket küldő párt a háború végére összezsugorodott.

A kisebb jelentőségű mérsékelt aktivista pártok (Nemzeti Néppárt, Demokratikus Politika Pártja) mellett valamivel nagyobb súlyt jelentett a „Népi Egyesülés” („Zjednoczenie Ludowe”) tömegében paraszti részvétellel. A párt a Ligából vált ki 1917-ben, s konzervatív-kleikális vonalon haladt. Bensőséges kapcsolatban áll a klérussal, Kakowski varsói érsek áldása alatt működött, de több lengyel főpap is közösséget vállalt velük. Később a vezetőség radikalizálódott, s a Nemzeti Centrumhoz közeledett. A tagság nem követte: elutasította mind a radikális aktivizmusra jellemző germanopolonista politikát, mind az abszolutizmus felé hajló gyakorlatot, ennek következtében 1918 szeptemberére a Centrummal a kapcsolat meglazult. Úgy lett mégis radikális, hogy a radikalizmust a földreformra vitte át, agrárreformista jelszavaival a fentebb említett Lengyel Néppártra hasonlított.

A baloldaliság és az aktivizmus Lengyelország történelmében nem szükségszerűen összetartozó fogalmak. A „Narodowy Związek Robotniczy”, a Nemzeti Munkásszövetség esetében – még ha nagyon gyengén is –, érvénysült ez a kettősség. A párt vezetői hol támogatják a kormányt, hol nem, fő jelszavuk a „szocialista tendenciákért folytatott harc”. Regionális eloszlásukban is nagyon differenciált a róluk alkotott kép: ott népesek az alapsejtjeik, ahol az ipar megtelepedett, Dąbrowa, Łódź, Varsó külső kerületei, munkások, kereskedelmi alkalmazottak, kisüzemi kézművesek – csupa olyan foglalkozási csoport és osztály, amelyeket a nagy nemzeti újjászületés ideológikus szempontjai kevésbé aktivizálnak. Eleinte együtt haladtak a baloldallal, míg nem 1917-ben kiléptek közülük, mivel nem tudtak együttműködni a PPS, a Lengyel Szocialista Párt (Piłsudski pártja) jobboldalával. Csatlakoztak a Nemzeti Centrumhoz, de aztán tekintettel arra, hogy a Centrum elment germanopolonista irányba, elhalványultak közöttük a szálak. Az első lengyel kormányt (Kuharczewski) még támogatták, a másodikat (Steczkowski) azonban már nem, s az Államtanácsba sem léptek be (ez szigorú bojkottot jelentett). 1918 szeptemberére a radikalizálódásnak némi jele mutatkozott a pártvezetésen belül.

Ahogy fentebb jeleztük, a radikál-aktivista pártok, többnyire szélsőségesen konzervatív tézisek jegyében, nagy hatást gyakoroltak a nemzetre. A Nemzeti Centrumot („Narodowe Centrum”) a Liga hozta létre 1917-ben. Több kisebb párt fúziója is szerepet játszott létrejöttükben, valamint sok olyan csatlakozó személy, akik azzal a furcsa névvel illették magukat, hogy „biztonságpárti aktivisták”. A biztonságpártiság nyilván a szilárd államra vonatkozott a forradalom aknamunkája ellen. A rendpártiságnak pedig a szövetségi politika képezte az alapját, valamelyik megszálló hatalommal, a párttagság zömének nézete szerint a németekkel. Hadsereg, erős kéz, a légiók soriban végrehajtott tisztogatás, a baloldali elemek kiszűrése, eltávolítása. A Piłsudski-krisz után – vad harag kíséretében a németekkel szemben – szakadás állt be a pártban, kivált belőle az „Aktív Politika Pártja” és a „Demokratikus Párt”. A Centrum pedig tovább vitte a németbarát vonalat. Vezető személyiségük a kezdetben oroszpárti, majd

németpárti, 1918-ban ausztrópoliszta Adam Ronikier gróf több németbarát politikustársával rendszeresen látogatta a berlini kormányhivatalokat a német–lengyel összefogás érdekében.

A „Lengyel Demokrácia Pártja” a varsói értelmiségieket és hivatalnokokat tömörítette a konzervatívok ellen. Valójában fúzió útján jött létre a „Polgári Egyesülés” nevű jelentéktelen szervezettel. Hasonlóan a másik kis párthoz, a „Lengyel Államiság Pártjához” egy maroknyi varsói értelmiségiből állt össze, lényegében a Liga osztódásának terméke. Hangjuk azonban kemény radikalizmussal szólt. Hadsereg, a keleti határok védelme, katonai és gazdasági konvenció a németekkel, erős osztrákellenesség – vezetőjük, L. Zielinski rendszeresen hangsúlyozta a távolságtartást mind a Monarchiától, mind az antanttól, mind a nemzeti demokratáktól. Hasonlóan a még nevében is hasonló szervezettől, a „Lengyel Államiság Követőinek Klubjától”. Az utóbbiak, bár kevesen voltak, mégis nagy befolyást tudtak gyakorolni Varsóban is és Berlinben is. A hatáskeltés nagyrészt a nagyon agilis Władysław Gizbert-Studnickinak köszönhető, aki a kis létszámú németbarát politikus egyikeként elősegítette a németek térnyerését a varsói politikában. 1918-ban kiadott brosúrája a németbarát csoport számára afféle krédónak számított. Studnickit mindenekelőtt Németország bámulatos ipai fejlődése nyugtázta le (hozzá kell tennünk: méltán), az ipari munkásság példátlan méretű felszaporodása a mezőgazdasági lakosság hátrányára. A radikális aktivista pártok Ausztriaellenessége éppen ebből a „maradiságból”, az agrárszektor túlsúlyából adódó aránytalanságra épült. A Habsburg és a magyar rész alulfejlettségét és korhadtságát éppen ebből a körülményből vezették le. Bár ugyanakkor mind Studnicki, mind a többi kisebb-nagyobb radikális aktivista párt ragaszkodott az abszolutista-konzervatív kormányzáshoz. A germanópoliszta csoportok mind úgy gondolták, hogy Németország meg fogja nyerni a háborút mind a három fronton, ami a nagy és jogos erőérzetből következik, s utána – megszüntetve a korábbi germanizációs politikát – Lengyelországot a fejlett európai államok sorába fogja emelni.

(Demokratikus baloldal, szocialista szélsőbal, zsidó pártok és szervezetek) A demokratikus baloldal három irányzatból áll: a szocialistákból, néhány polgári pártból és a radikális demokratákból. Valamennyien az abszolút politikai és gazdasági függetlenség talaján állnak, s egy demokratikus, lengyel-népiségi állam felépítésére törekszenek, saját erőből, a lengyel nép harca által. A baloldal a háború elején extrém aktivista volt. Különösen a légiók ügye, s a központi hatalmakkal kötendő szövetség élvezett nagy népszerűséget. A szövetséget ugyanakkor garanciához kötötték: a lengyel tetteket csak a lengyel függetlenség javára lehetett konvertálni. A későbbiekben igyekszünk láthatóvá tenni, hogy a balosok mennyire komolyan vették ezt a tézist. A garanciáknak egész láncolata jelent meg kívánságként: lengyel hadsereg nincs lengyel kormány nélkül, ha van kormány, kell a közigazgatás, s kell a politikai függetlenség. Amikor mindezek nem valósultak meg, az súrlódásokhoz vezetett a központi hatalmakkal, s az opportunistákkal.

Mikor látták, hogy a megalkuvó aktivista vonal nem tudja megoldani a garanciakérdést, saját pártot alakítottak Központi Nemzeti Bizottság (CKN, Centralny Komitet Narodowy) néven. A viták azonban nem szűntek meg, a nekik nem tetsző erővel folytatott harc oda vezetett, hogy a mérsékeltabb és a polgári elemek kiváltak, s a baloldal szépen lassan málladozni kezdett. A pártban maradt aktivistákkal a többség szembe fordult, s ez töréshez vezetett a baloldal és az aktivista politika között. A későbbiekben elemzésre kerülő Kuk–Beseler-esküvéformula, s a vele kapcsolatos esküvélság még

tovább radikalizálta az aktivizmustól már elfordult baloldalt. A légiókkal való rossz bánásmód, s Piłsudski-ügy még tovább feszítette a húrt, elmérgesítette a helyzetet, s várható reakcióként ez a balos vezetők elleni német megtorlásokat eredményezte. A bebörtönzések még tovább növelték a feszültséget, s mind a baloldal, mind a szövetséges hatalmak részéről ez a mókuserék egészen a háború végéig pörgött.

A baloldal szította az ellenállást a nép között főleg Németország mint megszálló hatalom ellen. Ennek ellenére még 1917 februárja, az orosz polgári forradalom után sem lett antantpárti. A függetlenséget, mint többen a lengyel belpolitikai palettán, saját erőből kívánta kivívni. A lengyel nép aktivitása folytán, aminek a megszervezése baloldali pártfeladat. Propagandával, kulturális szervezéssel, a tömegmozgalmak radikalizálásával. Az orosz forradalom, különösen a novemberi bolsevik puccs, arról győzte meg a baloldali politikusokat, hogy a háború befejezése minden bizonnyal nagy társadalmi átrendeződéssel fog együtt járni, s a lengyel társadalmat fel kell készíteni erre, ami a nép között végzett nevelőmunka kérdése. Nevelni kell a népet a forradalmi eszmék befogadására, a társadalmi reformokra. A baloldal egészét szociálforradalmár demokratizmus hatotta át. A központi hatalmak ennek a demokratizmusnak az ellenoldálát képviselik, ennél fogva minden erővel arra kell törekedni, hogy akadályozzanak mindet, ami tőlük ered: a Régenstanácsot, a központi hatalmak által létrehozott lengyel kormányt, az Államtanácsot, mivel ezek a helyi reakció szervezői és letéteményesei. A jelentés szerzője megállapítja, hogy 1918 végén a baloldal itt tart, ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az osztrák–magyar politikának nem lehetett számítani rájuk.

A baloldalnál is megfigyelhető, mint ahogy a passzivistáknál és az aktivistáknál is, hogy laza ernyőszervezetet hoznak létre, s ezzel próbálják összehangolni a mozgalom egyébként itt is széthúzó erőit. Ugyanúgy, ahogy a Pártok Közötti Egyesülés, vagy a Liga esetében, a balosoknál is létrejött egy praktikus szervezet, a Baloldali Pártok Egyeztető Bizottsága, amelyet rendszerint valamilyen nagyobb jelentőségű ügy megtárgyalására hívtak össze. De ezen kívül különféle segédszervezeteket is működtek. Ebbe a sorba rendeződött a már a háború elején működő nagyhatású, Piłsudskihoz, mint alapítóhoz kötődő illegális formáció, a POW, a Lengyel Katonai Szervezet. Illegális szervezet volt, de mégis mindenki tudott róla, elérhető volt, sőt az aktivisták maguk keresték meg a fiatalokat, rekrutákat toboroztak közülük, ezeket illegális gyakorlótereken, erdőkben stb. képezték ki. Piłsudski elgondolása már a jövőt célozta meg: ők fogják képezni a jövőbeni lengyel hadsereg magját, természetesen a baloldal jelszavainak szellemében. A POW a radikális forradalmi eszmék szellemében a baloldal agitációs tüzfészkévé vált. Legális szervezetekben sem volt hiány a baloldalon: ez volt a „Piechur” tornaegylet, amit a háború alatt feloszlattak, s a női segélyezési egylet, az Asszonyok Ligája a Háborús Készültségért, amely először aktivistának indult, a légiókat segítette, de aztán a fent említett konfliktusok következtében átpártolt a baloldalhoz.

A hírszerzői jelentés négy nagyobb demokratikus baloldali pártot ismertet, közöttük a szocialistáknak tulajdonít kiemelt jelentőséget. A Polska Partya Socjalistyczna (PPS) jobboldali, azaz forradalmi frakciójának. Ahogy a későbbi fejezeteinkben főként a párt tagja, Piłsudski kapcsán foglalkozunk vele, különválást követően keletkezett, miután a szélsőbal, a bolsevik irányzat kivált belőle. A bolsevikok nem, a jobboldali frakció viszont összekötötte a forradalmi eszmékkel a lengyel függetlenség kivívását is. Az 1905-ös forradalmi események alatt harci szervezeteket hoztak létre, tagjai voltak az úgynevezett „PPS-bojówki”, a „PPS-harcosok”. Kezdetben a lengyel függetlenség

ügyét aktivista módon a központi hatalmakkal szövetségben vállalták, később ez változott. Piłsudski jórészt belőlük szervezte a légiókat. Igyekeztek megnyerni maguknak a tömegeket, főleg a parasztság konzervatív részét, több-kevesebb sikerrel. Nem is annyira a szocialista eszmék győzelme miatt, hanem az új Lengyelország megteremtéséért. A szocializmus, mint ideológia kezdett elsikkadni, s a nemzeti fogalma kidomborodni. El is nevezték őket „szociálpatriótáknak”. A nemzeti front, amit alkottak visszhangra talált azoknál, akik erre fogékonyságot mutattak, de a párton belül súrlódások keletkeztek: nacionalisták versus főleg a munkásság körében elfogadott efemer szocialisták. Belőlük lett többi más csoporttal együtt a „radikális baloldal”.

A fentiekben említett politikai események (esküválás stb.) miatti törések elhalványították a PPS kezdeti aktivizmusát, s a baloldal segélyszervezeteihez csatlakozva az önerőre apelláltak, s ellenzéke lettek a megszálló hatalmak lengyelpolitikájának. Ha német járszalagra kerül a lengyel államiság ügye – gondolták –, az gazdasági függőséggel jár együtt Németországtól, a német fináncőke pedig nem fogja megoldani a munkáskérdést. Azt csak nemzeti alapon, a lengyel munkásság kulturális felemelésével lehet megoldani. Politikájuk erősen emlékeztetett a nyugati államok „többségi pártjainak” szocializmusára. 1917 novembere óta erősödtek szocialista követeléseik, de később a kiegyező politika került előtérbe (aggódom az Oroszországban elszabaduló káosz miatt). A paraszti tömegek bekapcsolására tett intézkedések hoztak bizonyos sikereket, természetesen a parasztság ultrakonzervatív, sőt sok esetben a cárhoz való hűséget is hangsúlyozó tömegeit ez a propaganda inkább csak felbőszítette, mint megnyerte. A paraszti pártok, mint a Néppárt indulatai a PPS ellen irányultak. Szigorú szervezeti és intézkedési fegyelmet tartottak, vezetőik, amíg lehetett, közvetlen kapcsolatban álltak Piłsudskival, sokuk a nagy vezér fiatalkori harcostársai voltak: Jodko-Narkiewicz, Perl, Arciszewski, Barlicki.

A Demokratikus Egyesülés (Zjednoczenie Demokratyczne) a mérsékelt baloldalhoz tartozott: demokratikus köztársaság, szociális reformok polgári demokratikus alapon (ezenként használva a francia radikális republikanizmust), támaszkodva a lengyel államjogi intézményekre, elutasítva a háború második felében folyó államalkotó munkát. A központi hatalmak – szerintük – az államot konzervatív és protekcionista alapon akarják megszervezni, ezért különösen a varsói városi apparátusban energikusan léptek fel a korrupció ellen. Három párt egyesüléséből keletkezett nem pártszerű kötelék, elsősorban a Lengyel Haladó Egyesülés képezte a tagság (varsói szabadfoglalkozású értelmiségiek) zömét 1917-ben, amikor megalakultak, még a baloldali aktivizmust követték, majd teljesen azonosultak a baloldallal. Tömegbázisát és céljait tekintve nagyon hasonlóan mondható a Stronnictwo Niezawisłości Narodowej, a Nemzeti Függetlenség Pártja, akcióik, amelyeket a fennálló kormány ellen hajtottak végre, radikálisabbak voltak, mint a többi szervezet. Piłsudskihoz álltak közel, s Varsóban élveztek nagy népszerűséget, tulajdonképpen a PPS jobboldali meghosszabbított karjának lehet őket felfogni.

A „Ludowcy”, a Lengyel Néppárt, már a háború előtt létezett más néven (Zaranie, azaz „Hajnal”), mint antiklerikális, radikálisan hazafias szervezet, s számos egyesülés után lett azzá, ami a háború végén volt. A PPS aktivistái bábáskodtak a párt megszervezésénél, radikalizálódásukban nagy szerepet játszottak. A baloldal pártpolitikájának felségterületét alkották, az összbaloldal agrárpolitikája is ezen a felségterületen alakult ki. A legnagyobb parasztpártként mindenütt nagy befolyással bírtak, de különösen az ország keleti régióiban. A keleti régióban a kisegzisztenciák, a falusi proletariátus miatt meghatározták a földbirtokosokhoz fűződő viszonyt: az állami és koronabirtokok

kisajátítása, a 300 hold feletti földbirtokok felosztása stb. A párt igen elterjedt Galíciában is, a földéhes proletariátus szószólójává lett, több esetben a katonai rekvirálások ellen is felléptek.

A radikális szocialista baloldal – szemben a mérsékelttel – a szocialista tanok szigorú alkalmazása szerint élt a munkásinternacionalizmus bázisán. Fegyverbarátság számukra csak az orosz forradalmi munkásosztállyal létezett, a központi hatalmakkal való együttműködést mereven elutasították. Mindenekelőtt a Polska Partya Socialystyczna-Lewica, a Lengyel Szocialista Párt-Baloldal jelenik meg a lublini hírszerzői jelentésben úgy, mint a Monarchiával és Németországgal kevésbé ellenséges alakulat. Mérsékelt taktikájuk egyes esetben az együttműködést sem zárta ki. Amikor leváltak a PPS-jobboldalról, egy darabig aktivitást mutattak, a háború kezdetétől fogva azonban háttérbe vonultak a zimmerwaldi taktika stílusában (kisebbségi párttaktika). Szemben álltak a bolsevikokkal, bár a bolsevik forradalomban a szocializmus fejlődésének fontos állomását látták, s megvédték őket a rágalmak ellen. A taktikában és elméletben rokon zsidó Bunddal tartottak kapcsolatot, a központi hatalmakkal szemben passzivista módon várakozó álláspontra helyezkedtek (meglátjuk, ki győz a háború végén).

Az ultraradikális bolsevik „Esdecja”, azaz PSDKPL, Partya Socjalno-demokratyczna Królestwa Polskiego i Litwy már jóval az 1905-ös orosz forradalom előtt megalakult a nagyorosz szociáldemokrácia részeként. Extrém forradalmiság, kemény módszerek, primitív, szigorú marxizmus, a polgári rendszer ellen vívott engesztelhetetlen harc antinacionalista osztályharcos szellemben. „Háborút vívunk a háborúban” – hangzott a jelszavuk. Ennek megfelelően a központi hatalmakkal szemben ellenséges politikát folytattak, a megszállókat a „nép ellenségének” tekintették, a polgári pártokat azok „álcázott szálláscsinálóinak”. 1918-ban beléptek a bolsevik hatalmi szervezetekbe, többek között a Népbiztosok Tanácsába is.

A zsidó pártok és szervezetek – úgy, mint a lengyelek – két nagy csoportot alkottak, a polgári és a szocialista csoportot. A polgári szárnyhoz tartoztak az extrém asszimilánsok, gazdag zsidók, nagykapitalisták, akik már a 19. század végén szervezték társaik azonosulását a többségi lengyel társadalomhoz. Az 1914-es jelentésben ők azok, akik azonosulnak a modern világgal, s közülük kerülnek ki az ausztrópolonizmus támogatói is. Szerintük a zsidóság nem több, mint vallási közösség, s mint ilyen, része a lengyel társadalomnak. Az extrém asszimilánsok nagy hatást gyakoroltak a nagy konzervatív zsidó tömegekre a kultuszközösségeken keresztül, s a lengyeliséghez fűződő kapcsolatot reprezentálták. Mindezt kulturális fejlesztéssel, iskolákkal, az erkölcsök, szokások és az etikai nézetek fejlesztésével kívánták elérni, cserébe teljes polgári egyenjogúsítást kérték az államtól. Az államalkotó folyamatok aktív részesei. Sok szervezetük volt, köztük az egyik legjelentősebb, a Koło Patriotów Wyznania Mojeszowego, a Mózesvallásúaknak Nevezett Hazafiak Köre. A Neoassimilatorzy, az Újassimilánsok tagadták az asszimiláció erőszakos válfájának eredményességét, s az asszimilációt hosszabb fejlődés formájában képzelték el, igazodva az egyes zsidó csoportok speciális jellegéhez és igényeihez. Szinte ugyanezt akarták a Független Zsidók (Niezawisli Żydzie), nagyobb lehetőséget biztosítva az önálló döntéshez.

Az ortodox hászidoktól távol állt minden pártalakítás. A hászidok a nagy zsidó tömeget alkották a korabeli Lengyelországban a kispolgári lét szintjén. Egyszerre akarták a zsidó vallási tradíciókat konzerválni, s megszerezni a polgári egyenjogúságot. A jelentés mégis észrevételezi, hogy bizonyos elmozdulás észrevehető a közösségeikben a „modernizmus” felé, e közösségek élén a „csodarabbik” mondták meg a tagok

kötelességeit, újfent azonban érdeklődés tapasztalható ezekben a közösségekben a modern városi rabbik, s a Lengyelországban újonnan alakított német típusú egyház-közösségek iránt. „Az utóbbi időben ezek befolyása alatt létre is jött egy rabbiközösség – szól a jelentés –, amely az Államtanács zsidó tagjai mellett mint tanácsadó testület működik.” De iskola csak egyféle képzelhető el továbbra is, az, amely a chedrim előírásai szerint működik.

Velük szemben határozott politikai programmal rendelkező pártot képeztek a cionisták (Stronitwo Sionistów), hiszen fő céljukat egy önálló palesztinai állam megalapításában jelölték meg. Amíg azonban a Palesztina-program meg nem valósul, s a zsidók nem nyernek végleges hazát, nemzeti autonómiát igényelnek a lengyel viszonyokhoz alkalmazkodva. A nemzeti nyelv a héber, de az oktatás lengyelül is folyik, amelynek során erős behatása van a héber ismereteknek és a zsidó kultúrának. A pártnak több irányzata vált ismeretessé 1918-ra, ilyen irányzat volt a „mizrachi”, egy ortodox csoport, amelyben a cionizmus konzervatív felfogása érvényesült. Az ifjúsági szervezet, a Zire Sion radikalizmusával próbálta felgyorsítani a változásokat, hivatalos nyelvként a héber helyett a zsargont, azaz a jiddist javasolva. Ellenzéki szerepkört töltött be a Zsidó Néppárt, szemben állt mind az asszimilánsokkal, mind az ortodoxokkal, mind a cionistákkal. Auchtochton törzsnek tekintették a zsidóságot, amelyet ugyanazok a jogok illetnek meg, mint bármelyik más népcsoportot. Kisebbségi jogokat követeltek.

A zsidó baloldal ugyanúgy differenciált volt, mint a lengyel munkásmozgalom. Három jelentősebb csoportból állt, bár mind PPS-nek, mind a bolsevik irányzatnak sok zsidó tagja volt. A legjelentősebb zsidó baloldali pártot a zsidó munkásság már jóval a háború előtt megalakította. Ez volt a Bund (tagjai a Bundowcy), amely Litvániában alakult, s kezdetben illegálisan működött. Szervezte az osztályharcot, sztrájkokat is, ha a helyzet úgy kívánta, még a háború alatt is. A Bund csak az osztályideológia világában élt, a zsidóságot, mint közösséget nem ismerte el. A zsidó szervezetek ellen is harcot folytatott, többek között a cionisták ellen, s egyáltalán minden ellen, amit polgárinak tartott. Hasonlóan harcot folytattak az úgynevezett Poale-cionisták, valamint a zsidó szocdemek is a cionizmus polgári vonulata ellen. Mindkét szervezet híve volt a Palesztinában alapítandó államnak, amely a szociáldemokrácia elveire épül.

*

Diplomáciatörténeti könyvekben, tanulmányokban, egyetemi előadásokban szokatlan, hogy az érintett történészek társadalomtörténeti leírásoknál hosszasan elidőzzenek. A lengyelkérdés I. világháború alatti szokatlan bonyolultsága miatt mégis erre kényszerülnek. A szerző, amikor a zsidó politikai szervezeteknél pontot tesz a téma tárgyalásának végére, pontosan tudja, hogy csak a felszín karcolja a leírása, a valóság még ennél is összetettebb. Szeptycki tábornok, az 1917-ben kinevezett lublini katonai kormányzó – aki pedig „bennszülött” galíciai lengyel volt – gyakran kijelentette, hogy bár ez lenne a feladata, de néha csak vaktában sikerül megfelelő döntéseket hoznia olyan ügyekben, amelyek a helyi pártviszonyok kívánalmainak mindenben megfelelnek. Mert a fent leírt struktúra állandóan változott, s a lengyel nemzeti karakter egyik jellemzője, a hányavetiség, mindenütt ott volt, bárhová kellett nyúlnia: ma így, holnap úgy – ugyanannak az ügynek a megítélésében. A külpolitikai döntéseknél, amelyeknek a tárgyalásába egy másik munkánkban²⁴ igyekszünk nagy részletességgel belebocsátkozni, ezt a bonyolultságot (elvileg) be kellett volna kalkulálni. Említettük, hogy még a katonai felderítésnek is gondot okozott, hogy ezt

a folyamatosan változó politikai világot átlássa. Megszállt területek mindenütt voltak, katonai főkormányzóságok is (Belgrád, Belgium stb.), de a viszonyok egyikben sem mutattak olyan kusza képet, mint a lengyelországi állapotok. A német–osztrák–magyar diplomácia tanulmányozásánál nem haszontalan, ha mind a szerző, mind az olvasó birtokában van a fenti ismereteknek. Mert 1914 szeptembere már megnyitotta a háborúzó szövetséges felek előtt a diplomáciai érintkezések, a tárgyalások folyamatát, s ezek egészen a háború utolsó napjaiig mozgásban maradtak.

JEGYZETEK

- 1 Szabó, Sz.: Redl emberei. Evidenzbureau: az osztrák–magyar katonai titkosszolgálat 1850 és 1919 között. Kommentár (2013) 1. In: <http://kommentar.info.hu/uploads/2013/2/1592080098.pdf> (Letöltés: 2019. március 15.) A szó etimológiája: tulajdonképpen az „etwas in Evidenz halten”, azaz ’evidenciában tartani’, ’figyelemmel lenni valamire’ kifejezésekre vezethető vissza. Feladatuk az lett, hogy katonailag releváns adatokat gyűjtsenek össze az osztrák–magyar haderő számára. Tehát figyelemmel tartották, hogy mi történik a többi hadsereggel. Természetesen fedőnévnek is jó volt, hiszen bármelyik akkori vállalatnál megtaláljuk ezt a kifejezést, amivel az irattárat jelölték. „Érdekeség, hogy az elnevezés magyar változata a kor magyar katonai nyelvezetében »visszafordulva« új értelmet is kapott, azaz a »nyilvántartani« szót kezdték »felderíteni, kikélni«, hírszerzésileg »feldolgozni« értelemben is használni.” In: https://hu.wikipedia.org/wiki/Nyilv%C3%A1ntart%C3%B3_Iroda. (Letöltés: 2019. március 15.)
- 2 Hranilović-Cvetassin, Oskar von (1867–1933): horvát származású osztrák–magyar katonatiszt. Katonai pályája elején a katonai felderítés, az Evidenzbureau balkáni osztályát vezette. 1907-től katonai attasé Szófiában, 1911-től Bukarestben. 1913-ban ezredesi rendfokozatra emelik. 1914. május 24-től az Evidenzbüro főnöke, szeptembertől a hadsereg-főparancsnokság információs osztályának vezetője. 1917 májusában csapat-szolgálatra vezénylik, a 145. gyalogosdandár parancsnoka lesz. 1917-ben vezérőrmagy. 1919-ben nyugállományba kerül.
- 3 Ronge, Maximilian (1874–1953): osztrák–magyar főtiszt. Katonai tanulmányokat Bécsben végzett. 1907-ben az Evidenzbureau állományába kerül. Pályája elején Redl ezredes protezsáltja volt A Redl ellen hazaárulás miatt indított eljárásban a vizsgálatot vezette. Oskar von Hranilović-Cvetassin ezredes 1917-ig vezette az irodát, 1917-től Maximilian Ronge 1918-ig, a birodalom összeomlásáig. 1932-ben nyugdíjba vonult, de a következő évben a Staatspolizeiliches Sonderbüro igazgatójaként visszahívták a szolgálatba. Megjárta a dachau koncentrációs tábort: nem volt hajlandó belépni az SS-be. Később szabadon engedték. Haláláig Bécsben élt.
- 4 HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Karton Liasse 899. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 8. Insurgierung in Rußland 1914/16. a) Insurrektion in Russisch Polen, Polnische Legion 1914 VIII – 1915. III. Berchtold az Evidenzbureauak, 1914. november 16. (17.?). „[...] mit dem Bemerken zu unterbreiten, daß die nachstehenden Daten insoferne nicht auf absolute Richtigkeit Anspruch machen können, als der Verlauf der kriegerischen Ereignisse die Stärke der verschiedenen Partein Gruppen wesentlich modifiziert werden dürften.”
- 5 Az ausztrapolonizmusnak mint politikai programnak számos feldolgozása van. Lásd: Tefner, Z.: *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1814*. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2006. A gondolat a 19. század folyamán lépésről lépésre alakult ki, s a galíciai konzervatív lengyelek körében rendelkezett nagy tömegbázissal.
- 6 Kraj – „Ország”. Lásd: *Agnieszka Kidzińska: „Obrona bytu”. Wczesne poglądy polityczne ugodowców z Królestwa Polskiego w świetle petersburskiego „Kraju” (1882–1896)*. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska – Lublin-Polonia. Vol. LVI. Sectio F. 2000. „W moim przekonaniu momentem ujawnienia się tych nastrojów na większą skalę był rok 1882, gdy powstały redakcje dwóch czasopism nastawionych wyraźnie na program ugody z Rosją: warszawskiego Słowa i petersburskiego Kraju.” 55–56.
- 7 Kakowski, Aleksander (1862–1938): bíboros-érsek, Varsó érseke, Lengyelország primása. A háromtagú Régenstanács elnöke. 1886-ban szentelték pappá, a Varsói Egyetem Teológiai Szemináriumának professzora. 1910-ben a szentpétervári Római Katolikus Teológiai Akadémia rektora. Aktív részvételével jött létre a Varsói Egyetem Teológiai Kara.
- 8 HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Karton Liasse 899. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 8. Insurgierung in Rußland 1914/16. a) Insurrektion

- in Russisch Polen, Polnische Legion 1914 VIII – 1915. III. Berchtold az Evidenzbureau-nak, 1914. november 16. (17.?). Plater, Tyszkiewicz, Raczynski, Krasiński, Rzewuski, Skarbek, Targowski, Kliniewski.
- 9 Uo. „[...] so daß sie ohne Vorbehalt russenfreundlich bezeichnen kann.”
- 10 Uo. „[...] jedoch hat ihre Russenfreundlichkeit einen charakteristisch panslawistischen Beigeschmack.”
- 11 Kucharzewski, Jan (1876–1952): lengyel történész, jogász, politikus. A háború első két évét Svájcban töltötte. 1917 júniusában visszatért Lengyelországba, ahol az Ideiglenes Államtanácsnál dolgozott, majd a Régenstanács referense lett. 1917 novemberétől 1918 februárjának végéig miniszterelnök, majd 1918 októberében néhány napra úgyszintén. A II. világháború alatt az USA-ban teljesített szolgálatot, s ott is halt meg 1952-ben.
- 12 HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Karton Liasse 899. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 8. Insurgierung in Rußland 1914/16. a) Insurrektion in Russisch Polen, Polnische Legion 1914 VIII – 1915. III. Berchtold az Evidenzbureauak, 1914. november 16. (17.?).
- 13 Birnbaum, N.: Ausgewählte Schriften zur jüdischen Frage. Band I. Czernowitz 1910. 127. „Jargon-Juden”: gyakorlatilag a lengyel zsidók többségének megjelölése.
- 14 HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Karton Liasse 899. Allgemeines. Geheime Akten. Krieg 8. Insurgierung in Rußland 1914/16. a) Insurrektion in Russisch Polen, Polnische Legion 1914 VIII – 1915. III. Berchtold az Evidenzbureauak, 1914. november 16. (17.?). „Die Minorität [...] soll trotz der Vertreibung aus Rußland ausgesprochen russophil und austrophob sein, wie sie ja auch sich als ausgesprochen polenfeindlich gezeigt hat.”
- Uo. 1914. augusztus 13-i krakkói jelentés Berchtold közös külügyminiszternek.
- 16 Utalás az augusztus 11-i orosz kiáltványra.
- 17 1914-ben a lengyel egyház primása.
- 18 HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Karton Liasse 899. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 8. Insurgierung in Rußland 1914/16. a) Insurrektion in Russisch Polen, Polnische Legion 1914 VIII – 1915. III. „[...] b) durch Betonung der polnischen Sprache im Dienstverkehr, c) durch schonende Behandlung, keine Requisitionen und Bezahlung mit Rubeln, wenn auch papierenen.”
- 19 Uo. „[...] (n. b. nur nicht im Falle unserer Misserfolge) [...]”.
- 20 „Jargon-Deutsch”. Értsd *jiddis*.
- 21 Nyikolaj nagyherceg kiáltványa a lengyelekhez 1914. augusztus 14-én. A kiáltványban az orosz hatalom füt-fát ígért a lengyeleknek. A kiáltvány tartalmáról az egész európai közvélemény tudta, hogy egy nagy légvár.
- 22 Szántó, Z.: A makroszociológia mikroalapjairól (multidiszciplináris megközelítésben). Gondolatok Tardos Róbert „Szociológiai válaszkísérletek a mikro-makro problémára” című tanulmánya kapcsán. In: <http://www.szociologia.hu/dynamic/9802szanto.htm>. (Letöltés: 2019. április 5.)
- 23 Uo.
- 24 Tefner, Z.: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1814–1918. Kézirat.

Az Osztrák–Magyar Monarchia kolonizációs kísérlete Bosznia-Hercegovinában

---

(Bevezetés) Mit nevezünk kolonizációnak? A legelfogadottabb jelentése a szónak: gyarmatosítás, a gyarmatosítók betelepülése, betelepítése egy megszállt országba, tartományba, államba. Az Osztrák–Magyar Monarchiának nem voltak gyarmatai, Bosznia-Hercegovinát is „csak” katonailag szállta meg és igazgatta az 1878-as Berliini Konferencia határozata alapján. A tartomány formálisan az oszmán szultán birtoka maradt. 1908-ban viszont az okkupációt felváltotta az annektálás, amire egyébként már régen készültek a Monarchia politikusai, illetve maga I. Ferenc József császár és király. Mint minden államban, egy-egy új terület becsatolása után az ottani igazgatást valamilyen szinten át kell szervezni, majd az anyaország/ok törvényeit el kell ismertetni a helyi lakossággal, továbbá, ha a gyarmatosítók konfliktuskerülők szeretnének maradni – nem szeretnék pazarolni a drága hazai katonaelejteket és költségeket –, a helyi szokásjogot, törvényeket – vagy azok nagyrésztét – is szerencsés megtartani. Így, ha ez a folyamat sikeres, a kolonizált terület konszolidálva beépülhet az állam közigazgatásába, vérkeringésébe. A fentiek megvalósításához azonban szükséges egyrészt kiegészíteni a helyi elittel, valamint „otthonról” közigazgatási és gazdasági szakembereket küldeni az újonnan birtokba vett területekre. Szintén alapvető cél és elvárás, hogyha a kolonizált területen más nyelvet beszélők élnek, mint a hódító országban, a küldött közigazgatási szakemberek jó része bírja a nyelvet, de alsóbb szinten mindenképpen értsék meg egymást. Ugyanakkor a helyi polgárok számára, ha nem is kötelezően, de oktatni kell az „anyaország” nyelvét, esetleg nyelveit. Azoknak a helyieknek, akik a közigazgatásban tevőlegesen részt akarnak vállalni, létszükséglet a hivatalos nyelv(ek) elsajátítása.

A leírtakhoz hasonlóan járt el Ausztria-Magyarország az okkupált, majd 1908-ban annektált Bosznia-Hercegovinában. Ez idáig Magyarországon kevés szó esett arról, hogy Bosznia-Hercegovinába az Osztrák–Magyar Monarchia is küldött „telepeseket”, akik egyrészt katonák, másrészt igazgatási szakemberek, illetve befektetők, a helyi gazdaságba invesztálni kívánó, tőkével bíró vállalkozók voltak. Természetesen megjelentek továbbá kulturális és vallási missziók is.

(A Monarchia emberei Bosznia-Hercegovinában) Írásomban kifejezetten a „civil” szférával foglalkozom. De előljáróban megjegyzendő, hogy 1878–1918 között a császári és királyi haderő egy része is az új tartományban állomásozott, bár az 1881-es, Bosznia-Hercegovinát érintő haderő törvény, és az 1896 után kialakított helyi rendvédelmi erők és az onnan származó katonák (gyalogezredek és zászlóaljok, a tábori vadászok, kisegítő alakulatok, csendőrség-rendőrség) gyarapodó létszáma miatt elkezdődött részleges kivonásuk Bosznia-Hercegovinából. 1895-ben 70.848 fő „nem helybéli”, tehát az Osztrák–Magyar Monarchia más tartományaiból származó betelepült élt az okkupált tartományban. Az 1910-es népszámlálás már 114.591 főre teszi őket. 1910-ben a német anyanyelvűek száma 22.968 fő volt, a szerbhorvát anyanyelvűek többségben voltak a betelepültek között,¹ ők minden bizonnyal Horvátországból származtak. Ugyanakkor 1913-ra 13.340 főre nőtt Bosznia-Hercegovinából a Monarchia országaiba elvándorolt civilek száma.

(*A kezdetek, a „Kulturkampf” és a bevándorlás Bosznia-Hercegovinába*) 1878-tól egy modernizációs folyamat indult meg Bosznia-Hercegovinában, az Oszmán Birodalom korábbi legnyugatibb tartományában. Ezt több, a térséggel foglalkozó nyugati történész, valamint egy ismert bosnyák történész-író, Fikret Karčić is állítja. Jómagam is ezt a nézőpontot osztom. Karčić munkáiból, kutatásainak eredményeiből a térség történetjei közül többen idéztek. Ő hasonlította össze a monarchiabeli korszakot a késő-oszmán kor „Tanzimat” időszakával.² Meg kell jegyezni azonban, hogy a Közép-Európából való bevándorlás Bosznia-Hercegovinába nem 1878-tól kezdődött, hanem már több évvel korábban. Egyrészt egyfajta vallási misszióként, melyet a római katolikus ferences rend képviselt, de később bizonyos protestáns felekezetek is megjelentek. A vallási missziókra példa a düreni trappisták által 1869-ben alapított Maria Stern kolostor Banja Luka mellett; az alapító és az első perjel a voralbergi³ Franz Pfanner volt.⁴ Másrészt képzett európai értelmiségiek vándoroltak be, akik tudását az oszmánok felhasználták. Ilyen személyek közé tartozott például a svájci Josef Koetschet⁵, aki Szarajevó első városi és rendőrségi orvosa volt 1863-tól.

1879-ben Pfanner volt a külföldre irányuló migráció motorja, de már egy évvel korábban – az okkupáció után – cikket jelentetett meg több bécsi katolikus újságban „*Bosznia, a letelepedés földje*” címmel. Munkáját, valamint a „katolikus betelepédést” keresztény misszionának fogta fel, melyet egyfajta „Kulturkampfnak” hirdetett, érvelésének nyomtatékaként a gazdasági előnyöket emelte ki. Nem volt írásaiiban semmiféle „német-nemzeti” ideológia, a „katolikus nép” volt a megszólított, azaz a katolikus vallású emberek betelepítését szorgalmazta Boszniába. Ismerte Bosznia-Hercegovina középkori történelmét, melyre gyakran hivatkozott is cikkeiben. Írásai eredményeképpen Németországból katolikus családok érkeztek „telepesként” a megszállt területekre. A bevándoroltak egy bosnyák földesúrtól földet vásároltak, s 1880-ban megalapítottak Rudolfstal szomszédságában egy új települést, melynek neve Windhorst lett.⁶ Ez a falu 1944-ig létezett, míg lakói a háború miatt el nem menekültek onnan.⁷ Pfanner hasonló misszió céljából 1880-ban Dél-Afrikába utazott.⁸

A Magyar Királyság területéről is indult bevándorlás Bosznia-Hercegovinába. A következő létszámok hivatalos népszámlálási adatokon alapulnak.⁹ Az első hivatalos adataink 1910-ből származnak, tehát már az annektálás (1908) utáni időből. A Bosznia-Hercegovinában élő magyar állampolgárok száma 62.541 fő volt, melyben természetesen benne volt a horvátországi magyar állampolgárságúak száma is, valamint azoké is, akik magyar állampolgárként a Magyar Királyság területén éltek, de anyanyelvük szerbhorvát volt. 1921-ben ez a létszám már csak 2577 fő volt. 1991-re a bosznia-hercegovinai magyarok száma 893 főre csökkent, akiknek jó része a Vajdaságból származott.¹⁰ A statisztikai adatokat figyelembe véve láthatjuk, hogy a magyarországiak bevándorlása Bosznia-Hercegovinába aktív volt a közös igazgatási időszakban. Szükség volt a képzett közszolgákra és a munkásokra is a gazdaság fejlesztéséhez. Azonban a „Nagy Háború” elvesztése után az annektált tartományba települt magyarok nagyrésze visszatért a megcsúszott Magyarországra.

A magyarok expanzióját Bosznia-Hercegovinába a magyar kormányzat, valamint kulturális-oktatási magánkezdemenyezés is támogatta. E célból alakult meg 1904. április 16-án a Julián Iskola Egyesület is gróf Széchenyi Béla kezdeményezésére.¹¹ Az Egyesület alapszabályait 1904. május 4-én hagyták jóvá. Az annektálás után, 1909-ben Boszniában is alapítottak iskolákat, melyek „a mohamedánok között is népszerűek voltak.” Az 1913/14-es tanévben az iskoláikba beiratott 989 tanulóból 566 magyar, 423 muszlim bosnyák gyermek volt.¹² A magyar iskolák alapítása könnyen ment, mivel a bosnyák oktatás messze az európai, így a magyar közoktatás mennyiségi és minőségi

színvonal alatt járt, valamint a tartományban – egy 1910-es felmérés szerint – igen magas volt az analfabéták aránya (88,05%).¹³ Érdekes módon, a magyar oktatás meghonosításának, a magyar kulturális misszióknak és bevándorlásnak elsősorban Horvátország volt a legnagyobb ellenzője. A horvát sajtóban sokszor gyarmatosítással,¹⁴ ill. magyarosítással¹⁵ vádolták a magyar politikát. Az Egyesület Szarajevó belvárosában is alapított egy iskolát, melyet egyenértékűnek ismertettek el az anyaországi képzéssel.

(A városokba irányuló bevándorlás) A sajátos „kolonizáció” során azonban különbség volt a vidéki telepesek és a városba érkezők között, ahová a szakmunkások, tisztviselők telepedtek le elsősorban. Ők a Monarchia egész területéről érkeztek, de mivel a tartomány belső hivatali nyelvezete német volt, ez érvényesült a belső kommunikációjukban is.¹⁶ Ugyanakkor elvárt volt a köztisztviselőktől egy szláv nyelv ismerete is.¹⁷ E miatt olyan követelményrendszer alakult ki a tisztviselőkkel szemben, hogy elsőbbséget élveztek a csehek és szlovének,¹⁸ valamint a horvátországiak, illetve a német származású horvátországiak, továbbá a vegyes származásúak. Ők a betelepült adminisztráció legfelsőbb köreit reprezentálták, ilyen személyek voltak köztük, mint például Josip Stadler püspök/érsek, Konstantin Hörmann múzeumigazgató,¹⁹ vagy az újságíróként dolgozó Milena Mrazovic-Preindelsberger.²⁰ A helyiek őket, hiába beszéltek a szerbhorvát nyelvet anyanyelvi szinten, kuferásinak²¹ nevezték, a német anyanyelvűeket pedig svábnak, vagy nyugatinak gúnyolták. Ennek ellenére azonban a nagyobb városokban, mint például Szarajevóban komoly gazdasági, kulturális és társadalmi erő képviseltek a betelepültek, ugyanis a bosnyák főváros 35,3%-át adták ki az 1910-es népszámlálás adatainak alapján. A város lakosságának 10,01%-a német anyanyelvű volt. E sajátos milliőre jó példa az 1884 és 1918 között megjelent „Bosnische Post” nevű újság. A lap alapítója egy zágrábi származású városi orvos, Julije Makanec volt, aki Luise Löschnerrel kötött házasságot.²² A lap első számának megjelenése egybeesett a báró von Appel iránymutatására, a bosnyák patriotizmus előmozdítása érdekében történő erőfeszítéssel. Az újság nem a kormány lapja volt, azonban 1884-től 100 példány előfizetésével, majd később a költségek 50%-ának átvállalásával a boszniai kormányzóságtól komoly támogatást adtak a lapnak.²³ A város átalakításáról és a helyi politikáról szóló beszámolókat, a reklámokat, a helytörténetről írt cikkek és a helyi események hírei többnyire Szarajevó központúak voltak. Az újság világi szemléletű volt, célcsoportjai a helyi köztisztviselők, ill. a gazdasági élet fontos szereplői voltak.²⁴ A „Bosnische Post” első számaiban a német magánjellegű bevándorlók kudarcait elemezte, akik ellenőrizetlenül jelentek meg a térségben, és a földhasználatukkal is sok probléma volt.²⁵ A Bosznia-Hercegovinába történő bevándorlás rendezésének hatósági elindítója egy árvízkatasztrófa volt. Ugyanis 1883 őszén Tirol és a dél-tiroli Trentó tartományokban olyan mértékű volt a pusztulás az árvíz után, hogy több száz család mindenét elveszítette, és egy új élet és az újrakezdés reményében amerikai kivándorlást terveztek. E tervüknek alternatívájaként kaptak osztrák állami ajánlatot, segítségfelajánlást a boszniai utazáshoz és a letelepedéshez. Egy csoportot a károsult családok közül Konjicra telepítettek le. Ez a kísérlet azonban nem sikerült, ugyanis megérkezésük után nem sokkal ismét visszatértek Ausztriába. Sikereesebb volt egy másik betelepítés, mely Maholjaniban, Windhorst közelében, 57 családdal (320 fő) történt.²⁶ A telepesek itt kaptak földet, állami segítséggel. A sváb/német telepesek jó része protestáns felekezetekhez tartozott. 1886-ban bánáti svábok, akik a bosnyák-hercegovinai tartomány katonai megszállásában részt vettek, így megismerték ezt a területet, állami kölcsönből egy helyi bosnyák földesúrtól földet vásároltak, és ott megalapították Franz-Josefsfeld települést.²⁷

A betelepítési történetnek van egy magyar vonatkozású szála is, mégpedig a történész Thallóczy Lajos személyében, aki a középkori Bosznia-Hercegovina történelmének egyik elismert kutatója is volt. Ő ekkor az Osztrák–Magyar Monarchia pénzügyminisztériumának egyik főosztályát vezette, Kállay Béni minisztersége alatt.²⁸ Thallóczy a bécsi német nagykövetségen keresztül további németek letelepítését szorgalmazta Boszniában, de pártfogolta a magyarok bevándorlását is a tartományba.²⁹ Thallóczy – ismerve és kutatva a bosnyák történelmet – Boszniának a középkori Magyar Királysággal fennálló szoros kapcsolatára hivatkozott, mint egyfajta történelmi jogalapra és kontinuitásra Bosznia-Hercegovinával kapcsolatban. Először azonban egy államilag szervezett és támogatott belső migrációt hajtottak végre: 1890-ben Cazinból és Gradiškából 238 bosnyák család kapott földet a Prnjavor kerületben, majd 1909-re állami földeket kapott 6139 család (36366 fő).³⁰ E lépéssel a bosnyákok körében nagyobb társadalmi igazságosságot próbáltak teremteni, ugyanis a kmetek és vakfok földbirtokaihoz nem nyúltak, mert ezzel is igyekeztek a muszlim földbirtokosokat maguknak megnyerni. 1891–1892-ben kezdődött a nem művelt állami tulajdonú földek magánbérletébe adása.³¹ A bánáti svábok az akkori szerb határ, a Drina folyó mentén kaptak lehetőséget a letelepedésre. Az állami földek bérbeadásáról szóló rendelet 1893. március 8-án született. Eszerint, amennyiben megszerezték az új telepesek a boszniai állampolgárságot, további 10-12 hektár földet bérelhettek még tíz évre maguknak. A feltételek kedvezőek voltak, ugyanis nem kellett az első három évben bérleti díjat fizetniük, viszont mezőgazdasági tudással és 1200 korona vagyonnal kellett rendelkeznie a földet bérelni akaróknak.³² A Galíciából, Magyarországról és Horvátországból bevándoroltak miatt a németajkú gazdák száma 8 ezerre nőtt.³³ A betelepítési mozgalomnak olyan politikai motivációja is volt, hogy a „hűséges” alattvalók számát is gyarapítsa a területen, és Galícia helyzetére tekintettel (a tartomány túlnépesedett volt ekkoriban és kevés volt a szabad földterület) külön szorgalmazták a galíciaiak betelepítését is Boszniába. 1905-re Galíciából 830 lengyel, 365 ukrán, 331 német, 107 cseh, 87 olasz és 86 magyar családot sikerült letelepíteni. E településeknek saját, több felekezethez tartozó templomaik és iskoláik is voltak.³⁴ A protestáns bevándorlók nagy száma „tarkította” a tartomány hagyományos vallási szövétét, ugyanis az idáig csupán a muszlim, római katolikus, ortodox és zsidó felekezetek képviseltették magukat számottevően Bosznia-Hercegovinában. Ekkor építették Szarajevó nagy evangélikus templomát is. Stadler érsek a római katolikusok hegemoniáját féltette. Viszont a Monarchia vezetése Ferenc József uralkodó 1910-es szarajevói látogatásának azon programjaival (az evangélikus templom külön meglátogatása és a protestáns egyházi méltóságokkal való találkozás) megmutatta, hogy a Birodalom nem tesz különbséget Bosznia-Hercegovina vallásai között.³⁵

A szarajevói protestáns gyülekezet tagjai németekből és magyarokból állt, míg a nyugat-boszniai protestánsok tagjai kizárólag németföldről érkeztek, lelkészeik megbecsültek és jól fizetettek voltak. A nyugat-boszniai protestáns német telepesek vezetője egy banja lukai lelkész, Wilhem Oehler volt. 1910-ben az új bosnyák parlament (Sabor) a német iskolák finanszírozását csökkentette, ennek ellensúlyozására a boszniai németek megszerezték a Külhoni Német Szövetség (VDA) anyagi támogatását.³⁶ A németországi szövetség 1908-tól komoly együttműködést folytatott az Oehler vezette társasággal. 1902-ben megalapították a „Deutscher Stammtisch” nevű egyesületet, melynek első vezetője Georg Grassl volt, aki később a jugoszláv időkben a „Schwabisch-Deutschen Kulturbundes” elnevezésű egyesület vezetője lett. A német mozgósítás sikere az etnikai feszültségek növekedéséhez vezetett.³⁷ Az első latin betűkkel megjelent boszniai muszlim újságban, a „Bosnjak”-ban már árnyaltabb képet festettek a „svábokról”. Ez az újság

1891 és 1910 között jelent meg és a Monarchiához lojális lap volt. A lap egyik számában védelmébe vette a Franz-Joseffeld-i telepeseket, azzal, hogy ők a földművelés területén szorgalmasabbak, mint a helyiek.³⁸ Az újság kritikái néha egyes személyek ellen irányultak, pl. egy zenicai olaszt azért támadtak, mert a kuttyáját szultánnak nevezte.³⁹

Az 1890-es években megalakult egy muszlim bosnyák ellenzéki szervezet is, amely 1910-től pártként működött, „Muszlim Népi Szervezet” (MNO) néven, és a Saborban is helyet kapott. Ugyan ott már a Monarchiával való együttműködést pártolta, korábban, még „civil” szervezetként azonban élesen támadta a „Kuferasinokat”, a „Frankokkal” együtt, azaz a nem muszlim betelepülőket, újságjában, a „Musavat”-ban.⁴⁰ A Musavat részben szerbpárti volt, néhány újságcikk és cím cirill betűkkel is megjelent.⁴¹ Mivel 1903-tól Burián István, az új közös pénzügyminiszter és egyben a tartomány felelőse már nem folytatta Kállay muszlimbarát politikáját olyan erővel, mint elődje, a Monarchiához hű muszlim rétegek a horvátokban keresték az új szövetségüket. A „Muslimanska Sloga” nevű újság bírálta a magyar iskolákat, és élénken figyeltek a német iskolák ügyeire is.⁴² A németellenes boszniaiak a „svábokat” Szerbiába telepítették volna át.⁴³ Még a balkáni háborúk előtt a muszlim bosnyák parlamenti pártok és véleményformáló erők is szorgalmazták a német nyelv helyett a szerbhorvát nyelv fokozatos bevezetését közigazgatási nyelvként. Ezt a „Zeman” nevű újságban szóvá is tették.⁴⁴ 1914 nyarán, a háború kezdetén a szerbek behatoltak Bosznia-Hercegovinába. A tartományban német tengerészgyalogosok is állomásoztak, akik 1913-tól Albániában teljesítették békemissziót. 1914 augusztusában ezek az alakulatok Zavidočiben voltak, ahol élt néhány német család, s a helyi bosnyákok megünnepelték őket, mielőtt a „Szkutari különítmény” hazatért volna.⁴⁵ A háború eseményei azonban teljesen háttérbe szorították a bevándoroltakkal kapcsolatos bármilyen véleménynyilvánítást.

Az első világháború után, már az új Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz tartozó Bosznia-Hercegovinából a betelepített német, magyar és más nemzetiségűek nagy része visszaköltözött az óhazába, s ezzel véget ért az Osztrák–Magyar Monarchia sajátos kolonizációs kísérlete a Balkánon.

JEGYZETEK

- 1 Die rgebnisse der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 10. Oktober 1910. Sarajevo: Landesregierung für Bosnien u. d. Hercegovina 1912, pp. XLVIII–LIV; Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 22. April 1895. Sarajevo: Landesregierung für Bosnien u. d. Hercegovina 1896, p. 808; Ortschafts- und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und der Hercegovina nach dem Volkszählungs-Ergebnisse vom 1. Mai 1885. Sarajevo: Landesdruckerei 1886, p. 4f. – Az anyanyelvre vonatkozó információkat először az 1910-es általános népszámláláskor gyűjtötték össze. A hivatalos kiadvány a németajkúakat németeknek nevezte. – Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1908. Zagreb: G. i Kr. zajedničko Ministarstvo financija Beč 1909; – 2013-ban Bosznia Hercegovinában 365 ember németnek, 62-en osztráknak vallották magukat. <http://www.popis.gov.ba/popis2013/knjige.php?id=2>, (Letöltés ideje: 2021. február 18.) 1991-ben 470-en németnek, 66-an osztráknak vallották magukat Bosznia-Hercegovinában. <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji> (Letöltés ideje: 2021. február 18.)
- 2 Karčić, Fikret: The Bosniaks and the Challenges of Modernity. Sarajevo: El Kalem 1999.
- 3 A legnyugatibb osztrák tartomány.
- 4 Balling, Adalbert Ludwig: Der Trommler Gottes. Franz Pfanner. Ordensgründer und Rebell. Freiburg, Basel, Wien: Herder 1981, 42–45., 64–115., 71., 10. oldalak.
- 5 Koller, Markus: Zeuge einer Zeitenwende. Josef Koetschet (1830–1898), svájci orvos. Az osztrák–magyar uralom első éveiben Bosznia-Hercegovinában. – über die ersten Jahre der österreichisch-ungarischen Herrschaft in Bosnien und der Herzegowina. In: Südost-Forschungen 65/66 (2006/2007), 292–312. o.

- 6 Kasumović, Amila: Austrougarska kolonizaciona politika u Bosni i Hercegovini i prvi njemački doseljenici. Bethke, Carl / Kamberović, Husnija / Turkalj, Jasna / Omerović, Enes: Die „Deutschen“ in Bosnien und Herzegovina und Kroatien. Neue Forschungen und Perspektiven / Zbornik radova. Sarajevo: Inst. za Istoriju u Sarajevu 2015, 75–95. o.; das „Heimatbuch“ von Schindler, Peter: 65 Jahre deutsche Kolonisten in Bosnien. Zwei geschlossene Kolonien Windthorst und Rudolfsthal. Politische Gemeinden (Nova Topola und Aleksandrovac) 1879–1944. Hamburg: Selbstverlag 2007.
- 7 Westheider, Rolf: Aus dem Emsland nach Bosnien. A szokatlan emigráció története és következményei. In: Jahrbuch des Emsländischen Heimatbundes 55 (2009), 33–45. o. Az alkotmányos törvényeknek figyelembe kellett venni az oszmán önkormányzati rendelkezéseket. Archiv Bosne i Hercegovine (ABIH), Zemaljska Vlada (ZVS), Br. 4000 prim 1881. 02. 22.
- 8 Dr. Franz, Prior des Trappistenklosters Maria Stern bei Banja Luka: Bosnien ein Land für Ansiedlung. In: Weckstimmen für das katholische Volk (1878).
- 9 <https://www.szarajevoimagyarok.com/magyarok-llekszma> (Letöltés ideje: 2021. február 17.)
- 10 Uo.
- 11 Magyar Katolikus Lexikon, lexikon.katolikus.hu/Julian Egyesület.html. (Letöltés ideje: 2021. február 17.)
- 12 Uo.
- 13 Benisch Arthur: Bosznia-Hercegovina iskolaügye, Magyar Paedagogia, 1914, 558. o. „A magyar gyerekek a német iskolákba jártak.”
- 14 L. Magjarska „expedicija” u Bosni, Hrvatska, 1909. október 12. A Hrvatska Sloboda a Pester... szept. 1-i száma.
- 15 Magjarska kolonizatorska politika u Bosni, Hrvatsko Pravo, 1909. január 20.
- 16 Memić, Nedad: Sprachkontakthänomene in deutschsprachigen Zeitungen in Bosnien-Herzegowina zur österreichisch-ungarischen Zeit. Philipp, Hannes / Ströbel, Andrea: Deutsch in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Regensburg: F. Pustet 2017, 110–119. o.
- 17 Juzbašić, Dževad: Jezička politika austrougarske uprave i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini. In: Ders.: Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom. Sarajevo: Akad. der Wiss. von Bosnien-Herzegowina 2012, 382–421. o.
- 18 Hadžibegović, Iljas: Socijalna struktura Slovenaca u Bosni i Hercegovini od sredine XIX stoljeća do 1991. godine. In: Prilozi 36 (2007), 35–178. o.; Kryzk, Tomislav: Česi u Sarajevu. Arhivsko dokumentacijska istraživanja. Sarajevo: Matica hrvatska 2015; vgl. die Memoiren von Valoušek, František: Sjećanja na Bosnu. Zapisi austrougarskog žandara na službi u Bosni. Sarajevo: Bosanska riječ 2015.
- 19 Jergović, Miljenko: Kosta Hörmann, svemogućí kuferas, <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/kosta-hormann-svemoguci-kuferas/> (Letöltés: 2021. február 17.)
- 20 Nach Džambo, Jozo: Milena Preindlsberger-Mrazović – publicistkinja između tradicionalnog i modernog. Bosna Franciscana 46 (2017), 9–54. o.
- 21 Kfir-káfir arab nyelven, melyet a muszlimok használtak a nem muszlimokra, jelentése: hitetlen. (A szerző megjegyzése)
- 22 Bethke, Carl: Die Zeitungen „Bosnische Post“ und „Sarajevoer Tagblatt“, 1903–1913. Bethke et al. (2015), 137–174. o.; Kruševac, Todor: Bosansko-hercegovina č ki listovi u XIX veku. Sarajevo: Veselin Masleša 1978, 162–180. o.; Pejanović, Đorđe: Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850–1941. Sarajevo: Veselin Masleša 1961, 22. o.
- 23 Der Minister: An Seine Exzellenz Herrn Benjamin von Kallay. Wien, den 21. Mai 1896. Präsidium des Bureau für die Angelegenheiten Bosniens und der Herzegovina: Ministerium d. Äußeren in Angelegenheit der Subvention der Bosnischen Post Arhiv Bosne i Hercegovine, Zemjalska Vlada (ABIH ZVS). 497–1896; HHSa PL 107 1884, 143/5, s. Bethke 2015, 140. o.
- 24 Szarajevó, In: Bosnische Post, 1885. 1. 01.; Bethke 2015, 168. o. – A Boszniai Postát leginkább a császár iránti lojalitás szerzeként lehetett felfogni. Das Reich, uo., 31.5.1910.
- 25 Kutschera-Kallay, 1883. 07. 19. In: Agrarni odnosi u B. i H. 1878–1918. Građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja iz prošlosti BiH. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine 1969, Nr. 33.
- 26 Hauptmann, Ferdo: Reguliranje zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austro-ugarske vladavine. Godišnjak društva istoričara 16 (1965), 151–171. o. In: Bosnische Post, 1884.03.23. – 1939-ben Mahovljani olasz lakosait visszatelepítették Olaszországba.
- 27 Bethke, Carl: Deutsche „Kolonisten“ in Bosnien. Vorstellungswelten, Ideologie und soziale Praxis in Quellen der evangelischen Kirche. In: Šehić, Zijad: Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878–1918. Sarajevo: Filozofski Fakultet u Sarajevu 2011, 235–266. o.
- 28 Kállay Béni, mint pénzügyminiszter Bosznia-Hercegovina kormányzója is volt, és ő is pártfogolta a bosnyákokat, különösen az elitet.
- 29 „eventuelle Heranziehung deutscher Ansiedler“: Seiner Durchlaucht dem Fürsten von Bismarck. Wien, den 1. September 1888. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, R 12915.
- 30 Schmid, Ferdinand: Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns. Leipzig: Veit 1914, Mi smo preč iodtugljina. Bošnjak, 1891. 10. 09.

- 31 Kraljačić, Tomislav, 1987, 126. o.
- 32 Kožar, Azem: Austrougarska kolonizacija granice na Drini. In: Bosna i Hercegovina u okviru, 267–285. o.; Bayer, Gustav Adolf: Und übrig blieb ein Johannesbrot-Baum. Branjevo an der Drina-Bosnien-Jugoslawien. Pfullingen: Gebr. Tauss 1974; Bethke 2011, 244. o.
- 33 Heimfelsen, J., Sarajevo: In den deutschen Kolonien Nordost- und Nordbosniens EZAB 200 -1–2214.
- 34 Kraljačić, Tomislav: 1987, 514. o.; Auszug aus Reiserelation des Kreisvorstehers Ladislaus Baron über Kolonien in Bosnien, 1913. 02. 13., ABIH ZVS Zl. 15514, 1913-Kultus und Unterricht; vgl. Škiljan, Filip: Poljaci u Bosni i Hercegovini. Omerovi ć, Enes: Historijski pogled na razvoj i položaj nacionalnih manjina u Sarajevu i Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju 2017, 77–108. o.
- 35 Beg Kapetanović, Grado načelnik: Zemjalskoj vladi u Sarajevu. Sarajevo, dne 26. Maj 1898. In: Magistrat Sarajevo über Baugenehmigung Kirchengemeinde, 26.05.1898, ABIH ZVS Z 6626 1898; Presbyterium der hiesigen evangelischen Kirche mit Einladung zur Einweihung der neuen evangelischen Kirche am 19. November d.J. (uo., 2/XI 1899 Nr. 162. 942 1899).
- 36 Bethke 2011, 254. o.; Deutsche Kolonien und evangel. Gemeinden in Bosnien: Arbeitsbericht über das Jahr 1914 erstattet von Pfarrer W.J. Oehler, Banja Luka; EZAB 200–1–2014.
- 37 Újságokból: Bosnische Post, 19.5.1907; Unter dem Terrorismus der Čaršija. uo., 10.2.1908; Kuferašen hinaus aus Bosnien. uo., 26.11.1910; Das Germanisationsgespenst. In: Sarajevoer Tagblatt, 1.9.1909; szerb németfóbia. uo., 21.9.1910, például: Prodaja naših šuma. In: Musavat, 14.6.1911, ehhez a Bošnjak keregett egy szerb lapból hasonlólt: Mi i stranci. In: Bošnjak, 09.02.1908.
- 38 Bošnjak, 24.12. 1896; Kruševac 1978, 236–261. o. Pejanović 1961, 32. o.
- 39 Bošnjak, 30.1.1896 – Zenica egy igazi iparváros volt már 1892-ben is.
- 40 Općinski izbori u Ljubuško. In: Musavat, 30.01.1908.
- 41 Govornar Poslanika Suljage Vajzovic. In: Musavat, 25.3. 1911; Bethke 2015, 159. o.
- 42 Magjarska Invazija. In: Muslimanska Sloga, 01.11.1910; Protumagjarske demonstracije. Hrvatski Dnevnik, 20.02.1912; Balta, Ivan: Julijanska Akcija u Slavoniji. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika Hrvatske 2006, 203. o.
- 43 Dvije riječi Musavat. In: Muslimanska Sloga, 20.01.1911, és uo., 17.01.1911.
- 44 Például: Kuferaši na pomolu.: Zeman, 10.09. 1912. Ponižavanja muslimana, uo., 16. 09. 1911.
- 45 Németek ünneplése Zavidovičićban: Sarajevoer Tagblatt, 02.09.1914; BA Militärarchiv Freiburg RM 3 4333 és uo., 5 2283.

90-es évek, mint a rendszerváltás utáni mélypont: Változott-e a rendszerváltás után a stresszkezelési gondokkal, szorongással, depresszióval és egyéb mentális betegségekkel küszködő fiatalok aránya?

IN MEMORIAM FARAGÓ ANTAL
E tanulmányt édesapám emlékének ajánlom

Koromnál fogva a legkorábbi emlékeim a 80-as évekhez kötődnek. Gyerekfejjel éltem meg a régi rendszert és szintén gyerekfejjel éltem meg a rendszerváltást. Emlékezetemben a 80-as évek kapcsán egy olyan világkép él, amely – habár elmaradottabb, de – egyszerűbb és őszintébb volt. Emlékszem arra, hogy a boltokban nem volt minden termékből többtucat márka, továbbá arra is emlékszem, hogy a közértekben a pénztár mögött mi magunk öröhlhettük a kávé. Mindezek mellett az is bennem él, hogy a közutakon Wartburgok, Zastavák, Ladák, Polskik és persze Trabantok gurultak. Tudom, nem volt, csak egy-két tévécsatorna, és napközben sok esetben nem is volt adás, s tudom, a mesék egy része szovjet-orosz/csehszlovák/lengyel stb. volt. Emlékszem, gyakran összejöttünk mi, a társasház gyerekei, vagy épp fiataljai. Nem volt tőlünk 300 km-re ismeretségünk (hacsak nem rokoni ágon), de ismertünk mindenkit, aki a mi házukban lakott. De ez a világ a múlt homályába veszett...

Az 1990-es évek nagy változást hoztak. Egy előadáson hallottam, hogy egy olyan sokk esetén, mint a rendszerváltás, 6 hónap, mire rend lesz a politikában, 6 év, mire helyre áll a gazdaság és 60 év, mire az emberek fejében is minden a helyére kerül. 2021-et írunk, azaz ezen 60 év felénél járunk, de azt már az első pár évben láttuk (bár akkor még jó magam nem fogtam fel ennek jelentőségét), hogy milyen jelentős változások kezdődtek meg.

Az 1990-es években megnyitottuk határainkat közigazgatásilag, és ami a leglényegesebb, szellemileg is. Az addig tapasztalt filozófiánkat és életünket lecseréltük és elkezdtünk folyamatosan nyugatiasodni. A 90-es évek első felében még kvázi olyan gyerekek születtek, akik a bőrükön érezhették a szovjet hagyományok egy részét, azonban az amerikanizálódás fokozatosan erősödött: az első McDonald's, a számítógépek fejlődése, majd 1995-ben megjelentek az első mobiltelefonok. Nagyjából erre az időpontra teszem, amikor hazánk végleg elindult a nyugati világ felé közeledés útján. Nem mellesleg a szociológusok is úgy vélekednek, hogy az 1995 után születettek már a Z generáció tagjai. Míg a korábban születetteknek még bele kellett tanulnia a telefonok világába, addig a Z generáció tagjai már magától értetődően kezelik a digitális eszközöket.

A világ berendezkedésének változása minden területet érintett. Nem voltak kivételek ez alól a pszichés folyamatok sem, s ennek tükrében sokat változott az emberek önmagukhoz és a másik emberhez fűződő viszonya.

A tanulmányban a rendszerváltás évei és a 2000 között születettekkel foglalkozom. E korosztály adatainak megfelelő mélységű elemzése kapcsán kiderül, hogy az Y, és a Z generációs fiatalok mennyire stresszesek, mennyire tudják a stresszorokat megfelelően kezelni, milyen praktikákat alkalmaznak erre, illetve mik a leggyakoribb mentális betegségek. A tanulmány végső soron arra a kérdésre keresi a választ, hogy a modernizáció, ami a rendszerváltás után jött el, okozhatott-e változást a fiatalok stresszkezelésében.

(*A stressz természete*) Alapvetően a stresszt negatív fogalomként ismerjük, azonban ez nem feltétlen igaz. A stressz sokkal bonyolultabb fogalom, mint azt első pillantásra tűnik.

A stressz, mint a mindennapokban fontos szerepet betöltő tényező, számos kutatás témáját adja. Habár a világ más országaiban már foglalkoztak a stresszel, az első magyarországi kutatások még a 20. század második felében valósultak meg. Többek között olyan releváns kérdésekkel foglalkoztak, minthogy milyen hatása van a stressznek a gazdasági életre, azaz miképp hat az emberek anyagi helyzetére. A kutatócsoport arra a következtetésre jutott, hogy a stressz annyira elhatalmasodott, hogy az általa keletkezett gazdasági kár mintegy 7-9 milliárd forintra, azaz nagyjából 3000 milliárd forintra tehető.

A lelki stabilitásunk az érzékelt stressz alapján az alábbi állapotokat hozhatja létre:

- *nyugalmi állapot*
lényegében ez az életünkben tapasztalható alapállapot, amikor a teljesítményünkben a túl alacsony stressz nem okoz semmilyen változást
- *eustressz*
e folyamatban az egyénben pozitív folyamatok játszódnak le, amelynek következtében növekszik a teljesítő-, és a koncentrációképesség
- *distressz*
egyes társadalmi folyamatok az egyénre nézve túl nagy stresszt okoznak, amelyek egyértelműen negatívan befolyásolják közérzetét (bekövetkezhet munkahely elvesztése, haláleset stb. miatt). (Faragó, 2015)

Ezen csoportosítás mentén tán könnyebben megfogható az egyén, aki az elemzés célpontja, és ugyanígy könnyebben elemezhetővé válik az a generáció, amelyik jelen kutatás fő elemzési csoportját adja.

(*Stressz a modern és a digitális világban*) Világunk modernizálódik, folyamatosan fejlődik, vagy legalábbis halad előre. Az utóbbi fél évszázadban felgyorsultak az események, s a mindennapi életünk alapjaiban változott meg évtizedről évtizedre. Előbb a televízió elterjedése, majd a rendszerváltás után a határok nyitása forgatta fel a mindennapokat, végezetül a mobiltelefonok elterjedése, az Y2K és az internet térnyerése fejtette ki hatását.

A stresszel kapcsolatos kutatások, a lelki jóllétre irányuló felmérések már a rendszerváltozás előtt is napvilágot láttak. Az egyre kedveltebb kutatási téma kapcsán kijelenthető, hogy sok felmérés szerint már az 1989-es eseményeket megelőzően is érezni lehetett bizonyos tekintetben, hogy a lakosság mentalitása változóban van. Ezen felmérésekből kiderült, hogy a megkérdezettek egyre nagyobb része érzi úgy, hogy céltalan az élete. 1978-ban 9%, 1990-ben 14%, míg 1994-ben 17% vallotta azt, hogy gyakran üresnek, kilátástalannak érzi az életét. Sokak nem tudnak magukban hinni, kétségbe vonják képességeiket, amely a mindennapok kezelésében is erősen megmutatkozott. 1978-ban még

a válaszadók 69%-a tervezett előre, míg a rendszerváltás után közvetlenül változott ez az arány, 1990-ben az emberek többsége nem tervez, egyik napról a másikra él, folyamatosan improvizálva vagy sodródva. A tapasztalatok azt mondják, hogy ezen fenti vonások kedvezőtlenül hatnak a személyiségre, az énképre, vagyis valószínűsíthető, hogy a lakosság körében már a rendszerváltás előtt megindult egy olyan folyamat, miszerint egyre többek küszködtek erősebb stresszel, esetleg szorongással.

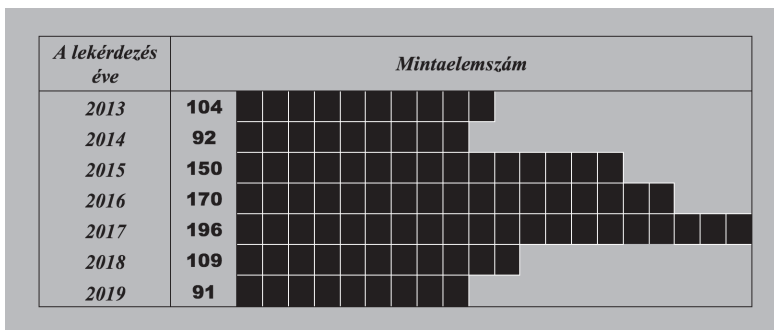
A rendszerváltás után a napjainkban is a technológiai vívmányok korszakát éljük. A globális változások keretében minden ember kialakította saját digitális lábnyomát. Napjainkban a családi élet összeomlóban van, hiszen sajnos nagyon sok szülő számára fontosabb egy Facebook-poszt vagy egy kedvelés, semmint a gyermekkel foglalkozni. A vizsgálatok kimutatták, hogy a posztolást önmagunk miatt érezzük fontosnak, hogy érezzük, tartozunk valahová, és kvázi a posztolók függésszerűen várják a pozitív visszacsatolást. Sajnos ez igen elgondolkodtató, hogy ennyi családban nem érzik az egyének, hogy tartoznak valahová. Olybá tűnik, hogy akik kényszeresen like-olnak és posztolnak, azoknak nem túl egészséges az énképük, és feltehetően igen természetellenes az élethez való hozzáállásuk és az értékrendjük. Más kérdés, hogy a posztolgatások miatt magára hagyott gyerekek énképe is sérül és talán épp ez lesz a későbbi szorongás magja – a figyelem-, a törődéshiány. Természetesen a döntés mindenki számára adott: használja vagy kilép a közösségi média hálójából. Ha utóbbi mellett dönt, feltehetően több valóságos élménye lesz, semmint, ha életét a közösségi oldalakon élné.

A tudatos szülő, amikor gyermekét neveli, tisztában van azzal, hogy viselkedésével mintát ad gyermekének. Nem kivétel ez alól a digitális eszközök kezelése sem. Mindezek tükrében az énkép egészséges fejlődésének érdekében célszerű gátat szabni a kontroll nélküli okostelefonozásnak, azonban a tapasztalat azt mutatja, ez sokak számára komoly kihívás. Aki nem tudja meglépni az okostelefonozás normalizását, bizony beleneveli a gyermekébe a szorongást. A tinik kellemetlenül, szorongva érzik magukat, ha nincs a kezük ügyében a telefon, frusztráltak, ha nem böngészhetnek a posztok között, egyszerűen elvesztik az irányítást. Mindez tehát azt jelenti, hogy a digitális világ egyfajta többgenerációs szorongást eredményez, amelynek közvetítő csatornája maga az okostelefon/tablet, a közösségi oldalak és az egyéb applikációk.

(A kutatás módszertana) Ahhoz, hogy a célkitűzésben megfogalmazott kérdéseket megfelelő mélységben meg tudjam válaszolni, igen átfogó kutatási tervre van szükség. Ennek keretein belül az empirikus adatok egyaránt tartalmaznak kvantitatív és kvalitatív technikákat. Stresszkezeléssel és a felsőoktatással, mint kutatási területtel jó ideje foglalkozom, így a megfigyeléseken felül számos kvantitatív kutatás adatbázisa is rendelkezésemre áll a téma kifejtésénél.

2012 óta évente végzek kérdőíves felméréseket, amelyben jellemzően a felsőoktatás aktuális problémáival foglalkozom. Ezen évek során általában minden alkalommal felmérem a fiatalok stresszorait, azok hatásait az egyénre, valamint arra is figyelmet fordítok, milyen módszerekkel kezelik a stresszt. Évente mintegy 100-200 hallgatót kérdezek meg saját meglátásairól és életviteléről.

1. táblázat: A lekérdezettek számának megoszlása a lekérdezés éve szerint

Forrás: Saját szerkesztés

A nyolc év során nagyjából 1000 hallgatót kérdeztem meg a felsőoktatásban tanúsított viselkedéséről, habitusáról, azonban az elemzés bázisa az a 716 fő, amelyet 2015 és 2019 között kérdeztem le.

1. ábra: Az elemzés lényegi részét adó kérdőíves felmérésben résztvevő hallgatók születési éve

Forrás: Saját szerkesztés

A kérdőíves felmérésben olyan egyetemi hallgatók válaszai szerepelnek, akik fővárosi elitegyetemeken tanulnak. Az 5 tanév során a BCE, a BME, az ELTE, a PPKE és a SOTE hallgatóit kérdeztem meg, valamint ezen egyetemisták egy részével beszélgettem mélyebben is a felsőoktatás sajátosságairól.

A kvalitatív technikák közül az interjúk és a megfigyelések is nagy szerephez jutnak. Az évek folyamán a diákok között mozogtam, így óhatatlanul is sok esetben beszélgetésbe elegyedtem velük, megismertem mélyebben az egyéni életpályájukat, valamint a témához kapcsolódóan a stresszhez fűződő viszonyukat. Az évek folyamán több tucat ilyen mélyebb és emellett mintegy 100 felszínesebb beszélgetést (interjút) folytattam le. A beszélgetésekre mindig nyitott voltam, mint ahogy a megfigyeléseket is nap, mint nap végeztem. A folyamatosságnak köszönhetően a dokumentált esetek száma néhol eléri a több ezret, ami tehát már az egyetemista réteg összlétszámához képest is igen jelentős szám.

A 2015–2019-es adatokra alapozva előzetesen úgy gondoltam, hogy a fiatalok egy része igen erős stresszhatást él meg. Úgy feltételeztem, ez összefüggésben lehet azzal, hogy a fiatalok a rendszerváltás után mennyivel születtek, valamint azzal, mennyire fogékonyak a modern technológiai vívmányokra.

Hipotéziseim a következők:

1) A megkérdezett születési éve befolyásolja a stressz szintjét: alapvetően minél több idő telik el a rendszerváltás és a megkérdezett születése között, annál magasabb a stressz szintje.

2) A digitális technológiára való fogékonyság befolyásolja a stressz-szintet: a szélsőségesen kevés és a szélsőségesen sok eszközzel rendelkező fiatalok magasabb stresszt kénytelenek megélni.

Hogy mi a hipotézisem alapja? Egyrészt korábbi személyes tapasztalatom, hogy a két tényező összefügg, másrészt, előzetes elgondolásom nem egyedi elgondolás, vannak olyanok, akik hasonló következtetésre jutottak.

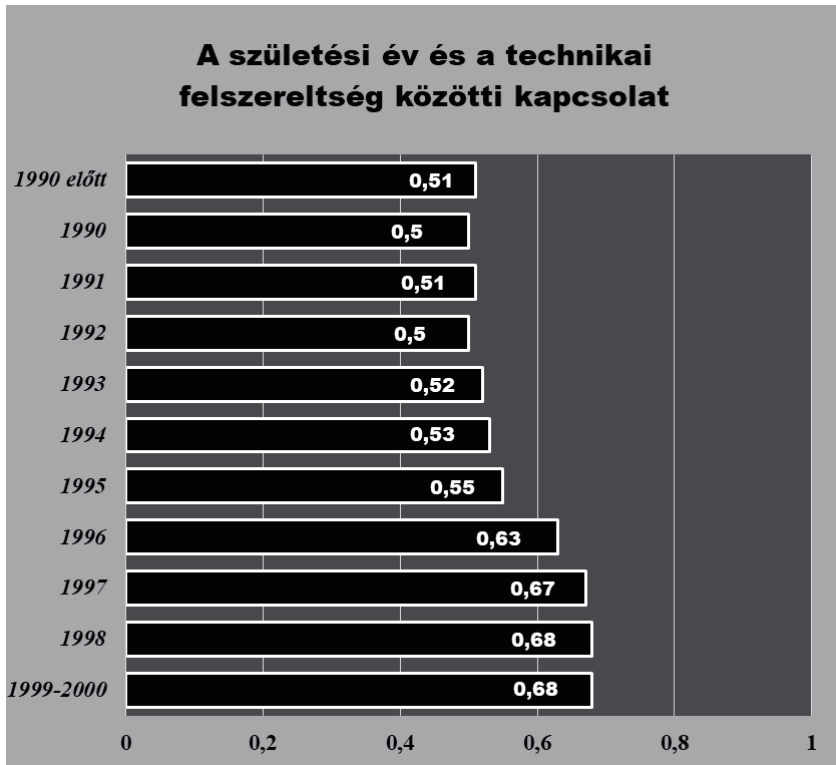
„Féltékenységet, szorongást, kisebbségrendűségi érzést közösségi média használata nélkül is megélhetünk, és meg is élünk, mióta világ a világ. Ez a tér valamiben mégis más, mint az offline valóság, olyan különleges felület, amely felerősítheti bennünk ezeket az érzéseket.” (Römer, 2019, p40)

(A modernizáció (a rendszerváltás; a nyugati nyitás) hatása a fiatalok stressz-szintjére)

A mintába olyan fiatalok kerültek, akik a rendszerváltás és az ezredforduló között születtek. Ez egy meghatározó időszak volt az országnak, részint azért, mert alapvető változásokon ment át a társadalom. E változások az élet minden területét érintették, és évek múltával egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a lakosság egy része „konzervatív” (a gyorsuló világ változásait nehezebben követővé) vált, míg mások „modernizálódtak”. A modernizáció egyik, ha nem a legjelentősebb mozzanata a modern technológiai vívmányokhoz való hozzáállás. Mára már magától értetődőek egyes fogalmak, amelyek az ezredfordulón még ismeretlenek voltak. Minthogy a felsőoktatás elemzését célzó kutatás a 2010-es években zajlott, a modernizáció mérését is ennek megfelelően alakítottam ki. Megkérdeztem a fiatalokat arról, hogy milyen hardverekkel és szoftverekkel rendelkeznek. A felmérésben szereplő eszközök a legáltalánosabban ismert és használt applikációk és kütyük voltak. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy a modern mentalitású emberek sokkal nyitottabbak ezekre az eszközökre. A lekérdezett adatok kapcsán az gyorsan megmutatkozott, hogy lényegében minden egyetemista rendelkezik okostelefonnal és Facebook-profillal. Am ami ezen felül van, az már némileg megosztja a hallgatókat és talán épp ez lehet a megfelelő kiindulópont arra, hogy kiderüljön minden megkérdezettől, hogy „modernista”-e avagy „konzervatív”.

2. ábra: A megkérdezett hallgatók eszközhasználata

* Az ábrán szereplő szám arányszám:

$$\frac{\text{A hallgató által használt hardverek és szoftverek száma}}{\text{Lekérdezett hardverek és szoftverek száma}}$$

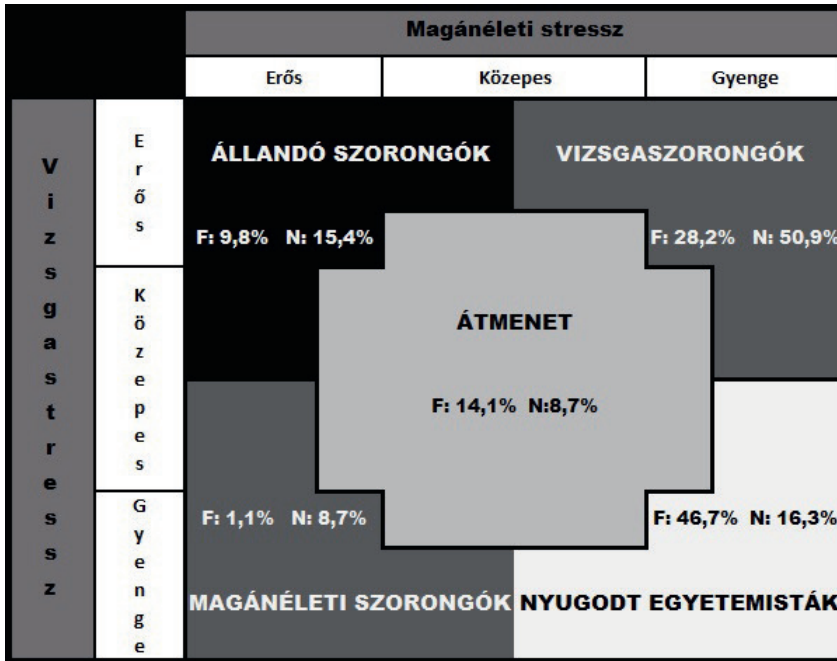
Forrás: Saját szerkesztés

Alapvetően a 90-es években született egyetemisták igen sok modern eszközt használnak a mindennapjaik során. Természetesen minden évben születnek a technológiai vívmányokra fogékonyabbak és olyanok is, akik ódzkodnak tőle, de egy átlagolással mégis szembesülhetünk egyfajta trenddel. A kutatásban résztvevő fiatalok adatai alapján kijelenthető, hogy a fiatalabbak mind egyre fogékonyabbak lettek a digitális eszközökre. Releváns változás az 1995 és az 1997 között született fiatalok között van, amelyet a szociológusok épp az Y, és a Z generáció közötti átmeneti éveknek tartanak.

A születés éve, mint a modern digitalizáció egyik pillére olykor sokat elárul a fiatalokról. A gondolkodásmód sokszor az életkor függvényében változik, mint ahogy a jellem egyéb argumentumai is. A kérdés azonban az, hogy a rendszerváltás utáni első évtizedben születettek körében a születési évnek, azaz a kornak van-e ráhatása a stresszre.

A stresszt, mint jellemzőt leginkább a stresszorok ismeretében tudjuk értelmezni és elemezni. A kutatásban megkülönböztettem a karrierrel összefüggő stresszt és a magánéleti stresszt. Az előbbi kategória kapcsán a vizsgadrukkot mértem fel, míg a magánéletben inkább az önmegvalósítási, önértékelési kérdéseket lehet elemezni.

3. ábra: A megkérdezettek stresszorai – 2017-es adat

Forrás: Saját szerkesztés

Az elemzések arra egyértelműen rámutattak, hogy a vizsgadrukk számottevően gyakoribb, mint a magánéleti problémák. Az adatok szerint a lányok sokkal nehezebben kezelik a stresszes helyzeteket, mint a fiúk, éppen ezért sokkal gyakrabban szoronganak. Az eltérés olyannyira releváns, hogy talán célszerű lehet a későbbi elemzések vonatkozásában a nemek közötti különbségekre külön is kitérni.

A rendszerváltozáshoz fűződő kapcsolatot első ízben a születési évvel való összevetéssel lehet prezentálni. Ezt segíti elő a következő ábra.

4. ábra: A születési év és a szorongás erőssége közötti kapcsolat

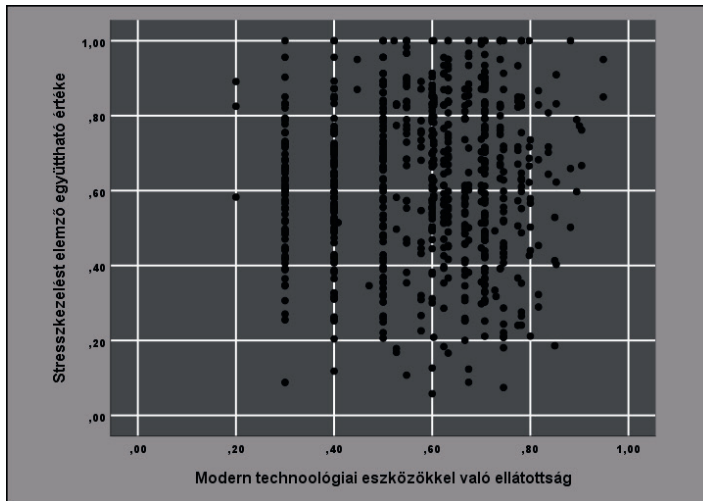
Forrás: Saját szerkesztés

Ahhoz, hogy a kapcsolatot megfelelően szemléltetni tudjam, a szorongást, mint mutatót egy számba kellett sűrítenem. A 0 és 1 közötti értéket felvevő mutató minél nagyobb, annál jobb stresszkezelésről beszélünk, míg, ha ez a szám közelíti a 0-t, akkor a szorongás erősödése valószínűsíthető.

A 4. ábra alapján levonható az a következtetés, hogy a születési év és a stressz szintje között nem áll fenn releváns kapcsolat. Habár az 1992-ben született egyetemisták stresszkezelése több problémát eredményez, az egy évvel korábban, vagy az egy évvel később született hallgatók valamivel nyugodtabb habitussal rendelkeznek. Az adatok között így tehát csak kisebb volatilitás áll fenn. Úgy néz ki, hogy az évek között fennálló eltérés nem szisztematikus, hanem csak a véletlennek köszönhetően alakulnak így.

A fiatalok modernizációját mérő másik mutató a megkérdezettek által birtokolt hardverek és szoftverek száma. Vajon ezen változónak van hatása a szorongásra? A kérdés megválaszolásához tekintsük meg a következő ábrát!

5. ábra: A technikai vívmányok birtoklása és a szorongás közötti összefüggés

Forrás: Saját szerkesztés

A szórási diagram egyértelműen megmutatja, hogy a két tényező között semmilyen kapcsolat nem áll fenn. A megkérdezettek válasza alapján létrejött adatpontok annyira rendszeretlenül helyezkednek el az 1×1 -es ábrán, hogy más következtetést nem lehet levonni, csak azt, hogy a technológiai vívmányokkal való rendelkezés semmilyen hatással nincs a fiatalok szorongási szintjére.

(A stresszkezelés gyakran alkalmazott módszerei) Ahogy az jól látható, az egyetemisták egy része kifejezetten stresszes, azaz gyakran ki van téve olyan külső hatásoknak, amik feszgetik az idegrendszerüket. Meg kell jegyezni, hogy mindenkit érnek stresszhatások, sőt, egy csoportban sok esetben azonos ingerek érik az individuumokat, azonban vannak, akik könnyebben, vannak, akik nehezebben birkóznak meg ezekkel a stresszorokkal. Mindazonáltal a stressz jelenléte kikényszeríti a válaszreakciót, azaz a kezelést. Mindenki kezeli valahogy a stresszt, még azok is, akik nem csinálnak semmit, más kérdés, kinek az esetben hatékonyabb ez a stresszkezelési metodika, kinél kevésbé. Alapvetően a stresszkezelési eljárásokat két nagy csoportba tudjuk sorolni, amelyet a következő táblázat szemléltet.

2. táblázat: A stresszkezelés két fő típusa

Folyamat megnevezése	Megküzdés	Elhárító mechanizmus
<i>Kognitív folyamat</i>	Események logikai sorba rendezése	Racionalizálás
<i>Énre reflektáló folyamat</i>	Empátia	Projekció
<i>Figyelmi folyamatok</i>	Koncentráció a feladatra	Tagadás
<i>Érzelmi szabályozás</i>	Őnuralom	Elfojtás

Forrás: Kardos, 2009

A táblázat ugyan elkülöníti egymástól a hárító és a megküzdő mechanizmusokat, azonban azt fontos tudnunk, hogy minden ember alkalmazza mind a két módszert. A hárító mechanizmussal maga a stresszor sosem válik kezeltté, azonban mégis vannak olyan szituációk, amikor ezek a praktikusabb módszerek.

A stresszkezelésnél mindenkinek egyfajta „stresszkezelési mixet” kell tehát kialakítania, amiben van hárító és megküzdő taktika is. Nem célszerű a hárítást előtérbe helyezni, hiszen ezek csak egy illúziót tartanak fenn. Attól, mert letagadjuk a történeteket, vagy próbálunk róla nem tudomást venni, még nem válik meg nem történeté. Hárító mechanizmus az elfojtás is, amikor a tudattalanba szeretnénk áthelyezni az átélt kellemetlen élményt, azaz nem beszélünk róla senkinek, próbálunk nem gondolni rá, nem „agyalni” rajta. Ez szintén csak egy ideig-óráig fenntartható állapot, mint természetesen az is, ha hárítunk. A hárítás során olyan tényezőknek próbálunk jelentőséget tulajdonítani, aminek valójában semmi köze a történetekhez, így a gyakorlati életben sokak másokat okolnak akár saját, akár megint csak más ember hibáiért. (Faragó, 2015)

A rövidebb időszakot felölelő „jogos” hárítási szakasz után el kell érkeznie a megküzdésnek. A megküzdő eljárások akkor tekinthetők megküzdésnek, ha egyrészt mindig a probléma forrásának kiiktatását célozzák, másrészt pedig mindig a legoptimálisabb megoldást választja az egyén és mindezt addig folytatja, amíg nem lát napvilágot egy jobb megoldási alternatíva.

A felmérés adatai arra engednek következtetni, hogy a fiataloknál, habár együtt alkalmazzák a hárító és a megküzdő technikákat, nagyobb hangsúlyt kapnak azok a hárító mechanizmusok, amivel lényegében csak maguk előtt tolják a problémákat. A tanulmányban csak azokat a stresszkezelési mechanizmusokat ismertetem részletesebben, amelyeket alapvetően markánsnak tartok annyira, hogy a jövőre vetítve releváns lehet. Az elfojtás, tagadás, hárítás ugyan jellemző a fiatalokra, azonban ezen elveknek a gyakorlati megoldásokra, az életre is van egyfajta kivetülése.

A hárító mechanizmusok közül az egyetemistákra leginkább a *zenehallgatás* és a nagymértékű *alkoholfogyasztás* jellemző. Ha az előbb ismertetett két tényező egyszerre fellelhető, az kifejezetten optimális a fiatalok számára. Ezek pedig a szórakozóhelyek és a házi bulik helyszíne. A kutatások rámutattak arra, hogy a hallgatók 87%-a jár bulizni és nagyjából 15-20% azok aránya, akik minden héten elmennek szórakozni. Az interjúk alanyai beszámoltak róla, hogy számukra a bulizás egyet jelent az alkoholfogyasztással. A válaszadók hozzávetőlegesen 80%-a rendszeresen iszik alkoholt, míg 25%-uk a bulik során legalább négyszer annyi alkoholt fogyaszt, mint ami egészségesnek tekinthető. A nagymértékű alkoholfogyasztás feloldja a gátlásokat és a fiataloknak stresszkezelés gyanánt pont erre van szükségük, függetlenül attól, hogy tudják, ez csak egy pár órási „örömt” ad. És ugye a komoly probléma itt kezdődik, ha a fiatal elég gyakran nyúl az alkoholhoz. A túlzott mértékű alkoholfogyasztás részegséghez vezet, amikor a reflexek tompulnak, és nem utolsósorban előfordulhat, hogy az érintett nem emlékszik a történetekre.

Korábbi kimutatások arra az eredményre jutottak, hogy az 1990-es évek első felében született fiatalok 60%-a már 15-16 éves korában megtapasztalta a részegséget. (Elekes, 2007) A felsőoktatás elemzését szolgáló adatfelvétel során megerősítést nyert ez az állítás. A 2007-ben publikált kutatásban a rendszerváltást követő első évek gyermekei vettek részt, míg az én tanulmányomban azok az egyetemi hallgatók, akik a 90-es években születtek. Eszerint nem csak a rendszerváltás utáni első évben születettek keresik az alkohol társaságát, hanem bizony a 90-es években születettek 10-15%-a úgy általában. Kiderült továbbá az is, hogy az egyetemre járnak olyan hallgatók, akik havonta vagy még gyakrabban részegednek le. Mindez persze a stresszkezelésüket nem szolgálja.

A 90-es években születettek körében (és minden más korosztályában szintűgy) népszerű stresszkezelési módszer a zenehallgatás is. A zenehallgatás persze nem olyan romboló, mint az alkohol, de valójában a zene maga szintén egy háritó mechanizmus. Veszélye abban rejlik, hogy a legtöbbször ez a leggyakoribb és az elsődleges stresszkezelési módszere, így persze csak nő bennük az elfojtott, kezeletlen feszültség.

A 90-es években született fiatalok új szintre emelték a szuiciditást. A modern társadalomban a szuicid hajlammal és a *szuicid gondolatokkal* kapcsolatos témák kifejezetten tabutémának számítanak, de összességében mégis egyfajta módszere a stresszkezelésnek. Alapvetően a szuiciditás az érintettek életének önkezüleg történő kioltását jelenti. Az öngyilkosság szociológiájában Emilé Durkheim az etalon, akinek fő munkája, „Az öngyilkosság” egy teljes művön keresztül elemzi az öngyilkossági arányszámokra ható tényezőket. Művéből nagyjából azt a következtetést lehet leszűrni, hogy az ember nem viseli jól a változásokat. Berendezkedett egy életre, igazodott a külső körülményekhez és így sokszor szorongást okoz a körülményekben bekövetkezett változás. A rendszerváltás mindenképp egy ilyen, jelentős változás volt. Habár a kutatás alanyai akkor még nem éltek, hatásuk alól mégsem vonhatták és vonhatják ki magukat. A magyarországi statisztikák szerint szerencsére nagyon kevesen jutnak el addig, hogy ehhez a magoldáshoz folyamodjanak.

A 2000-es évek a szuiciditás felfogásában jelentős változást hoztak: 20 évvel ezelőthöz képest a szuiciditás szó értelmezése megváltozott. Mára már a szuicid hajlamú fiatal nem az öngyilkosságot fontolgatja magában, hanem sokkal inkább „csak” egy önbántalmazást. A kutatási tapasztalatok azt mutatják, hogy a mély lelki válságban lévő fiatalok úgy vélik, nem tudják elviselni a lelki fájdalmat, így inkább fizikai fájdalmat okoznak maguknak. Vagdossák/falcolják magukat; s miközben folyik a sebből a vér, úgy érzik, mintha megnyugodnának. Ez egy rövid időszakos tartó folyamat, ami azt jelenti, hogy a vagdosás nem egyszeri, hanem ismételt tevékenységgé válik. A legáltalánosabban vagdosott testtáj a csukló környéke és az alkar, de nem ritka a lábon ejtett seb, sőt, most már egyesek a derekukon vágják meg magukat. A vagdosás ténye után persze jön a szégyenkezés, a sebtakargatása, hosszabttávon pedig a szociális kapcsolatok meglazulása. Minthogy ez a „szokás” a 2000-es években, a kamaszok között terjedt el, feltételezhető, hogy a 80-as évek végén és rendszerváltás után, a 90-es években született fiatalok vagdosták először nagy számban magukat. Korábban (amikor a 90-es években születettek voltak kamaszok) a vagdosás kifejezetten a 15-18 éves lányokra volt jellemző, azonban köszönhetően a digitalizált és modernizált világnak, mára már kitolódott a korhatár. Így ugyan még mindig a 15-18 évesek a legveszélyeztetettebbek, de már a 12-13 évesekre is jellemző a penge használata és még a kora huszonévesekben (22-23 évesek) is megvan a hajlam arra, hogy megvágják a kezüket. A 2017–2019-es adatfelvételen alapuló kutatás eredményei szerint a szuicid gondolatokkal, hajlammal rendelkező egyetemisták aránya valahol 3-5% között lehet. Hogy ők milyen formában élnek ki szuicid hajlamaikat, vagy egyáltalán van-e ennek bármilyen cselekvésben megtestesült jele, azt nem tudni. Csupán néhány lány csuklóján lehet látni, hogy ott bizony vágások nyoma látható, vagy esetleg az abból visszamaradó heg (az önmagukat vagdosók mintegy 90-95%-a lány).

A modern világban viszonylag gyakran alkalmazott háritó mechanizmus a dohányzás is, valamint vannak olyanok, akik a szorongásaikat agresszióval, dühös szavakkal, káromkodással vezetnek le. Természetesen ezen stresszkezelési mechanizmusok csak felületi kezelést adnak, csakúgy, mint a gyógyszerek (nyugtatók). A fiatalabb generációra egyre jellemzőbb, hogy szorongásaikat nyugtatók bevitelével próbálják elfojtani. Terelő mechanizmus a videojátékokba való menekülés, amelytől már csak egy lépés az okostelefonozás. A modern technológiai vívmányok (okostelefon, laptop, tablet) egy

csábító világgal várják mindazokat, akik a valóságban átélt kudarcaik elől próbálnak menekülni. Természetesen az online térben fellelhető információk sokszor segítenek a problémafelismerésben, de azok, akik tartósan az okostelefonozásba temetkeznek, nem kezelik, csupán elfojtják a stresszorokat.

(A leggyakoribb mentális betegségek) A háritó mechanizmusok túlzott alkalmazása olykor olyan tartós állapotokat eredményez, amely egyértelműen rontja az egyén életminőségét. Vannak ismertebb és kevésbé ismert mentális betegségek is. Ez persze nem azt jelenti, hogy az ismert betegségek egyszeriben sokakra jellemzőek lennének, vagy hogy ritka az, amiről sose hallottak az emberek. Némi összefüggés persze lehet az ismertség és a gyakoriság között, de az egyikből nem következik függvényszerűen a másik. Mindenesetre a felmérések eredményei szerint a válaszadók mintegy 5-10%-a küszködik valamilyen stresszkezeléshez kapcsolódó mentális betegséggel.

A minősített distressz akár értelmezhető szorongásként is. Olykor szinte mindenkivel előfordul, hogy szorongásos időszakot él meg, ez az élet velejárója. Akik számára ez az alap lelkiállapot, azoknak mindenképpen szembe kell nézni a ténnyel, hogy állapotuk akár súlyos mentális betegségeket is eredményezhetnek. A szorongás igazából előszobája a minősített mentális betegségeknek, így mindenképp célszerű komolyan venni a szorongásos zavarokkal küzdő emberek lelki világát. A szorongás legnagyobb része generalizált szorongás, ami azt jelenti, hogy az egyén egy korábbi esemény stresszhatásait képtelen elengedni és a szorongás kihat a döntéseire is. Habár a nőkre jellemzőbb ez az állapot, nemtől és születési évtől függetlenül találunk fiatalokat ebben a betegségben szenvedni. A 2015–2019 között lekérdezett fiatalok mintegy 5%-ára jellemző az erős szorongás (félelem, idegesség). A szorongók között a nők felül vannak reprezentálva, hiszen közülük nagyjából minden tizedik szorong, míg a fiúknál ez az arány 2-3%. A szorongás egyik lehetséges forrása régi, talán gyerekkori trauma, amely mind a mai napig kísérti az érintetteket. A jelenben, ha hasonló helyzetekkel találkozunk, leperog előtűnik az eredeti trauma, és ez teljesen leblokkolja őket. Ekkor poszttraumás stresszről beszélünk.

Minden tudományterületnek megvannak az abszolút legismertebb fogalmai, s nincs ez másképp a pszichológiával és a pszichiátriával sem. Ha valaki lelki betegségekben szenved, akkor divatos azt mondani, hogy az illető „depis”. Valóban; a mindennapokban a leggyakrabban használt lelki állapotot leíró állapot a depresszió, azonban véleményem szerint sok esetben az emberek nincsenek tisztában a fogalom jelentésével. Sokak nem tudják, mikor lehet valakit valójában depressziósnak tekinteni, vagy éppen melyek azok az esetek, amelyek csak átmeneti, rosszabb időszakot jelentenek. A depressziós fiatalok jellemzően étvágytalanok (vagy épp falánkok), alvászavarral rendelkeznek, hangulatlanságuk van, és sokaknál megfigyelhető az önértékelés romlása is (önbizalomhiány), vagyis az, hogy nem tartják szerethetőnek magukat. A depressziót a lakosság mintegy 15%-a legalább egyszer átéli (Smith et al., 2005), azonban a gyógyulást visszaveti az a tipikus depressziós érvelés, miszerint nem mondják el az őket bántó dolgokat a barátaiknak, meg senkinek, mert nem akarnak másik terhére lenni. A kutatás adatai szerint igen magas a szorongó fiatalok aránya. Az egyetemekre járó fiatalok mintegy 2%-ára jellemző a depresszió és csak úgy, mint a szorongás esetében, a lányok itt is felül vannak reprezentálva, hiszen körükben a depressziósok aránya 3% körül mozog.

A depresszió jellege szerint lehet unipoláris vagy bipoláris. Az unipoláris depresszió egysíkú, nincsenek benne nagyobb változások, ellenben a bipoláris depresszióval, ahol kifejezetten hullámzó az érintett fiatal hangulata. A bipoláris szót használják a depresszió jelzőjeként, a bipoláris zavarban depressziós és mániás tünetek is lehetnek.

(A szakirodalom bipoláris affektív személyiségzavart is ismer.) A mániás epizódban a fiatalok energikusak, lendületesek, tehát teljesen ellentétesen viselkednek, mint egy unipoláris depresszióval küszködő, azonban van az a pillanat, amikor az aktivitás átcsap dühöngésbe, impulzív személyiségbe és ez sok esetben akár súlyos kontrollvesztéshez is vezethet. (Smith et al., 2005) A mániásnak nincs realitásérzékelése, viselkedését gyors tünetváltás jellemzi. Ugyan a kutatásban részt vett hallgatók között nagyon alacsony a bipoláris depresszióban/személyiségzavarban küzdők száma, a depresszió stigma miatt nehéz pontos számot mondani, noha a valóságban, szakember bevonásával „könnyű” elválasztani egymástól az uni-, és a bipoláris betegeket.

Vannak olyan zavarok, amelyek koncentráltan a fiatal felnőtteket veszélyeztetik. A pánikrohamok és a pánikbetegség ilyen. A felnőtt lakosság mintegy 40%-a átél ilyen rohamokat, ami mindenképpen egy jelentős arány. A tünetek mindenesetre egyediek: alapvetően nyugodt lelki állapotról beszélhetünk, egészen addig, amíg be nem következik az az esemény, ami a pánikrohamot katalizálja. A pánikroham nagyjából egy 20-30 perces időintervallumot ölel fel, ám a lefolyása igen ijesztő is tud lenni. A rohamot megelőzően az érintettek úgy érzik, valami rossz fog közeledni és elfogja őket egy bizonytalanságérzet. Ez a tudat felpörgeti a pulzusukat és kiveri őket a víz. A reszketés mellett ilyenkor jellemző a légszomj, a hányinger és az ájulás érzete. (Smith et al., 2005) A pánikbetegekkel folytatott beszélgetések során kiderült, hogy olykor izomfeszülésbe is átcsaphat a szituáció és a pánikbeteg úgy érzi, „menekülni szeretne a semmibe”. A beszélgetőpartnerek közül az érintettek és a környezetük is úgy nyilatkozott, hogy a pánik során úgy érzik, majd megőrülnek és a halál közelségét érzik. Pánikbetegségről akkor beszélünk, ha a pánikrohamok rendszeressé válnak. Az utóbbi 5 évben lekérdezettek válaszai alapján elmondhatjuk, hogy bizony a pánikbetegség kifejezetten gyakori betegség, hiszen a fiúk 1%-át, míg a lányok 3-4%-át érinti.

A szorongásnak, mint mentális problémának tehát vannak jelei, a gyakorlati életből vett következményei. A „megjárom, hogy jól vagyok” stratégiát elég sokan követik. Az egyedül lévő fiatal gyakran sírásban fakad ki és depresszív hangulat hatalmasodik el rajta. Ez a lelki állapot gyakran kihát az étrendre is. Ezek a „nervosák”. Biztosra veszem, hogy ez a megnevezés a legtöbbeknek nem mond semmit, azonban azt is valószínűsítem, hogy a konkrét zavar már sokaknak ismerős lesz, legalább megnevezés szintjén. A nervosa (’idegi’) jelzővel ellátott – s összefoglaló néven a szorongásos zavarok körébe tartozik – az anorexia, a bulimia, az ortorexia, a bigorexia és a fatorexia. Ezek közül a gyakoribb a bulimia és az anorexia.

Habár az anorexia a kutatás eredményei szerint nem tartozik a „legdivatosabb” szorongásos zavarok közé, fontosnak tartom megemlíteni, ugyanis a tapasztalataim szerint ez az érintettek számára sokkal kevésbé felvállalható probléma, mint mondjuk a depresszió. Egy depresszióban szenvedő számára jellemzően nem okoz gondot akkora elmondani környezetének, hogy vannak gondjai, azonban azok, akik anorexiások, egyrészt talán nem is tudnak róla, hogy azok, másrészt, ha tudnak is, nem szívesen beszélnek róla. Az anorexia nervosa, közismert nevén csak anorexia, egy évszavarként van definiálva, azonban ennél mindenképp több. Amiket anorexiásokkal való beszélgetés során tapasztaltam, azt megerősíti a szakirodalom. Mára már felismerik, hogy az anorexia valójában pszichés alapokon nyugszik. Sok esetben a kiinduló pont az, hogy a családból vagy a baráti közösségből durvább stílusban javasolják azt az egyénnek, hogy kezdjen el fogyókúrázni. Mindez tehát sokszor azt jelenti, hogy az anorexia valahol egy kontrollálatlanná vált fogyókúra-szerű mechanizmus (persze nem valós fogyókúra, csak a célok hasonlóak). A tapasztalatok sok esetben arra engednek következtetni, hogy a fiatal

kap egy olyan megjegyzést, vagy szakítanak vele oly módon, amit nem tud érzelmileg kezelni és emiatt egyértelműen romlik az önbecsülése. Úgy vettem észre, hogy az anorexia kialakulásához „kell” a stressz elfojtása és az a torzult énkép, amit a kellemetlen megjegyzés vagy a szakítás okoz. Az anorexiában szenvedők túlnyomó többsége tinédzser vagy húszas éveiben járó nő. Mikor mondható valakiről, hogy anorexiás? Attól függ, hogyan definiáljuk a betegséget. Ha a pszichés hátteret is már annak tekintjük, akkor bizony a gyakorlat erre egyértelmű választ ad. A megfigyeléseim alapján az alábbi jelek árulkodók lehetnek:

- habár a BMI-je normális és a testalkata is kifogástalan, az egyén azt gondolja magáról, hogy kövér,
- rendszeresen kalóriát számlál (Smith et al., 2005) és igyekszik azt szigorúan be is tartani,
- rendszeresen méredezkedik és tized kilóra figyeli, mit mond a mérleg,
- először csak bizonyos tápanyagokat von meg magától, majd a megvont ételek sora egyre bővül,
- képes és hajlamos ellenni minimális étellel egész nap,
- nem hajlandó mások előtt enni, s azt mondja, majd később megeszi, vagy a szobájában megeszi az ételt.

Ha a fenti tünetcsoportok többségét tapasztaljuk valakin, gyanakodjunk, hogy valamilyen kezdődő nervosában (leginkább anorexiában) szenved. Ezek hosszabb távú fennmaradása komolyabb egészségügyi következményekkel jár. A szakirodalom egy jelentős részével összhangban sok ember onnan kezdve tekint valakit anorexiásnak, ha a hosszú távú következmények megfigyelhetők:

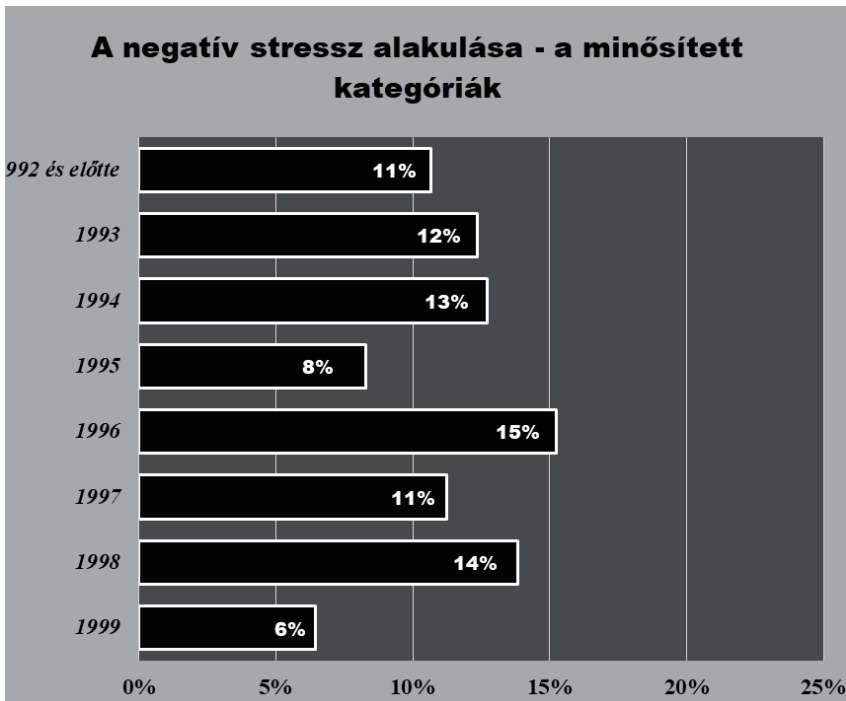
- jelentős súlyvesztés (egyes esetekben ez akár 30-40% is lehet),
- a nőknél a menstruáció kimaradása, esetleg megszűnése (Smith et al., 2005)
- fáradékonyág, betegeskedés, erőtlenység érzése,
- minden egyes falat után érzett büntudat.

Az anorexia kezelése két jól elkülönülő szakaszra osztható. Az első szakaszban az étkezést és az étvágyat kell normalizálni, ami a legtöbb esetben pár hónap alatt megvalósítható. A második fázisban a nervosát kialakító érzelmi problémákat kell kezelni és valójában ez az, ami leginkább időigényes. (Smith et al., 2005) Ahhoz, hogy az anorexiából tökéletesen gyógyuljon valaki, nagyjából két évre van szükség. Becslésem szerint a depressziós fiatal nők legalább negyede hajlamos az anorexiára és egy részük legalább időszakosan beleesik az anorexia nervosa csapdájába. A kezelésben a legnagyobb problémát a betegség elismerésének – és így az együttműködés – hiánya okozza a páciens részéről.

A bulimia, hasonlóan az anorexiához, a fiatal nők betegsége. Ennek ismeretében a rendszerváltás után született nők kifejezetten veszélyeztetve vannak ettől a betegségtől. A bulimia az étkezésben egyfajta ördögi kört jelent. Az első fázist a falási rohamok jelentik, amit egyfajta büntudat követ. Sokaknak büntudatuk van azért is, mert esznek, amiatt meg főképp, hogy faltak és messze több ételt fogyasztottak el, mint optimális. Épp ez a büntudat az, ami arra készteti őket, hogy hánytassák magukat, ami lényegében a bulimia fő mozzanata. (Smith et al., 2005)

(Minősített szorongásos állapotok a mai egyetemisták körében) Ahogyan az látható is, a szorongásos zavarok tárháza igen széles és ezek között vannak olyanok is, amelyek igen sok embert érintenek. A modern egyetemisták csoportja szintén egy elég gyakran érintett réteg. A kutatásaim során minden évben találkoztam olyan fiatalokkal, akiknek komolyan pszichés problémájuk van.

6. ábra: A minősített szorongásos állapotban lévők aránya

Forrás: Saját szerkesztés

Ha a mentális betegségekben szenvedőket születési éveik szerint kategorizáljuk, akkor feltűnik, hogy igen nagy az eltérés az egyes évek között. Úgy tűnik, hogy a modernizáció első hulláma igen érzékenyen érintette a generációt, ugyanis az 1996–1998 között született fiatalok mintegy 14%-a rendelkezik komolyan szorongással. A Z generációt hivatalosan 1995 után számítják, azaz az első hároméves időszak éppen az 1996–1998 közötti időszakot jelenti. Megjegyzendő, hogy Magyarországon az első mobiltelefonok 1994–1995 körül kerültek piacra, vagyis ezen három év egyben a készülékek térnyerésének első fázisa.

(Kitekintés a 2000-es évekre: mi várható a közeljövőben?) A kutatási tevékenység gerincét adó felmérésben a 90-es években született egyetemistákat mértem fel. Mindazonáltal kutatói kíváncsiságom itt nem zárul le, kíváncsi vagyok arra is, hogy a feltörekvő generációval mi a helyzet. A felsőoktatásban tanulók utánpótlását a középiskolások, hosszabb távon pedig a most általános iskola felső tagozatába járók jelentik, azaz a tizenévesek. A tizenévesek már az ezredforduló és az Y2K után születtek. A mostani kamaszok megfigyelésével némileg előre tudjuk jelezni, hogy vajon miképp fog változni a mindenkor fiatal felnőtt stresszhez való általános hozzáállása.

A mostani kamaszok már a 90-es években születettektől habitusukat tekintve annyira eltérők, hogy akár már külön generációként is definiáljuk őket. Ugyan a teenager generáció közvetlenül nem képezte a kutatásaim körét, azonban kvalitatív technikák által

kialakult bennem egy kép. Úgy vélem, hogy a szorongás és a mentális zavarok köre átolódott a huszonévesek körére, vagyis inkább a 90-es években születetteknek okoz gondot a minősített állapotok (depresszió, pánikbetegség, anorexia stb.) kezelése. Ez persze nem azt jelenti, hogy a 2000-es években születettek körében nincsenek stresszkezelési gondokkal küszködőbb, csak annyit, hogy látszólag alacsonyabb a mentális betegségekkel rendelkezők aránya. Persze ennek alátámasztása egy másik kutatás témáját adhatja...

A beszélgetések során kiderült, hogy azokat, akik nem követik a mainstream (menő, trendi, divatos, stb.) szokásokat és mások, mint a legtöbbször, a kamaszok kíméletlenül kirekesztik, sőt... Nem egy és nem két tizenévesel beszéltem arról, hogy bizony őt a kortársai nemcsak kiközösítik, mert nem divatos, hanem még gúnyolják, csúfolják is őt és kortársai lelkileg bántalmazzák. Ez persze elindít egy önutálatba torkolló folyamatot, aminek az alapja az, hogy énképe súlyosan torzul. Pont ez a torzult énkép csap át nagyon gyakran rossz mentális állapotba: a teenager lányok egy része gyakran vagdossa magát, míg mások anorexiába, bulimiába zuhannak. Természetesen ezek az esetek nem szerepelnek a statisztikákban, ugyanis rejtettek, mert az érintett magába fojtja a gondjait. Mindebből természetesen következik, hogy pontos adatok nem állnak rendelkezésre, azonban becsléseim szerint nagyjából a teenagerek mintegy 5%-a tartozhat ebbe a körbe (e tekintetben is felül lehetnek reprezentálva a lányok, ám tapasztalataim szerint már nem annyira szélsőséges az eltérés, mint a 90-es években születettek körében).

Tetszik, avagy sem, de a mostani fiatalok már nem igazán bíznak a szüleikben. Az őket foglalkoztató lelki problémákat csak eseti jelleggel osztják meg, aminek az az egyik oka, hogy gyakorta a depresszív állapot kialakulásának épp a család az oka. Nem ritka az sem, hogy a fiatalok arról beszélnek, hogy úgy érzik, senki nem érti meg őket, beleértve a családjukat sem, sőt, talán leginkább ők nem állnak a tinik mellé. Ez persze a digitális világban élő kamaszok köré egy újabb falat épít; s így a szülő és a gyerek egymástól teljesen eltávolodik. Egy internetes portálon a szorongás, illetve a depresszió szót beírva a keresőbe, mintegy 20-30 friss, egy hetesnél nem régebbi kérdést találunk és ezek mintegy felét tinédzserek írják ki. Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek.

Habár a mentális állóképességük talán minimálisan jobb, mint a 90-es években születetteké, a teenagerekkel való beszélgetés alapján semmi pozitív jövőképem nincs a jövő generációt illetően. Digitális eszközökkel való ellátottságuk több mint kielégítő, de szociális életük egészségtelen. Ezen évtized szülőttei már szélsőségesen kezelik a pszichológust/pszichiátert is: egy részük már ideje korán el szeretne menni és kvázi a szakembertől várja a kiutat, mások pedig inkább az online világban diagnosztizálják magukat és rettegnek a szakemberektől. Mindezek tekintetében nagyon sok olyan tinivel találkozhatunk, akik önmagukat depressziósnak, szociális fóbiával rendelkezőnek, pánikbetegnek stb. tartja magát. Véleményem szerint a digitális világ abban nagy segítséget nyújt, hogy teret kapnak ezek a fiatalok a gondoljaik leírására. Természetesen az online térben aktívak a tizenévesek és a huszonévesek is, és a megfigyeléses kutatásokra alapozva úgy vélem, hogy a huszonévesek körében mintegy 10-20%-kal magasabb lehet a mentális betegségekben szenvedők aránya.

(Következtetések) A társadalmi jóllét egyik alappillére, hogy mennyire érezzük jól magunkat a bőrünkben, mennyire nyomasztanak minket lelki problémák. A rendszerváltás kétségkívül nagy sokkot jelentett, aminek mind a mai napig érezhetjük hatását. Azok, akik nem sokkal a rendszerváltás után vállaltak gyereket, akaratlanul is átadhattak egy szemléletmódot, egy stresszhez való hozzáállást. Mindazonáltal felmerült a kérdés, hogy a rendszerváltás okozta sokk tetten érhető-e a 90-es években születettek feszültségének szintjében?

A kutatás rámutatott arra, hogy a fiatalok egy jelentős része igen stresszes. Kinél a magánéleti stressz, kinél a vizsgadruk a meghatározó, mégis összességében nagyon sokan szenvednek a szorongás okozta problémáktól.

3. táblázat: A stresszkezelés hatékonysága, születési évek szerint csoportosítva

<i>Megnevezés</i>	<i>Születési év</i>							
	<i>1992 és előtte</i>	<i>1993</i>	<i>1994</i>	<i>1995</i>	<i>1996</i>	<i>1997</i>	<i>1998</i>	<i>1999 és utána</i>
<i>Harmonikus állapot</i>	9%	9%	14%	16%	16%	15%	11%	3%
<i>Kisebb stresszt érez</i>	18%	39%	31%	28%	25%	28%	19%	13%
<i>Mérsékeltlen feszült</i>	32%	35%	36%	33%	32%	32%	35%	57%
<i>Nagyon feszült, szorongó</i>	41%	17%	19%	23%	27%	25%	35%	27%

Forrás: Saját szerkesztés

A kvantitatív technikák alkalmazása egyértelműen nem támasztja alá a modernizáció és a szorongás közötti kapcsolatot, habár vannak arra utaló jelek, hogy a két tényező között fennállhat némi korreláció. A 2015 és 2019 között elvégzett kutatás adatai szerint a rendszerváltás környékén született fiatalok igen jelentős része szorong, azonban ez számottevően csökkent a később születettek körében. A modernizáció következő jelentős fejezete a mobiltelefonok megjelenése volt. Ezen változás hatására ismét megnőtt az erős stresszben élők aránya. Mindebből arra lehet következtetni, hogy Durkheim öngyilkosságról írt dogmái mind a mai napig érvényesülnek. Az emberek nehezen kezelik a változásokat, legyen az pozitív, avagy épp negatív (ennek mélyebb okfejtéséről: Durkheim, Emilé: Az öngyilkosság). Úgy néz ki, a modernizációs hullámok kedvezőtlenül hatottak a stresszkezelésre. Mélypontot hozott a változások első hulláma, azaz maga a rendszerváltás, és hasonlóképp romlott a fiatalok énképe a modernizáció második hullámában, amikor megjelentek az első mobilkészülékek.

Az előzőek ismeretében ugyan egyértelműen nem fogadhatók el a felvázolt hipotézisek, azok elvetése sem feltétlenül állja meg a helyét. A hipotéziseket részlegesen elfogadom, ugyanis a rendszerváltás után bekövetkező modernizációs folyamat rontotta az évtized során világra jövő, jelenleg egyetemeken tanuló fiatalok stresszkezelési képességeit.

A jövőre vonatkozó várakozások értékelésénél be kell látni, hogy a 2000-es években születettek közel olyan arányban szoronganak, mint a huszonévesek. A fiatalok tán még rutinszerűbben használják a digitális eszközöket, s ez akár meghatározó is lehet a későbbiek folyamán, ugyanis egyes mentális betegségek kialakulása inkább a teenager évek végére, huszonéves korszak elejére tehető.

A jövőre vonatkozó kilátásokat nagyban befolyásolja a jelenleg is tomboló világjárvány. A koronavírus következtében a fiatalok életvitele alapvetően megváltozott. Akik eddig közösségben mozogtak, most kénytelenek bezárkózva élni mindennapjaikat és kommunikációjuk is igen szegényessé vált. Minthogy kiderült a kutatásból, hogy a fiatal generáció nem viseli jól a változásokat, úgy tűnik, a közeljövőben meg fog ugrani a minősített szorongásos állapotban lévők száma és aránya. Az általam reálisnak tartott jövőkép szerint több lesz a depressziós, a szociális fóbiás, a kevert szorongásos depresszióban szenvedő, az anorexiás és minden egyéb mentális betegségben szenvedő. A szorongás növekedése a járványhelyzet egyfajta rejtett következménye, így hát nagyon fontos lenne figyelni a fiatal generáció lelki állapotára, mert hogy a világ milyen irányt vesz, jórészt ezen fiatalokon múlik.

Ha a rendszerváltás okozta sokk 60 évig megmarad a fejekben, akkor bizony a mindenkori fiatal generáció lelki állapota még legalább 30 évig romlani fog. Jelenleg a rendszerváltás óta tartó lejtő közepén vagyunk, így feltehető, hogy 2050-re érhetjük el az abszolút mélypontot.

JELENTŐSEBB FORRÁSOK

- Elekes Zsuzsanna (2007): Serdülőkorú fiatalok alkoholfogyasztása, in Demeterovics Zsolt, Urbán Róbert, Kökönyei Gyöngyi (szerk.): *Iskolai egészségpszichológia*. L'Harmattan, Budapest, 216–242. o.
- Faragó Péter: A stressz és a mentális zavarok szerepe a devianciák korszakában: Az egyetemisták stresszel kapcsolatos attitűdjeiről. In: *Valóság*, 2015/7, 38–57. o.
- Kardos Márta (2009): *Stressz és megküzdés az elsős egyetemisták életében*. TDK dolgozat (Budapesti Corvinus Egyetem, Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet)
- Römer Glória: Kontextus nélkül. In: *Pszichológia*, 2019/3. szám, 40–41. o.
- Smith, Edward E. – Nolen-Hoeksema, Susan – Fredrickson, Barbara L. – Loftus, Geoffrey R: *Pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

A jog hermeneutikuma

A jogról való gondolkodásunk ősi formája az, amit ma *pozitivistának* vagy *normativistának* mondunk. Ez a jog nevében elibénk tárt termékre koncentrálnak, arra a szövegszerű nyelvi megjelenítésre, ami nemcsak egyszerűen magában foglalja, de egyenesen megtestesíti a jogot.¹ Vagyis egy korpuszra, akár törvénykönyv, megfelelően kibocsátott szabály vagy eseti döntések halmaza legyen is az, ami maga a jog. A megismerés számára rövidebb zártan kész forma ez, amellyel – esetünkben kötelező – eszközként operál majd mind a tudatos jogkövető s mind a hivatásos jogalkalmazó. Emellett azonban feltehetően korszakokkal később kifejlődött egy teljességgel más, a *hermeneutikus* gondolkodásmód kultúrájában gyökerező változata is. Ha az előbbiben az ismeretelméletre hajazó megközelítést érzékeltünk, úgy ez utóbbiban inkább lételméletre lelünk. Ez a szöveg adottságán túlmenve annak értelmezettségére koncentrálnak, arra a megértettségére, amely a szövegből adódik, s így végső soron arra a tudattartalomra, amellyel a jog a jogkövetőben vagy jogalkalmazóban megjelenik. Vagyis arra, ami voltaképpen hat, ami befolyást gyakorol. És nyilvánvaló, hogy a szöveg-centrikussággal szemben a hermeneutikus megközelítés társa az is, ami a jog *szociológiai* vizsgálatából derült ki: a *positives Recht* tartományától megkülönböztetetten a *lebendes Recht* [élő jog] fellelése, a *law in books* mellé a *law in action* állítása.²

*

Jog? És változása? Melyben a jog adaptálódik és/vagy asszimilálódik a változó körülményekhez? Avagy jog és környezetének a szimbiózisa? Nos, szavaink, egész nyelvhasználatunk ősiségünktől máig egy „tudatunktól függetlenül létező objektív valóság” háttérének és tudatunkban mintegy reflexszerű visszatükröződhetőségének az előfeltételszerű vélelmét³ hordozza. Pedig kifejezéseink eleve figuratívák, *szimbolikusak*. S mert annyit teszünk csupán, hogy mondunk vagy írunk, de ezzel egyszersmind való világbeli történéseket gondolatilag reprezentálunk vagy reprodukálunk, nos, kifejezéseink így a tudottnak vélt tárgyra alkalmazva egyúttal *fikciósak* is. Hiszen fikciós az egész gondolkodásunk.⁴

Már maga a jog azonossága, valahai és jelen formáinak változatossága sem kizárólag valamely megnevezendő tárgy általi meghatározódásról, hanem a *megnevezés* iránti szükséggről s emberi céljáról is szól.

Például az ősi jog akkor is, ha olykor kimondták s netalán le is írták, és könnyebb azonosíthatóságának, további kiterjeszhetőségének, szállíthatóságának biztosítására esetleg már egyszerűen e leírásra redukáltan azonosították,⁵ a hatalom és a hatalmas által gyakorolt erőszak tényeiben rejlett – és ha ezzel szemben történetesen egy másik jogérzet ágaskodott, úgy ez utóbbi esetleg csupán csak megvallóinak a szívében lakozhatott, mint például Antigonénál, emberi empátiáját Kreón rend-központosságával ütköztetve.⁶ Előfordulhatott, hogy a jog az ismeretlenségben lebegett, a nyers hatalomtól megfélemlítettség tényében és ezzel az önkény bármikori lehetőségében, mint eredetmítosza⁷ szerint például a *XII táblás törvény* előtti Rómában a plebejusoknak a patríciusokkal szemben tehetetlenül kiszolgáltatott állapotában. Ám ha már egyszer leírták, úgy cipelhették akár egyre tovább – mint ezt az imént HAMURAPI passzusokkal kifaragott sztlélinek Mezopotámia új hódítású területeire cipelésében láthattuk –, ám az ősi jogról való alapvető tudatlanságunkban azt is érdemes végiggondolnunk, hogy ez az úgynevezett kódex (is) egy isteni rendelésű evilági hatalom

otlétének emlékeztetője lehetett inkább, semmint szoros értelemben vett szabály⁸ – hiszen emlékezzünk csak arra, hogy a voltaképpeni rendezés (legeklatásabb példaként az ökor öklelte kár megtérítésének módját véve) lényegében függetlenül birodalmaktól, népektől és alávetettségektől, ugyanaz volt az egykori Termékeny Félhold területéről kisugárzó csaknem kontinensnyi, számos jogi rezsimet ismerő térségben.⁹

Mai ökortörténeti kutatásoknak a mai megnevezéseket és tárgyasításokat gyermeken a múltba visszavetítő örök s úgyszólván feloldhatatlan dilemmája, hogy voltaképpen nem tudjuk, legfeljebb feltételezésekkel élhetünk arra nézve, hogy e jog-objektívációknak mi volt – mi lehetett – a tényleges státusa vagy funkciója egyáltalán. Reifikált *Gesetz-buch*, vagyis jogot megtestesítő korpusz, avagy pusztán *memento*, azaz emlékeztető – akár pontosabb visszaidézésre, akár a közösségbe újonnan belépők vagy leendő jogalkalmazók tanítására, akár a pusztá leírásra, hogy vitázhasanak felette, végül akár egyszerűen azért, hogy közösségi egységüket ünnepélyesen kinyilváníthassák?¹⁰

CICERÓÉK még ritmikusan, versikébe foglaltan skandálták ama *Tizenkét tábla* tartalmát. Közel egy évezreddel később az angol vívmány *Magna Cartá* évente nagyhéten minden templomban kifüggesztették, íghirdetésszerűen istentiszteletkor felolvasták¹¹ – csakúgy, mint ahogyan a LUTHERI pontokat hasonló visszátéréssel szögeltek ki templomkapuikra *pro memoria* gyanánt. Ez volt vajon a jog? Vagy inkább az ember tudatosságába vagy – irodalmiasabban kifejezve – a szívébe vésés útja?

Nos, a *hermeneutika*, miközben felismerése ősi időkhöz visszavezethető, módszer-tanként mégis újkori Biblia-kutató lelemény, csak mert Isten mindössze egyszer, akkor és ott szólott. És mert másfél évezred vitái, kontroverziái, leggyakrabban véresen zajló értelem- és jelentés-kihámozásai után a szent szövegekből még mindig valamiféle többlet mondanivaló – az Úrtól talán még elleshető további vagy mögöttes üzenet – kinyerését remélték, ha és amennyiben még sikerülne újabb és újabb módszerességgel újraértelmezniük eddig rejtőzködőnek, ám feltárhatónak vélt rétegeit.

A hermeneutika látásmódjának hála, egyre inkább tudatosult, hogy hiába van előtünk szöveg-tárgy, üzenete megfejtésekor valójában nem más, mint *két alany* van jelen: a *jel*, melyről véljük, hogy *szól hozzánk*, és *magunk*, akik *szólítjuk* azt – és addig tart e játék (melynek lényünk, létünk értelmessége és nemessége, isteni képmás-voltunkkal való hiteles azonosságunk a tétje), ameddig (mert egy bizonyos pontig tudunk csak így eljutni, és nem tovább) meg nem nyugszunk, legalábbis következő jelentésmegfejtési kísérletünk elkezdéséig.

S ez a hermeneutika, mely genezisében a Biblia kutatását helyezte új alapokra, ma minden szövegelemzés, bármiféle közlés értelmezhetőségének a keretét és szemléletmódját adja, a köznyelv mindennapiságától a szépirodalom termékein át a jogig. Különösen a jogig – s ezt hangsúlyoznunk kell itt –, mert klasszikus kontinentális alakulásában a törvényhozói tételezésre épülő jog mutat legtöbb (piramidális) szerkezeti és (dedukcióval élő) eljárásai közösséget az isteni revelációra épített *teológiai gondolkodással*.¹²

Nos, azóta, hogy írásbeliséggel tudunk élni, kiszakítunk valamennyit magunkból, valónkból, hogy intellektualitásunkkal, immár annak eszközei felhasználásával rázúdulhassunk arra és megmunkálhassuk azt, amit gondoltunk vagy mondtunk. A tudományban ezáltal az igazság – tételeink igaz, mert levezethető s így bizonyíthatónak tetsző kiválaszthatósága – lehetőségeit keressük. Az erkölcsnek a közösségi – s így egységet és egyöntetűséget feltételező – dolgaiban pedig, vagyis leginkább szembeszökően a jogban, annak elérhetőségét, hogy válaszunk a *nyilvánvalóság meggyőző erejével* rendelkezünk.

Sikerült-e elérnünk? Volt-e valaha is bizonyosság a jogban? Vagy egyáltalán jogbiztonság, mely elérhette volna beteljesedését új és új eszközeink – először a jog írásban rögzítése, majd formáiban kötött tételezése, ezután esküvel megerősítése, később még újra kiadmányozása, és végül mindenféle további kitalált egyéb közvetítő, azaz a biztosításra közbensőként közbeiktatott további emberi lelemény – bevetésén keresztül?

Többre jutottunk-e ezáltal? Nos, igen és nem – egyszerre. Hiszen az előrehaladás mindig visszatérés is. Vajon minőségi ugrás sikeredett-e egyúttal, merthogy ezáltal – ahogyan a szovjet csapatokkal hazánkba telepített dialektikus materializmus oly erőszakosan tanította – új minőségbe átcsapás jön létre?¹³ Nos, valójában csak látszat ez, dezantropomorfizáció – vélte erről már egy hazánkfia MARXIÁNUS SZÉPIRÓ¹⁴ is –, mert annak tárgya úgyszintén velünk kiküszöbölhetetlenül egy, hiszen velünk született és éltünk végeztével velünk haló antropomorfizmusunk rejlik mögötte. Hiszen ha bármi ugrik, vele ugrunk mi magunk, ezen ugrás hordozói is.

Az ember tehát magából vesz ki, hogy önálló tárggyá tegye, mert így kíséri meg önnön magának többé, kiterjedtebbé, közösséget teremtővé, sőt egyben tudományt létrehozóvá tételezését. És közülünk az, aki e mesterségesen kiszakított, valamivé formált tárgyával immár társadalmi munkamegosztásunk folytán hivatásszerűen tud foglalatkoskodni, létre is fogja hozni e teremtmény sajátos s majdán kanonizálendő kezelési módját – jogban, tudományban és bármi egyébben egyaránt.

Nos, a jogot objektívalják. Feldolgozását, bánásmódját szakaszokra bontják, funkcióként szétválasztják, szabályozásokat, feladatokat, sőt elkülönült életpályákat építenek rá, és fokozatosan, de következetesen létrejön a jog és a jogrend, az ettől fogva kiterjedten tényező úgynevezett *jogélet* saját különös világa, ami immár nemcsak az önállóság igényével lép fel, de mintha tényleg már saját maga, mint egy *önálló gépezet automatizmus* működne tovább, olykor – szerencsés esetben – szerves egységben a körülvevő világ alakulásával, de olykor éppen megmakacsolva magát, Kohlhaas Mihály-szerű küzdelemben fogva vele.¹⁵ Önszabályozó, sőt majdhogynem önújratermelő rendszere tehát akár egy gépé, mely beépített mechanizmus szerint működik – míg csak dühükben géprombolók vagy társadalmat pusztító utódokként forradalmárok esetleg össze nem török.¹⁶

Nos, megszűnt-e az ember e jog mögül? Vagy ott van változatlanul, csak éppen gépépítő mesterkezdek láthatatlanná tették?

Az úgynevezett haladásban megvalósuló visszatérés csakúgy, mint az úgynevezett minőségi ugrás során saját eredeti lényünk, mely a múltból a jelenbe s így részben a jövőbe maga is vele ugrik, *az ember és mesterséges teremtményei kapcsolatában az eredendő feltételeket*, adottságokat, mint a valóságos lét természetszerűségeit, mindig és mindenféle körülmények közt *szükségzerűen újratermeli*. Mert bármiféle új eszközt, korlátozást, közvetítő pályát találunk is ki, esetünkben a jog további (és tehetetlenségünkben újból s szinte a végtelenségig újabb és újabb) szűrő és terelő intézményeinek (különféle közbenső fórumoknak és eljárásoknak) közbeékelését, ezek ebben az egy tekintetben bizonyosan fognak hasonlítani az ember eredendő lényegbeli önmagához. Vagyis ahhoz a kibékíthetetlen, mert önmagában ellentmondásos kettősséghez, hogy egyfelől biztonságos előreláthatóságot s ezzel a folyamatba épített többlépcsős eljárás előzetes standardizálásával (a jog mint *patterned practice* megvalósításával) mintázottságot kíván, ugyanakkor viszont meg akarja tartani eredeti szándékát, hogy végső soron mégis az ember – és ne általa teremtett intézményiségének személytelen automatizmus – uralja a jogot.

Ezért a jog forradalmi, változó tárgyszerűsítései, és különféle közvetítő mechanizmusok közbensőként beépítése ellenére mindig az örök *hermeneuticum* köszön vissza tárgy és tárgyasítója viszonyában: az emberért van a jog – és nem fordítva: az ember

újra és újra megszólítja hát, és *emberi hordozottságában* s működtettségében mindig újra a sajátjává, *magáévá teszi*. És amely eszközt, eljárást, kompetenciát vagy egyebet így objektívalásai és intézményépítései során beépítve történetesen közbeekelt, nos, most már abban és annak útján, annak a módozatain keresztül.

Mindez pedig eleve mutatja a *jogváltozás két útját*, mely már eleve sem képzelhető másként, mint a *működtetett tárgynak* vagy a *működtető alany*nak az *aktíválásával*, tehát vagy *formális jogváltoztatással*, vagy mindenkori *napi újraértelmezések* informalizmusain keresztül.

Tárgy-e tehát bármiféle értelemben is a jog? Nyelvünk hordja. Még akkor is, ha magatartásban gyökerezik vagy visszatérő reagálás-módokban, mint az ügynevezett jogszokásnál. Hiszen a szokásnak közvetlenül személyes megtapasztalása – akár a benne élő, akár a külső megfigyelő részéről – mindig csak részleges, töredékes lehet; a többi pedig az annak elérhető (bár kimeríthetetlenül tág) egészét átlátóktól átadandó, elmesélendő.

A *nyelv* pedig csalfa közeg. Mihelyst benne vagyunk, a mienk is. Ám miközben személyiségünknek és éppen adott lelki állapotunknak a pusztán szavakkal kifejezhetetlen tartománya is belesűrűsödik abba, amit egy adott pillanat gesztusában, e kifejezhetetlen életérzés-teljességet néhány szóra redukáltan mondunk és írunk,¹⁷ mégis a másikhoz (tehát mindenki máshoz, aki nyelvi közösségünkben és személyes mienknek ugyanúgy társa vagy részese) már csak e mienknek, ennek a múltó és igazából visszaidézhetetlen, de egyszer mégis volt, mert megélt életérzet-totalitásnak pusztán a töredéke jut el; ez pedig már egy bizonyos felső, immár önmagában is valamiféle absztraktnak megtestesítő réteg, amit a *jelentés* absztraktnaként szoktunk szótárakban rögzíteni. Ami tehát maga is *általánosítás terméke*, tömörítvény. Már pedig e jelentések nem „vannak”, hanem más szavakkal, tehát más jelentésekkel s azok társításaival leírtak s így viszonyba hoztak egy hatalmas szellemi-gondolati térben, mely valóságosként szintén nem létezik; hiszen mindaz, ami az élő nyelv, *kizárólag nyelvgyakorlásunkban áll fenn*, csakis a megélt kommunikációban rejtezik. S a kommunikáció, tudjuk, maga is csak része és eszköze cselekvő társadalmi létezésünknek, amelyben minden pillanatunk (még ha magunktól tervezettnek vagy akartnak gondoljuk is) valójában valamire válaszadás, hatásoknak a kölcsönhatásszerű terméke.

Objektív-e, semleges-e a nyelv? Igen is, meg nem is. Azért és addig létezik csupán nyelv, amiért és ameddig a válaszban az „igen, objektív” állítása is benne foglaltatik. De válaszunk egyszersmind „nem, nem objektív” is, mert az értéket társadalmi gyakorlatában az ember hordozza, s ez komoly társadalmi változásokon keresztül hosszabb távokban vagy idősíkokon csakúgy, mint mindannyiunk legszemélyesebb alakulásában és formálódásában olykor esetleg egyik pillanatról a másikra, rövid távon is bizonyosan felismerhető változásokat – szükségleteket és tágulásokat, áthelyeződéseket és hangsúlyeltolódásokat – mutat.¹⁸

A *jogban bármi és minden: szó*. Nemcsak az, amit szabálynak mondunk, hanem amit szokásként érzékelve tudatosítunk, magatartásként leírunk, intézményként (tehát magatartásban rejlő, ám számunkra lényeges s ezért kiemelendő összefüggést rejtő eljárásként, fórum gyanánt és ez utóbbi kompetenciájaként) megnevezve létrehozunk. Mert ahogy a tények sem maguktól járnak bíróságra, hanem változatos értékű tanúskodásokból kikerekedő hatósági megállapítottságukkal,¹⁹ a normák is csak kommunikáltan, emberi közvetítéssel kerülnek ide.

A nyelvet *referenciájával* írja le a vizsgálódás – azzal, amivel valami külső vagy belső valóságnak gondolt helyett, annak jelöléseként áll. S ez lehet az, ami köztudottan van; az, ami most már azért van, mert éppen vizsgálódásunkkal feltártuk és önálló jelölőt

adva néki, megneveztük; az, ami pusztán azért lehet vagy siker esetén lesz, mert akarjuk; illetőleg az, ami nem volt eddig, de most létrehoztuk éppen azzal, hogy keretként, gondolati gyűjtőpontként, vagy röviden: intézményként – feltételei meghatározását követően – elneveztük és ekként sikerrel elismertettük.

Kommunikációkkal ezáltal *virtuális világokat* mesterségesen teremtünk, melyek gondolkodásunkat immár a maguk virtuális becsatornázásaival terelik, sőt irányítják is. Hiszen olyan szövevényes *gondolati háló* jön ezzel létre, amelyben – amelynek belső kapcsolatrendszerében, annak fogalmi tisztázására, lehetséges alkalmazási mezőinek a feltérképezésére – anélkül is dolgunk akadhat, hogy eközben a külvilággal, célszerű emberi gyakorlatunkban konkrét pillanatnyi felhasználással szeretnénk különösebben törődni, vagyis oly módon, hogy újabb absztraktum-építményeket emelünk e gondolati hálóba. Ideáltipikusan, a jogászságon belül például ilyen a jogtudós vagy a törvénykommentárt szerkesztő munkája.

A jogban ezek nyomán és módján jön fokról fokra létre – egymásra épülő vagy éppen a közvetlen előzményt felváltó törekvésként, avagy éppen most elhatározott és a jövőre nézve megkövetelt gyakorlati irányként vagy ideológiaként – egyebek közt az írott formák elsősege, azok hierarchizálása, dogmatikai rendszer-következetességgé újrafeldolgozása, majd azon eljárási módoknak, formáknak és főként indokoknak (vagy pontosabban: igazolási lehetőségeknek²⁰) a kimunkálása, amelyeknek révén gondolhatóvá, következetes tömegesedése esetén pedig követendővé válhat bármilyen szűkítés vagy tágítás, átértelmezett, avagy prezumpatív vagy fikcionális jogkiterjesztés²¹ – pusztán azzal, hogy a megszólított terminust vagy tételt hivatkozva az azt megszólító alany miként reagál.

Szó, szó, szó... Az ember megállapodottságot, rendet kíván maga körül, egy olyan világban, amelynek tárgyaiban, ember belakta projekcionálásában, tehát e tisztán emberi, mesterséges virtualitásban mást sem tapasztal, csak állandó mozgást és változást, ami nemcsak egyedi valós tárgyakat érint vagy azok eseti pozicionálását, nemcsak egy terminust vagy azok halmazainak intézményi mivoltát, hanem azok legtágabb összefüggés-lehetőségeit is – hiszen az ember *folytonosan újragondolja önmagát*, s azt, amiben ezen (és bármilyen) ember létezik, tehát úgymond külső világot egyaránt.

Az ember reaktív, tehát a hozzá szüntelenül érkező impulzusokra így vagy úgy reagáló lény. S minél modernebb, azaz írásbeliséggel, könyvvel, tudás-kultúrával élő ember, a jelen szükségleteire koncentráción túl egyszersmind épít magának jövőképet is, többnyire olyant, amelyben a múlt tapasztalatainak hasznosítására tesz kísérletet.²² Tehát ívet von az időben, hidat épít, következetességre törekszik, de sohasem feledve, hogy *feladata* a jelenben, a jelen számára, *a jelen kívánatos alakítására van*.

Ahogy a jog kezd a hierarchia csúcán álló uralkodó személynek vagy intézménynek a napi lététől és mindenkori tetszésétől távolodó formát öltetni, önálló sodó mivoltában – önigazolás gyanánt is, de mindenekelőtt a végrehajthatás hatékonnyá tételében egyöntetűsége törekedve – egyre inkább előtérbe kerül a *következetesség*, az ellentmondásmentesség igénye. A múlthoz kötődésében, az elmúltak továbbtételében is szükségképpen megjelenik ez: úgy szöni tovább és/vagy vágni el ennek valahai teljességéből szálakat, hogy ezzel az, amivel az adott pillanatban azonosul, kristálytisztá s ezzel egyszersmind könnyebben átlátható képlettel szolgáljon.

De mindez a jelenben történik, a jelenért. S az adott jelen embere, ha történetesen a jogon munkálkodik, eleve *a jelen viszonyrendszerében érti a múlt szövegét*. Azt is, amit akár évszázadokkal korábban, s azt is, amit csak tegnapról mára írtak meg. *Legal imagination*²³ – a ma aktív felelőseként csak arra gondolhat, amit az általa megélt mának a spektrumából, ám a holnapra is gondolva érvényesnek (helyesnek, szabályozandónak,

vagy pontosabban: éppen így szabályozandónak) el tud képzelni. *Jogi képzelőerő*²⁴ tehát – amiben nincs az, amit máig terjedő tapasztalata alapján nem tud elgondolni. Mint ahogyan ez másfél évszázaddal ezelőtti hazai büntetőjogi kodifikátorunkkal megesett, aki a dogmatikai rendszer-teljességre törekvő német mintától eltérően szégyennek tartotta volna arról rendelkezni, hogy mi legyen egy cselekmény státusa akkor, ha maga az állam nemcsak elkövetette olyasmit, amit saját maga rendelt büntetni bűnként, de üldözhetősége elévültetéséig maga akadályozná a saját joga szerint kötelező megtorlását.²⁵ Minden szó, minden összefüggés tehát a ma kontextusában hallik, fogódik fel, értelmeztetik. Márpedig a hermeneutika örök tanulsága, hogy *minden értelmezés újraértelmezés*, aminthogy a kommunikációban is minden helyzet új, bármennyire a tegnapi vagy az éppen imént befejezett aktus vagy eljárás rutinszerű folytatásának tetszik. Akár Dunánkban, akár Balatonunkban lépkedünk, valamiben pillanatról pillanatra mindig más és más a víz, amiként mások vagyunk mi magunk is. Mert minden létezés nem szűnően áramló szerű folyamat, és minden pillanata s mozzanata kölcsönhatás.

Nyilvánvaló, hogy mihelyst hermeneutikáról beszélünk, máris ellenfogalmiasításban leledzünk, hiszen ezzel a kérdéses jelhalmaz, a szöveg önmagában elégséges szerepét tagadjuk. Ugyanakkor amint hermeneutikáról szólnuk, máris egy tágabb környezet korlátozó és becsatornázó hatását vizsgáljuk. Mindezek közös magja a nyelv, mely használatának célja szerint valamiféle jelentés rögzítését és átvitelének biztosítását szolgálja. Teljes összetettségében vizsgálva a folyamatot ezért arra kell következtetnünk, hogy mivel konvenciók és hagyományok szövődékében zajlik a jelentés mindenkori felfejtése, magukból e hagyományok konvencionálisának az új és új értelmezéseiből adódik az a fluiditás, amit a hermeneutikus vizsgálódásban észlelünk. Állandó mozgás és önazonosként megmaradás nem szűnő játéka ez, végső soron pedig nem más, mint megújulás és megőrződés egysége, hiszen egyidejű egymásban feloldódásuk valósul meg minden pillanatában. Ebből adódik, hogy maga a folyamat leírásakor a kifejtés, az érvelés iránya adja a súlypontot – merthogy kontinuitását elemezve ebben a *meghatározódást*, amennyiben pedig nagy időmetszetekben tetten érhető diszkontinuitását szeretném kimutatni, úgy ugyanebben a *véletlenszerű többlethatások egymásra halmozódását* hangsúlyozom.

A szavak csak csatornázzák, hogy hozzájuk milyen más szavakat társítunk. Ha szólítjuk, úgy szólnak; de hogy ezzel mit mondanak, vagyis hogy mi magunk mit értünk rajtuk, már tőlünk függ. Végső soron ezért *a nyelv nem más, mint önmagunk*: tömegességünkben, a nyelvhasználók közösségeként, a magunk értése és magunk általi használata számára; ám ha megtehetjük, mert hatalmunkban áll, hogy előírassuk, úgy mások, akár egy egész társadalom számára is, mindannyiunk által követendőként. Ha felozlatott szerzetesek egymáshoz s közös ügyükhöz múlt kötődésük érzelmi töltetével találkoznak, úgy ha nincs másom, mint egy törvényerejűvé tett szabály egyesületek alapítása és működtetése keretfeltételeiről, akkor, amennyiben olyan fontos ez nékem, elrettentetésül illegálitást kiáltva ezt alkalmazatom, és ezzel e jámbor gyakorlatot akár államellenes bűn előkészületeként szankcionáltatom. S az már szóértéseink jövője, egy másik kor, tehát eltérő értékrend és kultúra velejárája lesz majd, ha ezt utólag, de ugyanannak a nyelvi játéknak a folytatásaként, esetleg már elítélem a kommunizmus jognihilizáló önkényeként. Mert *kultúra és nem jog*, prudens önmérséklés és nem jog az, amelyben egy társadalom (egyszersmind mint nyelvhasználó közösség) *megkísérelheti* értékei valamelyes *folymatosságának kivívását*, netalán standardizálását, tehát saját élete számára megszilárdultként rögzítését. Angliában valaha törekedtek a *plain language* elérésére – arra, hogy alanyok, állítmányok s határozó nyelvi bővítmények egyértelműen jelentsenek, vagyis

hogy metaforikus vagy szimbolikus terminusok tobzódó eluralkodását eredményező nyelvbujánzások ne söpörjék el a nyelv, a nyelvi közlés hitelét, egyértelműségét. Nem véletlen, csak pontosan egy ilyen hagyomány folytatása, hogy később a XIX. század sikertelen nagy jogújítója, JEREMY BENTHAM már nevesítetten a fikciók használatát ellen kelt ki.²⁶

Próbálkozhatunk ugyan – és kell is próbálkoznunk –, hogy mindezen a nyelv természetében rejlő lehetőségeket mérsékeljük. Ámde azon a leglényegesebb (és a javításán munkálkodók számára többnyire észrevétlenül maradó) alaptényen nem változtathatunk, hogy a nyelv az ember teremtménye, s így az ember marad ura a nyelvének is. Létrehozza maga körül; a személyéhez fűződő köldökökszinórt úgymond elvágja; az embertől magától mégsem függetlenít(het)i. Mert az ember teremtette ún. második természetben alkotunk olyan összetett viszonyrendszereket, amelyeknek keretében dolgokat dolgokkal kapcsolva embertől létrehozott virtuális tárgyösszefüggéseket önállósítunk úgy, hogy ezentúl ezek – intézményekként és hasonlókként – már látszat szerint önmaguktól mozogjanak, egyenesen akár önmagukat termeljük újra elő (*reificatio*), sőt hogy ezek halmazai akár megváltoztathatatlan fenyegető erőként lépjenek fel ezek megszilárdításában véten egyesek, csoportjaik, akár egyenesen egy egész társadalom többségével szemben (*alienatio*); mindez azonban nem a nyelvnek vagy nyelvhasználatnak, hanem a társadalmi gyakorlatnak a ténye, ontologikus valósága, mely egyebek közt persze nyelvi kifejeződésekkel is él. Merthogy *a nyelv* maga mégsem valóság, mégsem „van”, hanem *közvetítő közegként a használata folyamatában leledzik*, utólag kideríthető múltbéli folyamatossággal, megszakításokkal, állandó változással – még ha a pillanatok szintjén ez esetleg nem is tetten érhető.

A kultúrától, vagyis attól kezdve, ahogyan a világot s benne magunkat felfogjuk, minden, amit *második természetként* létrehoztunk, *konvencionális*. *In toto* függvénye annak, amit rajta s benne, legkisebb elemében is értünk. Már pedig a társadalmi gyakorlatban konvencionális eleve az lehet, ami nyelviileg kifejezett. A nyelv így valóban társas emberlétünkben működő közvetítő közeg. Amennyiben egyre bonyolultabbá váltan önállósuló cselekvési és kapcsolati hálókat építünk egyre profilírozottabbá alakított társadalmi cselekvésünk számára, ezeknek a saját terepükben történő használatára e közös ún. köznyelvből szintén valamelyest *önállósuló nyelvek* fejlesztetnek ki, amik nevesítéseik specifikus használataival akár maga a nyelv részleges különválásáig terjedhetnek. Hiszen köztudott: a jogban egy magatartás köznyelvi leírása és megnevezése csakis addig számíthat figyelemre, amíg ennek ún. tárgynyelvi kifejezését a jog saját meta-nyelvére át nem írták; és a jog már maga rendelkezhet arról, hogy egyéb összefüggésekben mikor, milyen feltételek közt és mely határig vihető be köznyelv egy jogi eljárásba. Mindennek révén ráadásul nemcsak nyelviileg különülnek el különféle önállósuló cselekvési szférák, de bennük a *cselekvés logikája*, menete, és nem utolsó sorban igazolási lehetősége is *önállósul*, vagyis a kérdéses szférának, így például a jog saját kritériumrendszerének a függvényévé válik. A nyelvet fenntartó ösztársadalmi konvencionálisokra így újabb, egyre professzionálisabb és elkülönültebb konvencionálisítások épülnek.

Bámuljuk a részecske-fizika s az elméleti fizika teoretikus vívmányait olyasmikről, amiket sohasem láthatunk. S miközben a fizikatörténet szól erről, arról is szól, hogy bár ezek, feltárt összefüggéseik, vagyis úgynevezett törvényszerűségeik immár jelenkorunk realitása, mégis, mindennapjainkban elégséges, ha fél évezreddel korábbi, közvetlen emberi megtapasztalásunkat elméletileg megfogalmazó világképi látásmódra, NEWTON fizikájára s benne a folyamatok okozatosságának hagyományára hagyatkozunk. Nos, ugyanígy belénk ivódottan ragaszkodunk a nyelv valóság-reprodukcióként

felfogott szemléletéhez, az *adequatio rei et intellectus* képzetéhez, vagyis ahhoz, hogy nyelvünkben a szavak tárgyak helyett állanak, s ezzel a külvilágot legkisebb alkotójától végtelen összefüggéseig nyelvi replikálhatjuk, megjeleníthetjük, s ezzel helyettesíthetjük, sőt immár tisztán gondolati síkon végrehajtott műveletek tárgyává is tehetjük. Pedig a jogtudományban még csak alig száz éve írták le először, hogy *rendszeralkotó terminusai*, bár közszavakból kölcsönöztek, egy mesterséges gondolati rendszer rendszertani pozíciójának, azaz egy merő *locus*nak a jelölésén túl *nem jelentenek semmit*; hiszen egyetlen szerepük az, hogy számos szabálytól felállított kritériumszerűséget ökonomizáljanak, egyetlen jellel jelöljenek.²⁷ Tehát amit mondanak, az nincs; ámde mindazonáltal a jogi játék *referencia-vitáiban útjelzőként*, azaz a jogász cselekvés bizonyos (és nem más) irányba történő ösztönzőjeként, becsatornázójaként, s ha ezekkel fogalomként élünk, úgy egyszersmind lokalizációja biztosítójaul szolgálnak. Minden *par excellence* jogi terminus ilyen, a ‘szerződés’ fogalmiságától a ‘bírlalat’ megkonstruálásán át az ‘önvédelem’ jogi önmentesítéséig. Amint hogy – visszatérve az előbbi hasonlatra – legkésőbb a XIX. század vége óta tudjuk, hogy világunk több és más, mint amit érzékszerveinkkel akár közvetetten megtapasztalhatunk, és ugyanígy: nyelvünk sem valóságleírás, hanem egy gondolati meta-háló teremtése, amelyet több-kevesebb sikerrel azután majd a valóságra vetíthetünk. És minthogy intellektualitásunk megélése is cselekvés, így az arra ható bármiféle kondicionálásban – érdekkövetésben, akaratban, az adott pillanat jelenlévő lelki kondicionáltságában – egyaránt osztozik.

Isteni teremtettségünkben ma is túlélő ősi toposzainkkal – az *ancilla theologiae* mintájára – nemcsak a természet rendjét, de jogi gondolkodásunkban úgyszólván máig az emberi viselkedést is *teologikus minta* mentén szemléltük, mégpedig „Isten – törvény – természet” módjára és képlete mentén „jogalkotó – szabály – követés/nem követés” hármasságában.²⁸ És csak a túlnyomórészt amerikai antropológiai kutatásokból tudhatuk meg a XX. századdal indulóan, hogy *nem* ilyesféle *ok-okozati láncban*, hanem véletlenszerűségektől tüzdeltel, *stochasztikusan* zajlik az egész társadalmi folyamat. Azaz, gyakorlati nyelvre lefordítva: a mindennapokban mindközönséges figyelemmel szoktunk cselekedni, s ha kockázat-veszélyeket olykor mérlegelve is, mégis túlnyomórészt a pillanat érdekérvényesítési lehetőségeinek a foglyaként; és *csak járulékosan*, egyebek közt, leginkább újramegfontoláskor vagy épp-így-megesett választásunk igazolásának esetleges kényszerében merül fel – ha egyáltalán – a jog, a *jogi kriterialitás*.²⁹

Nos, ebben a kettősségben, jelesül hogy – az eredeti fogalmi megkülönböztetést³⁰ itt a jelen kifejtés értelmébe s összefüggésébe helyezve – egyfelől a jogban mindig adott egy szöveg, amit jogász világlképünkben a jognak nevezünk (*law in books*), másfelől pedig tényként adott ennek értése, amivel az adott értés-kultúrában ezt mint *hic et nunc* konkrét, az esetre alkalmazott jogot hatóságilag kikényszerítik (az előbbi párjaként felfogott *law in action*). Nos, ez utóbbiban már eleve benne rejlik mind a sokféle változatosság, mind a változandóság lehetősége. Benne rejlik továbbá, hogy természeténél fogva ez már nem telezhető, legfeljebb az értési gyakorlat leírásában (dogmatikaként, kommentárként) más szavakkal körülírható. Mindazonáltal bármiféle szöveghez hasonlóan erről kiváltképpen elmondható, hogy ezzel arra, amit *textus-objektíválásunkkal* második valóságként építünk, egyszersmind e második valóságra egy újabb réteget, *értés-gyakorlatot* emelünk.³¹

Nos, a jogban a történeti látásmód megalapozásának angol klasszikusa ennek lehetőségére már másfél évszázada felfigyelt. „A »jogi fikció« terminusát bármely olyan kifejezésre alkalmazom – írta –, mely elrejti vagy megkísérli elrejtetni azt a tényt, hogy a jogszabály módosulást szenvedett azáltal, hogy bár szavai változatlanok

maradtak, működése azonban módosult [...]. Merthogy a jog ezáltal egészében változott; a fikció pedig az, hogy az maradt, ami korábban volt.”³² Ez persze még nem a *hermeneuticum* gondolatának a jogba bevezetése vagy a jogban érvényesítése volt, hiszen a *plain language* kívánalmának természetes velejárójaként ő még az abból eredő *plain meaning*-ben bízott – abban, hogy a nyelvben szavainknak s kifejezéseinknek van valamiféle természetes jelentésük, amit nyelvrontó önkényünk persze torzíthat vagy nyelvújító vállalkozásunk tovább alakíthat, de mégis a *common sense* parancsaként emez természetességhez kell ragaszkodnunk s lehetőleg igazodnunk.

Márpedig – összegzésszerűen – a jogban a hermeneutika tudatosodása s ezzel az informális jogváltoztatás lehetősége és folyvást végbementként rekonstruálható ténye annak számára, aki a jogváltozásra nem belülről, a jogtudományi vizsgálódás formális tárgyaként, hanem társadalomtudományilag szélesebb perspektívában, például a társadalmi mozgásokban és mozgalmakban megfogalmazódó követelések jogi elismertetése lehetőségeinek a nézőpontjából tekint, immár hármasság jogász szereplői és tevékenységi körben kecsegtethet befolyásgyakorlással s lehetséges hatással, hiszen itt egyfelől a *jogalkotás* és másfelől a *jogalkalmazás* mellé harmadikként felsorakozik még a *joggyakorlatba ültetésének* teljes szférája úgyszintén.³³ És talán nem véletlen, hogy pontosan itt, e hármasságban jön létre a bevezetőnkben a lételméletiként megjelölt irány két összetevőjeként a *hermeneuticum* és a *sociologicum* találkozása is.

JEGYZETEK

- 1 A magyar kifejezésben tökéletesen benne rejlik az eredeti értelem: *valamit testté tenni*, vagy *to give a bodily form to; incarnate* (<<https://www.thefreedictionary.com/embodiment>>). Mindazonáltal a magyar szó már jobbra képes használatú – <*Vmely elvont dolgot, eszményt, eszmét, fogalmat, tulajdonságot*> *érzékeltetővé tesz, esetleg testi formában jelenít meg vagy <Vmely eszme, tulajdonság> érzékeltető formában jelentkezik vkiben, vmiben; testet ölt, megvalósul* (<<https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=megtetesit>>, ill. <<https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=megtetesit>>) –, s már nemigen utal arra, hogy a *state of being embodied* (<<https://www.thefreedictionary.com/embodiment>> esetében a ‘test’ és az, ami benne ‘testet ölt’, logikai terjedelmében egybeesik. Márpedig a jognál erről van szó.
- 2 Ha nem is a szó, de Eugen Ehrlich háttérelmélete már nagy műve – *Grundlegung der Soziologie des Rechts* (München–Leipzig: Duncker & Humblot 1913) 409 o. – előtt megszületett *Die Tatsachen des Gewohnheitsrechts* (Leipzig–Wien: Franz Deuticke 1907) 42 o. Czernowitz-beli rektori beköszöntőjében; s kész alakot nyert Roscoe Pound ‘Law in Books and Law in Action’ *American Law Review* XLIV (1910) 1, 12–36. o. programadásában.
- 3 Ezt MARX-ENGELSTŐL származtatott sugallatok nyomán V. I. Lenin *Materializmus és empiriokritizmus* Kritikai megjegyzések egy reakciós filozófiáról [1909] ford. Czöbel Ernő (Budapest: Szikra 1948) 396 o. építette dogmává. Nyugati kultúránkban két hatalmas klasszikus, a jog kérdéseit is felvető életmű vallotta magát a nyelvet és vele együtt egész emberi gondolkodásunkat eleve és szükségképpen fikciónak. Ld. egyfelől Jeremy Bentham ‘A Fragment on Ontology’ in *Works* VIII, ed. John Bowring (Edinburgh: William Tait 1843) & <<https://oll.libertyfund.org/titles/bentham-the-works-of-jeremy-bentham-vol-8>>, 199. o. később általánosított felismerését – „semmiről, ami értelmünkben rejlik vagy munkál, nem beszélhetünk (s legalább annyira nem gondolhatunk) másként, mint olyasmiről, ami fikció módjára történik.” [“Of nothing [...] that has place, or passes in our mind, can we speak, or so much as think, otherwise than in the way of fiction.”] – s másfelől Hans Vaihinger *Die Philosophie des als ob* System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealistischen Positivismus (Berlin: Reuther & Reichard 1911) xxxv + 804 o. pontosan e kifejtésnek szentelt alapművét. A jogi fikciótanra szűkítve ld. még Varga Csaba ‘Presumption and Fiction, Or the Gist of Legal Technicalities’ *Pázmány Law Review* VI (2018) & in <https://jak.ppke.hu/uploads/articles/311739/file/PLR_6_2018.pdf>, 105–130. o.

- 5 A jogtörténetben e motívum a kezdetektől jelen van, például HAMMURAPI törvényoszlopától (Kr. e. XVIII–XVII. század), melynek doriót példányai követték a birodalom terjedését, egészen történetesen a brit jogkodifikációs vitáig, amikor is megóvták az egyedi bírói döntésekben rejtekező *common law*-materiájukat a törvénykönyvben rögzítéstől, mégis a XIX. század folyamán didaktikus-rendszeres formába kényszerültek hozni belőle mindazt, amit Indiában érvényesíteni akartak, hogy egyáltalán exportálhassák. Varga Csaba *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség* [1979] 2., utószóval bőv. és jav. kiad. (Budapest: Akadémiai Kiadó 2002) 439 o. & <<http://mek.oszk.hu/14200/14206/>>, II. fejt. 1. pont és VI. fejt. 3. pont.
- 6 Vö. Varga Csaba ‘Irodalom? Jogbölcselet?’ *Magyar Napló* XIX (2007) 8, 17–22. o. & <<http://ias.jak.ppk.hu/hir/ias/20072sz/11.pdf>>, 131. o.
- 7 Titus Livius *A római nép története a város alapításától* [Rerum Romanorum ab Urbe condita libri] ford. Kis Ferencné, I–IV (Budapest: Európa 1963), [III, 9–57] 186–251. o.
- 8 Varga Csaba ‘Kodifikáció az ezredforduló perspektívájában [Utószó a második kiadáshoz]’ in Varga *A kodifikáció...*, 379–403. és különösen 394. o. Magára a szövegre ld. *The Babylonian Laws* ed. G. R. Driver & John C. Miles, I–II (Oxford: Clarendon Press 1952–1955) [Ancient Codes and Laws of the Near East] és *The Complete Code of Hammurabi* English & Akkadian, ed. H.-Dieter Viel, 1–2 (München: LINCOM Europa 2005) 799 o.
- 9 A. Van Selms ‘The Goring Ox in Babylonian and Biblical Law’ *Archiv Orientalni* 18 (1950) 4, 321–330. o.; Reuven Yaron ‘The Goring Ox in Near Eastern Laws’ *Israel Law Review* 1 (1966) 3, 396–406. o.; J. J. Finkelstein ‘The Ox that Gored’ [‘The Goring Ox’ *Temple Law Quarterly* 46 (1973) 2, 169–290. o.] *Transactions of the American Philosophical Society* 71 (1981) 2, 1–89. o.; Bernard S. Jackson ‘The Goring Ox again’ *Journal of Juristic Papyrology* 18 (1974) 1, 55–93. o. párhuzamos bemutatásainak összefoglalásával in Alan Watson *Legal Transplants An Approach to Comparative Law* (Charlottesville: University Press of Virginia 1974) xiv + 106 o. [Virginia Legal Studies].
- 10 Varga [‘Utószó a második kiadáshoz’] (2002).
- 11 Vö. Varga Csaba *A jogi gondolkodás paradigmái* [1996/1998] jelentősen átdolg. és bőv. 2. kiad. (Budapest: Szent István Társulat 2004) 504 o. & <<https://mek.oszk.hu/14600/14633/14633.pdf>>, 26–27. o. különösen 8. jegyzet.
- 12 Klasszikus felismerésként ld. Julius Kraft ‘Über das methodische Verhältnis der Jurisprudenz zur Theologie’ *Revue internationale de la théorie du droit* [Brno] III (1928–1929) 1, 52–56. o. {‘On the Methodical Relationship between Jurisprudence and Theology’ *Law and Critique* 4 (1993) 1, 117–123. o.} ill. Werner Krawietz ‘A jog lépcsős felépítésének tana – a politikai teológia szekularizációja’ [‘Die Lehre vom Stufenbau des Rechts – eine säkularisierte politische Theologie?’ in *Rechtssystem und gesellschaftliche Basis bei Hans Kelsen* hrsg. Werner Krawietz und Helmut Schelsky = *Rechtstheorie* Beiheft 5 (1984), 255–272. o.] *Jogtudományi Közöny* XLIII (1988) 5, 284–289. o.
- 13 [Friedrich] Engels *A természet dialektikája* [1898] ford. Gáspár Endre (Budapest: Szikra 1948) 118. o.
- 14 Sinkó Ervin *Egy regény regénye* Moszkvai naplójegyzetek, 1935–1937 [1961] (Újvidék: Forum 1985) 626 o. [Sinkó Ervin művei], 320. o.
- 15 Vö. Varga *A jogi gondolkodás...* (2014), 116. o.; vö. még <https://de.wikipedia.org/wiki/Michael_Kohlhaas>. Háttére feltárására ld. Heinrich von Kleist *Michael Kohlhaas* Berlin 1810, mit Kommentar von Axel Schmitt (Frankfurt am Main: Suhrkamp 2013) 242 o. [Suhrkamp BasisBibliothek 114] és Kurt Neheimer *Der Mann, der Michael Kohlhaas wurde* Ein historische Bericht (Düsseldorf–Köln: Diederichs 1979) 283 o.
- 16 Vö. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Ned_Ludd> és <<https://hu.wikipedia.org/wiki/Luddizmus>>. Tűnődhetünk azon, vajon a XIX. század géprombolói nem annak kezdetleges, egyetlen dühös akcióban önmegvalósító utazónói voltak-e csupán, amit a múltat teljességében elpusztító büntető-hadjáratok s vallásháborút idéző hódítások szándékoztak elérni, a katór kultúra késő középkori megsemmisítésétől számos kelet-ázsiai ország jogi kultúrájának MAOISTA szellemiségű elpusztításáig, amikor is például Kambodzsában – magam hallhattam ezt, az egykor volt jogi kultúrának a szó legszorosabb értelmében re-generálását segítő nagoyai konferenciák résztvevőjeként – ennek már írmagja (így joggal kapcsolatos épülete, könyve vagy akár szakembere) sem maradt? Vö. *Rebuilding Cambodia* Human Resources, Human Rights, and Law: Three Essays, ed. Frederick Z. Brown (Washington, D.C.: Johns Hopkins University The Paul H. Nitze School of Advanced International Studies Foreign Policy Institute 1993) vi + 116 o. S nem ilyesmi kísért-e vajon mai feminizáló, *black lives matter* típusú mozgalmak erőszakos szakembere burjánzásában, a *cancel culture* kultúrátagadásában? Immanuel Kant *Die Metaphysik der Sitten* (1797), Das Staatsrecht (Allgemeine Anmerkung von den rechtlichen Wirkungen aus der Natur des bürgerlichen Vereins, A. pont) számára a jogtagadás maga a forradalom.
- 17 A konkrétan jelenlévő emberi gyakorlat, tehát az emberi történesekben rejlő kimeríthetetlen összetettség teljességgel elérhetetlen a tudomány

- számára – írja Michel Villey *Réflexions sur la philosophie du droit* Les Carnets (Paris: Presses Universitaires de France 1995) [533 o.], 364. o. [XVIII/11. szakasz]: „la pratique qui joue dans le concret échappe au total à la science.”
- 18 Szerkezetileg e kettősség emlékeztet arra a belső ellentmondásra, amelyről LUKÁCS ír a nyelv kapcsán: egyfelől kellően egyértelmű, hogy sikeres kommunikációt teremthessen, ámde és másfelől maradéktalan egyértelműsítése mégis kizárt, amit csakis a rámutatás gesztusa pótolhat. Hiszen amennyiben nem ezen belső ellentmondásban lebegne, úgy a végtelen változatosságú, miközben örökké változó világ végtelen, de változó összefüggéseinek megjelenítésére képtelenné válnék. Lukács György *A társadalmi lét ontológiájáról* II (Budapest: Magvető 1976).
- 19 Ez Jerome Frank *Culture on Trial* Myth and Reality in American Justice (Princeton: Princeton University Press 1949) xii + 441 o., 37. o. revelatív megállapítása volt, miszerint “Since the actual facts of a case do not walk into court, but happened out-side the court-room, and always in the past, the task of the trial court is to reconstruct the past from what are at the best second-hand reports of the facts.”
- 20 Európai kontinentális kultúránkban KEISENNEI terjedt el az a teoretikus rekonstrukció, mely a normát döntési mintának, tehát a szankció kiszabásával végződő jogalkalmazási folyamatban nem oknak, hanem eljárási alpnak s a meghozott döntés igazolása referenciájának tekinti. Posztumusz ontológiájában LUKÁCS ezt nevezte beteljesedési rendszernek [*Verfüllungssystem*]. Vagyis saját nézőpontjából bármi a jogi folyamatból nem akkor lesz a jog sikeres megvalósulása, amikor általa valami jó történik vagy következik be a társadalomban, hanem akkor és kizárólag akkor, amikor az mintázottként (azaz a jogra alapított, abból következő döntésként) elismerést nyer. Vö. Varga Csaba tollából ‘Paradigmaváltás a jogi gondolkodásban: Carl Schmitt és a vágott szintézis megkísérlése’ *Világosság* XLIV (2003) 7–8, 93–102. o. & <<http://www.vilagosság.hu/pdf/20031018121513.pdf>> {& in *Carl Schmitt jogtudománya* Tanulmányok Carl Schmittől, szerk. Cs. Kiss Lajos (Budapest: Gondolat 2004), 308–322. o. [ELTE Bibliotheca Iuridica, Acta Congressuum 9]}, ill. *A jog helye Lukács György világképében* (Budapest: Magvető 1981) 287 o. [Gyorsuló Idő] & <<http://mek.oszk.hu/14200/14244/>>.
- 21 Vö. Varga ‘Presumption and Fiction’ (2018). Az utóbbinak az angol–amerikai bírói jogfejlesztésben játszott szerepét elemzi Maksymilian Del Mar ‘Legal Fictions and Legal Change’ *International Journal of Law in Context* 9 (December 2013) 4, 442–465. o.
- 22 Mai terminológiával jogi hagyománynak [*legal tradition*] mondjuk ezt, a jogi kultúra [*legal culture*] azon lehetőségeként, amelyben mai döntéseinkkor a múlt gyakorlata igazoló jelentőséggel rendelkezik. Vö. Varga Csaba ‘Jog, jogi kultúra és jogi hagyomány’ *Iustum Aequum Salutare* XVII (2021) 1, 191–219. o. & in <<http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/ias.htm>>.
- 23 James B[o]yd White *The Legal Imagination* Studies in the Nature of Legal Thought and Expression (Boston: Little, Brown 1973) xxxv + 986 o.
- 24 CARL SCHMITTNÉL jelenik meg az elképzelhető gondolata, mint bármiféle szabályozás alapja. Vö. Varga ‘Paradigmaváltás...’ (2003).
- 25 Háttérként lásd Varga Csaba *Jogállami? ámenetink?* (Pomáz: Kráter 2007) 241 o. [PoLiSz sorozat könyvei 5] & <<http://mek.oszk.hu/14800/14850/>>; a kommunizmus bukása utáni igazságtétel alkotmánybírói lehetetlenítésének visszásságára továbbá Nagy Zoltán András ‘Gondolatok az elévülés – visszaható hatály kérdéseiről’ *Miskolci Jogi Szemle* XIV (2019), 2. különszám, 2. kötet, 253–263. o.
- 26 Vö. C. K. Ogen *Bentham’s Theory of Fictions* (London: Kegan Paul, Trench, Trübner 1932 xlii + 161 o. ill. Kazuya Takashima ‘La théorie du langage de Bentham: Sa structure, son originalité et son importance pour son radicalisme politique’ *Revue d’études Benthamiennes* (2019), No. 16 in <<https://journals.openedition.org/etudes-benthamiennes/5856/>>. Az angol nyelvű civilizációban szárnyait ma újra próbálgató *Plain (Legal) Language Movement* előre bekódolt sikertelenségéhez ld. Rabeea Assy ‘Can the Law Speak Directly to its Subjects? The Limitation of Plain Language’ *Journal of Law and Society* 38 (September 2011) 3, 376–404. o. és Zódi Zsolt ‘The Limits of Plain Legal Language: Understanding the Comprehensive Style in Law’ *International Journal of Law in Context* 15 (2019) 3, 246–262. o.
- 27 Alf Ross ‘Tü-Tü’ *Harvard Law Review* 70 (March 1957) 5, 812–825. o. – magyar fordításban in *Joch és nyelv* szerk. Szabó Miklós – Varga Csaba, ford. Bragyova András (Budapest: Osiris 2000), 121–131. o. [Jogfilozófiák] –, valamint Bartosz Brożek ‘On tü-tü’ *Revus* [Online], 27 (2015), 15–22. o. & <<https://journals.openedition.org/revus/3426/>>.
- 28 Ld. Krawietz ‘A jog...’ (1988).
- 29 Ld. leginkább Robert B. Edgerton *Rules, Exceptions, and Social Order* (Berkeley: University of California Press 1985) ix + 328 o. és Noel B. Reynolds ‘Rule of Law in Legal and Economic Theory’ in *Law at the Turn of the 20th Century* International conference, Thessaloniki, 1993, ed. L. E. Kotsiris (Thessaloniki: Sakkoulas Publications 1994), 357–376. o.
- 30 Pound ‘Law in Books and Law in Action’ (1910).
- 31 Ebben rejlik a jogdogmatika jelentősége, s nyil-

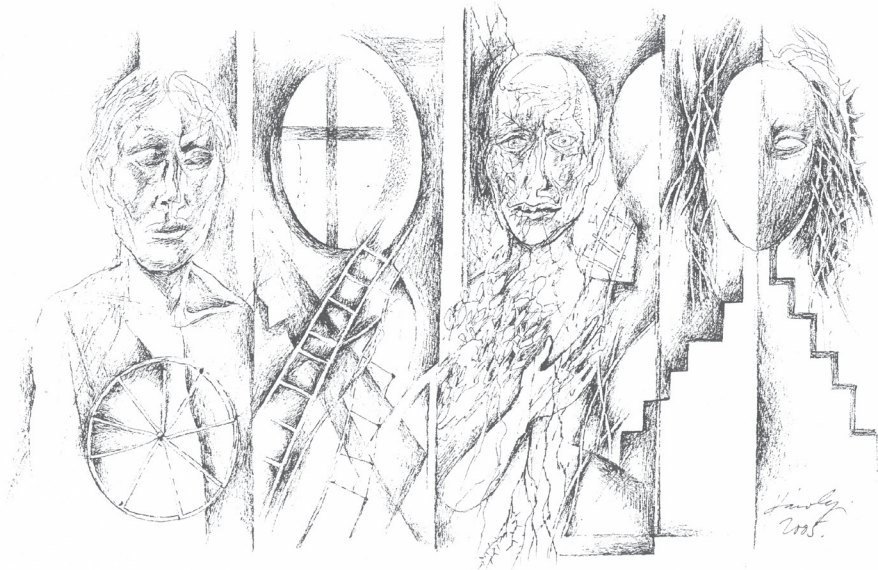
vánvalóan ez volt a SÓLYOM LÁSZLÓ-féle alkotmánybíráskodás láthatatlan alkotmányhivatkozásának lényege. Vö. pl. Varga Csaba 'A jog és simulacrumai: Jogon belüli és kívüli versengés a jog meghatározásáért' *Iustum Aequum Salutare* XVI (2020) 2, 87–99. o. & <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20202sz/04_VargaCs_IAS_2020_2.pdf>.

- 32 Henry Sumner Maine *Ancient Law Its Connection with the Early History of Society and its Relation to Modern Ideas* (London: Murray 1861) x + 415 o., 25–26. o.; vö. még Marc Goëtzmann *Droit et changement social dans l'oeuvre de Henry Sumner Maine* [Master 1] (Paris: Sorbonne 2013) 155 o. & <https://www.academia.edu/34849496/MASTERS_DISSERTATION_LAW_AND_SOCIAL_CHANGE_IN_HENRY_SUMNER_MAINES_THOUGHT>.

Megjegyzendő, hogy MAINE korára már befejezett életmű volt JEREMY BENTHAMÉ, aki szenvedélyes küzdelmet folytatott egyebek közt „a fikció pestises levegője” ellen. *The Works of Jeremy Bentham* I: Principles

of Morals and Legislation (Fragment on Government, Civil Code, Penal Law) [1843] in <http://files.libertyfund.org/files/2009/Bentham_0872-01_EBk_v6.0.pdf>, 1153. o. szerint ti. “Fiction, tautology, technicality, circuitry, irregularity, inconsistency remain. But above all, the pestilential breath of Fiction poisons the sense of every instrument it comes near.” Ld. még Nomi Maya Stolzenber 'Bentham's Theory of Fictions – A »Curious Double Language«' *Cardozo Studies in Law and Literature* 11 (1999) 2, 223–261. o. & <https://weblaw.usc.edu/assets/docs/Stolzenberg_Bentham.pdf>.

- 33 Håkan Gustafsson & Stellan Vinthagen 'Law on the Move: Reflections on Legal Changes and Social Movements' *Retfærd* 36 (2013) 2 [No. 141], 23–59. o. & <https://www.academia.edu/37096544/Law_on_the_Move_Reflections_on_Legal_Change_and_Social_Movements>, 40. o. ezt a *preparation of the law, application of the law, valamint implementation of law* szakaszainak és viszonylag önálló területeinek nevezi.

A pécsi jezsuiták története a „felszabadulástól” a feloszlatásig, 1945–1950

ELSŐ DÍJAS PÁLYAMŰ

(*A pécsi jezsuiták és gimnáziumuk*) Zichy Gyula pécsi püspök 1912-ben gimnáziumot alapított székvárosában, amelyet X. Pius pápáról nevezett el, s a jezsuiták vezetésére bízott. Ezzel a Jézus Társaság az 1773-as feloszlítás után másodszer is meglepedett Pécs városában. A maga korában a jezsuiták Pius Gimnáziuma az ország egyik legkiválóbb középiskolájának számított. Egyrészt kiemelkedő infrastrukturális felszereltségnek örvendett. Gazdag könyvtárakkal és szertárakkal rendelkezett. Korszerű sportkomplexumának és fedett uszodájának köszönhetően kiváló feltételeket biztosított a sportoláshoz. Botanikus kertje egyaránt szolgált tanulmányi, tudományos és rekreációs célokra. Emellett az iskola rendelkezett színházteremmel és templommal is. A gimnáziumhoz tartozó bentlakásos nevelőintézet (internátus) pedig az ország távolabbi részein élő diákok számára is lehetővé tette, hogy a Pius Gimnáziumban tanulhassanak. De nemcsak a tárgyi, hanem a személyi feltételek is kiválóak voltak. A gimnázium tanári karát olyan jezsuita tanárok alkották, akik sok esetben saját szakterületük elismert tudósai voltak. A gimnáziumban élénk önképzőköri élet folyt, számos fakultatív tantárgy és szabadidős tevékenység egészítette ki a kötelező tanulmányokat. Mindezek a kiváló feltételek országosan (el)ismertté tették a pécsi jezsuiták Pius Gimnáziumát.¹

(*A pécsi jezsuiták működése a népi demokrácia idején, a kommunista diktatúra fenyegető árnyékában (1945–1948)*) A második világháború után ellentmondásos korszak köszöntött be mind Magyarországra, mind a Pius Gimnázium történetében. A háború ugyan véget ért, de a pusztítások miatt a gazdasági nehézségek egy ideig még megmaradtak. Az országra és a Pius Gimnáziumra egyaránt a helyreállítás rendkívüli munkája várt. A háború véget vetett az 1945 előtti társadalmi és politikai rendnek, s egy demokratikus kibontakozás lehetőségét hordozta magában. Ez a demokrácia azonban rendkívül törékeny és fenyegetett volt: a Szovjetunió a megszállása alá került Magyarországot a saját mintájára kívánta átalakítani. Az 1945-ben létrejövő demokrácia ezért kezdettől fogva ellentmondásokkal és torzulásokkal volt teli, míg végül beletorkollott egy szovjet típusú sztálinista diktatúrába.

Ezek a jelentős történelmi változások nem hagyták érintetlenül a Pius Gimnáziumot sem. Sőt a gimnázium ekkor sokkal inkább belekerült a történelem fő sodorvonalába, mint korábban bármikor, hiszen a korszak politikai harcainak egyik legkritikusabb terepe az egyházpolitika volt. A szovjet támogatással hatalomra törő kommunisták az egyházakban, s ezen belül is a szerzetesrendekben látták legfőbb ellenfelüket. Így a Pius Gimnázium mint szerzetesrend által fenntartott iskola különösen kedvezőtlen helyzetbe került. Az egyházak és az állam egyenlőtlen küzdelmében az egyházak fokozatosan alulmaradtak. 1948-ban államosították az egyházi iskolákat, 1950-ben pedig az állam megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét. Ez a két történelmi esemény egyben a Pius Gimnázium és a pécsi jezsuita rendház végét is jelentette. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy e viharos átmeneti kor történelmi eseményei

miként éreztették hatásukat a Pius Gimnázium mikrotörténetében. Hogyan élték meg a pécsi jezsuiták azokat a nagy történelmi változásokat, amelyek végül iskolájuk és rendházuk megszűnéséhez vezettek?

A magyar jezsuita rendtartomány élete a második világháború pusztítása után viszonylag kedvező körülmények között indult újra. A magyar provincia a két világháború közötti időszakban intenzíven fejlődött: a rendtagok és a jezsuita intézmények száma dinamikusan nőtt. Ez erős alapokat biztosított a háború utáni újrakezdéshez a magyar jezsuiták számára, akik az 1945-tel kezdődő új korszak elé reménykedéssel és optimizmussal tekintettek. Ez nem csupán rájuk, de az egész világegyházra jellemző volt ekkoriban: a békétől és a szélsőjobboldali diktatúrák bukásától sok katolikus egy olyan kor eljövételét várta, amelyben az egyház jobb feltételek között működhet és a keresztény értékek jobban érvényesülnek. Mindezeknek köszönhetően a háborút közvetlenül követő években a vallási élet fellendülésének lehetünk tanúi. Ezek miatt az optimizmusra okot adó jelenségek miatt a klérus egy része nem vette komolyan a kommunizmus fenyegető rémét. A vallási élet reneszánszát látva a katolikus egyház a kedvezőtlen előjelek ellenére is elég erősnek vélte önmagát ahhoz, hogy az állam ne kísérelhessen meg konfrontálódni az egyházzal. Ugyanakkor a katolikus egyházon belül és szűkebben a magyar jezsuiták között is sokan voltak, akik tisztán látták, hogy az egyház és a rend jövője a szovjet érdekszféra országaiban igencsak bizonytalan.²

Az 1945–1946-os, azaz az első békebeli tanév a Pius Gimnázium számára nem sokban különbözött a háborús évek alatt megszokottól, ugyanis 1945. augusztus 6-án újfent³ katonai célokra vették igénybe az iskolaépületet: 200 szovjet tiszt számára rendeztek be itt laktanyát, akik a tanítás szeptember 10-i kezdete után is az épületben maradtak. Télen fűtőanyaghiány miatt csak az iskola egyes részeit tudták igénybe venni tanítás céljára. 1946. április 22-én pedig a gimnázium két alsó szintjén rendezkedett be egy szovjet katonai kórház. Rongálások és lopások is történtek a szovjet katonaság ott tartózkodásának idején: „ismeretlen tettesek” a tornaeszközök bőrhuzatjait lefejtették és elvitték, betörték a természetrajzi szertárba, a színházi kellékek raktárába és a cserkészek termébe, s a bejáró diákok kerékpárjai közül is nyoma veszett kettőnek. A katonai beszállásolás költségei (víz-, villanyhasználat stb.) s az okozott károk akkori értéken 223 500 000 pengőt tettek ki. A tanév során nagy anyagi ráfordítással használható állapotba hozták a legszükségesebb helyiségeket,⁴ de még egy évvel később is panasz tárgyát képezte, hogy a tornaterem és több WC használhatatlan, a fűtés és a vízvezeték felújításra szorul.⁵ A tornaterem tönkrement padlójának cseréjére csak 1947-ben, a nyári vakáció alatt került sor a szülők adományaiból.⁶ Egy 1947. május 28-i keltezésű levélből, melyben Hemm János SJ rektor a felújítási munkák elvégzéséhez kért segítyt a várostól, az derül ki, hogy a háború alatti katonai beszállásolások során okozott károkért a gimnázium a levél keltjének napjáig nem kapott kártérítést.⁷ A háború alatt a botanikus kertben is károk keletkeztek, több fát megcsonkítottak vagy kivágtak, a németek bunkereket és lőszerraktárakat ástak a földbe, s gondozás hiányában vad növények szaporodtak el. A botanikus kert helyreállítása csak kemény munkával volt lehetséges.⁸

A háborút követő politikai, társadalmi változások jelei már igen korán jelentkeztek a Pius Gimnázium mikrovilágában is: 1945 tavaszán a Mária Kongregáció gyűlésein már „az új idők szellemének ismertetésével foglalkoztak”,⁹ s már 1945-ben, illetve attól kezdve minden évben, a Piusban is ünnepelték május 1-jét. 1945. november 23-án az iskolában megünnepelték Pécs felszabadulásának első évfordulóját, amelyet – április 4-ével együtt – a következő években is rendszeresen megünnepeltek. Az ünnepségen „P. Lenner méltatta a nap jelentőségét”.¹⁰ Ugyancsak az új idők jele, hogy 1946. május 18–28-án „Pedag.

demokr. átképző tanfolyamot” tartottak, amelyen, az iskolai értesítő tanúsága szerint, arányaiban a Piusból vett részt a legtöbb tanár.¹¹ Hasonló pedagógus-továbbképzésen a Pius Gimnázium tanárai is tartottak előadásokat a demokráciáról, a népek barátságáról stb. 1947. május 10–17. között az intézet tanárai és diákjai részt vettek a Magyar–Szovjet Kultúrhét ünnepségein. Sőt, 1946. november 7-én a Pius Gimnáziumban is megemlékeztek az 1917-es októberi forradalomról.¹² Mindez jelzi, hogy a Pius Gimnázium jezsuita nevelői bizonyos lojalitást mutattak az új rendszer iránt, vagy legalábbis nem voltak ellenségesek. Az iskolai értesítőkből olvasható szűkszavú és tárgyilagosra törekvő feljegyzések nem adnak magyarázatot erre a lojalításra, így csupán feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Az egyik lehetséges magyarázat a kényszerűség, illetve a modus vivendi keresése: a szovjetek által megszállt országban a jezsuitáknak sem lehetett más választása, mint a status quo elfogadása, hogy megtalálhassák az új helyzetben a megmaradás módját. Ugyanakkor nem vonhatjuk kétségbe, hogy a jezsuiták, vagy legalábbis egy részük, észlelték az előző rendszer politikai és társadalmi hibáit, s az 1945-ös politikai fordulatban – bármilyen ellentmondásos is volt az – egy igazságosabb társadalmi rend lehetőségét látták.¹³

„Lassan visszatér az életkedv, a dolgozni akarás a lelkekbe” – ezzel a mondattal kezdődik a gimnázium 1946–1947. évi értesítője.¹⁴ S valóban: a háborús évek nehézségei, majd a háborús vereséget követő kaotikus állapotok után a Pius Gimnáziumban folyó iskolai munka lassan visszatért a megszokott kerékvágásba.

Az 1946. szeptemberi tanévkezdés jelentős új fejleményt hozott magával. Ekkor nyílt meg a Jézus Társasági Pius Római Katolikus Általános Iskola. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 6650. M. E. számú rendelete ugyanis a korábbi elemi iskola, a polgári iskola, illetve a gimnázium I–IV. évfolyamának összevonásával új, mindenkire nézve kötelező iskolatípust hozott létre, a nyolcosztályos általános iskolát.¹⁵ Ennek következtében a gimnáziumok négy évfolyamosokká váltak. A Pius Gimnázium csak abban az esetben tarthatta meg négy alsó évfolyamát, amennyiben egy általános iskolát is létrehoz. Az alsó osztályok megtartása érdekében az iskolavezetés és a szülők vállalták ezt az áldozatot, s 1946 szeptemberében megnyílt a Pius Általános Iskola egy osztatlan I–II. osztállyal, benne 30 első és 15 másodikos tanulóval, illetve két V. és két VI. osztállyal, amelyek a korábbi gimnázium I. és II. évfolyamának feleltek meg.¹⁶

A felekezeti gimnáziumoknak ez a fajta „lefelé építkezése” jellemző gyakorlat volt akkoriban. Annak érdekében, hogy megtarthassák I–IV. évfolyamaikat (amelyek az általános iskola V–VIII. évfolyamainak feleltek meg) számos felekezeti gimnázium vállalta az általános iskola alsó tagozatának megszervezését. A 12 évfolyamos felekezeti iskolák létrejöttét a korabeli oktatáspolitikai nem nézte jó szemmel, s a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) előírta, hogy ilyen esetekben az általános iskolának és a gimnáziumnak külön igazgatás alatt kell állnia.¹⁷

1946 szeptemberében szokatlan látványt nyújtottak a Piusban a gimnazisták között a 6-7 éves kisiskolások, s az iskolavezetés számára is kihívást jelentettek, hiszen ennek a korosztálynak a nevelése speciális szakutadást igényelt, s a gimnázium tanári kara erre nem volt felkészítve. A helyzetet egy tanító szerzetesnővér, Medgyes T. Myrjam alkalmazásával oldották meg. Az általános iskola felső tagozatának tanári kara azonos volt a gimnáziuméval. Az általános iskola igazgatói tisztét egy személyben a Pius Gimnázium igazgatója, Bodolay Gyula SJ látta el. A tanügyi hatóságok azonban ragaszkodtak a gimnázium és az általános iskola igazgatásának szétválasztásához, ezért az 1947–1948. tanévben az általános iskola igazgatója Ambrus Pál SJ lett. Az általános iskola megszervezése teherterelt jelentett a háború után egyébként is kedvezőtlen anyagi helyzetben lévő Piusnak, mivel gondoskodni kellett a speciálisan kisiskolások számára kialakított

iskolabútorokról és taneszközökről.¹⁸ Az 1947–1948. tanévben az általános iskola még hiányzó III. és IV. osztálya is megnyílt, így két további tanító szerzetesnővér alkalmazása vált szükségessé az alsó tagozaton.¹⁹

A háború lezárása és a kommunista hatalomátvétel közötti néhány esztendő társadalmi, politikai, ideológiai szempontból eseménydús időszak volt. A gimnázium értesítőiből a nagy események kis lenyomatai köszönnek vissza, szinte megelevenítve előttünk a korszakot: 1946. október 20-án látogatást tett és beszédet tartott a gimnáziumban Mindszenty József hercegprímás. 1946. december 12-én az igazgató vezetésével a Pius 40 fős küldöttsége is kivonult a Pécsre látogató Tildy Zoltán köztársasági elnök fogadására. 1947. február 1-jén tanítási szünettel, misével és iskolai ünnepéllal ünnepelték a köztársaság kikiáltásának első évfordulóját, s egy évvel később szintén megemlékeztek erről a napról. 1947. március 1-jén az igazgató vezetésével a Pius 40 fős küldöttsége is kivonult Károlyi Mihály pécsi fogadására. 1947. március 16-án létrejött a Pius Gimnázium diák-önkormányzati szerve, a Pius Diákállam. Május 3-án pedig megalakultak az iskola, illetve az egyes osztályok 48-as bizottságai. 1948. március 14-én és 15-én a Pius Gimnázium növendékei is aktív szereplőként vettek részt az 1848-as forradalom centenáriumának ünnepein. 1948. április 28-án a piusi diákok kivonultak Tildy Zoltán köztársasági elnök fogadására, és sorfalat álltak a tiszteletére.²⁰

1947 novemberében Hemm János SJ, a pécsi jezsuita kollégium rektora súlyos betegsége miatt kórházba kényszerült, 1948. március 19-én pedig Budapestre vitték operációra. 1948. március 25-én vicerektori minőségben átmenetileg Lenner József SJ vette át az intézmény vezetését,²¹ így az utolsó rektor, Hemm János a betegágyról kísérte figyelemmel a Pius Gimnázium történetének utolsó felvonását, az államosítást.

(A Pius Gimnázium államosítása (1948)) Az 1945 utáni egyház- és oktatáspolitikai egyik legdöntőbb kérdése az egyházi iskolák államosítása volt. Egy politikai-társadalmi rend fennmaradásának kulcskérdése, hogy befolyással tud-e lenni a jövő generációk nevelésére. Ez a magyarázata annak, hogy a hatalomra tért kommunista párt és a társadalmi befolyásukat megőrizni kívánó egyházak miért törekedtek egyaránt az iskolák feletti ellenőrzés megszerzésére, illetve megőrzésére. A kommunista párt és szövetségesei 1948 tavaszára érezték magukat elég erősnek ahhoz, hogy véghez vigyék az egyházi iskolák államosítására vonatkozó tervüket. 1948. május 15-én beszélt Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter az iskolák államosításának szándékáról.²²

Ezen új helyzet megvitatására a Piusi Szülők Szövetsége teltházas rendkívüli közgyűlést tartott a gimnázium dísztermében. A közgyűlés ragaszkodott a gimnázium egyházi jellegének megőrzéséhez, s ezt táviratilag közölte a VKM-mel is.²³

Mindszenty József hercegprímás Ortutay nyilatkozatára adott válaszában határozottan elutasította az egyházi iskolák államosítását.²⁴ Mindszenty 1948. június 4-én Pécsen tartózkodott. Tiszteletére este 8 órakor a püspöki palota előtt gyűlt össze Pécs katolikus tanulóifjúsága. A résztvevők száma kb. 4500 fő volt. A köszöntő beszédet Babós István, a Pius Gimnázium végzős tanulója mondta. Tekintetbe véve Mindszenty álláspontját az iskolák államosítása ügyében, ez a demonstráció egyértelmű üzenet volt a kormányzat felé. Hasonló gesztus volt az is, hogy június 6-án a Mindszenty által vezetett máriagyűdi zarándoklaton a Pius Gimnázium 300 tanulója is részt vett.²⁵

1948. május 18-án a *Dunántúli Napló* c. helyi lap arról írt, hogy a Pius Gimnáziumban „csaknem véresre vertek” egy munkás származású tanulót, aki nem volt hajlandó aláírni az iskolák államosítása elleni aláírásgyűjtő ívet. A lap értesülései szerint a gimnázium felsős diákjai aláírásgyűjtésbe kezdtek a tanulók között az egyházi iskolák államosítá-

sa ellen, nyomatékositva, hogy aki nem írja alá, azt megverik. Egy V. osztályos tanuló, Szokola László megtagadta az aláírást, mire – a lap állítása szerint – diáktársai valóban meg is verték. A lap felháborítóknak tartja a diákok politikai célok szolgálatába való állítását, azt pedig még felháborítóbbnak, hogy megverték egy munkásgyereket, aki véleményét szabadon fel akarta vállalni. A cikk írója ebből azt a következtetést vonta le, hogy a munkások, parasztok és kisemberek gyermekei az egyházi iskolákban nincsenek biztonságban, terrornak vannak kitéve, az egyházi iskolák pedig nyíltan harcolnak a népi demokrácia ellen.²⁶ Az iskolavezetés mindezt tagadta, a *Dunántúli Napló* állításait valótlanlanságnak nevezte, s az eset tisztázása érdekében az érintett tanulót orvosi vizsgálatnak is alávetette.²⁷ A cikk minden bizonnyal az egyházi iskolák államosítását előkészítendő igyekezett rossz hírbe hozni a jezsuita szerzetesek által vezetett gimnáziumot.

A Jézus Szíve ünnepén tartott szokásos iskolai ünnepély és körmenet már igen feszült légkörben zajlott. Június 13-án tartották meg, vagyis egy héttel elhalasztva. Az értesítő nem ad felvilágosítást a körmenet elhalasztásának okáról, de a legkézenfekvőbb magyarázat a hatósági engedély időbeni megadásának hiánya. A hatóságok nem engedték az utcán megtartani a körmenetet, így azt a Pius sportpályáján tartották. Az értesítő tanúsága szerint a körmeneten rendkívüli tömeg, több mint 8000 ember vett részt. A hamarosan bekövetkező események ismeretében nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy ez volt a Pius Gimnázium „temetési menete”, s az összegyűlt nagyszámú ember „utolsó útjára” kísérte az iskolát. A körmenetet egy atrocitás is megzavarta. Zsembery Jenő VII. osztályos gimnáziumi tanulót bekísérték az állambiztonsági detektívek, „mert két gyanús nőt megfigyelés alatt tartott” – áll a gimnázium értesítőjében,²⁸ ahol az esetről bővebb magyarázatot sajnos nem olvashatunk, így csak feltételezhetjük, hogy a „két gyanús nő” besúgó vagy provokátor lehetett. Az előállított diákot kihallgatás után szabadon bocsátották.²⁹

Ezek a pécsi esetek jól beleillenek abba az országos körképbe, amely ekkoriban kirajzolódott az oktatáspolitikai frontján. Az iskolák államosítása kapcsán mindkét oldal teljes erőbedobással küzdött, amelynek köszönhetően a feszült légkörben botrányos esetekre, atrocitásokra is sor került.³⁰

Az 1947–1948. tanévet lezáró Te Deumot június 15-én tartották. Ezzel nem csupán a tanév, hanem a Pius Gimnázium 36 éves története is lezárult. Az intézmény legutolsó napjáról az értesítő így tudósít: „Az igazgató beszéde alatt különösen a szülők könnyezve vettek búcsút az intézettől. Ünnepély után minden tanuló minden okmányát kikapta.”³¹ A remény utolsó cselekedeteként „16-án feltételes előjegyzést tartottunk; ha az intézet megmaradna régi jellege mellett, mennyien jönnének vissza; az eredmény: 1030 tanuló jelentkezése.”³² Azonban ez az utolsó próbálkozás sem menthette meg az iskolát az elkerülhetlentől: ugyanaznap az országgyűlés elfogadta az 1948. évi XXXIII. törvényt a nem állami iskolák államosításáról. Még aznap „délben megjelent a belügyminiszter rendeletéből a leltározó bizottság, hogy számbavegye az intézet ingó és ingatlan vagyonát.”³³ Az utolsó tanévzáró értekezletet június 21-én tartották meg.³⁴

Az iskola tényleges állami tulajdonba vételére 1948. július 21-én került sor. Ujvári Pál tankerületi főigazgató ezen a napon levélben értesítette Tüll Alajost, a pécsi jezsuita rendház Hemm János betegsége miatt újonnan kinevezett rektorát „az intézet tényleges állami átvételéről”.³⁵ A gimnázium ingó és ingatlan vagyonának állami tulajdonba vételéről szóló jegyzőkönyvet július 30-án írták alá. Tüll Alajos hangsúlyozta, hogy a pécsi jezsuiták „az intézet államosítása tárgyában kiadott rendelkezéseket, mint szerzetesek, teljes érvényűeknek el nem ismerhetik, azonban nem tagadják meg azok végrehajtásában való részvételt”, s hogy „a követelő felhívásnak csak a hatalmi ténynek engedve

tesznek eleget.”³⁶ Bánkuti Gábor történész értékelése szerint a Pius Gimnázium „államosításával olyan, az egyházi értékeken túlmutató intézményt ítéltek enyészetre, amellyel nemcsak a vallás és vallásosság csorbult, hanem a nemzeti kultúra egésze is.”³⁷

A jezsuita Pius Gimnázium államosításával szinte egy időben távozott az élők sorából annak utolsó rektora: 1948. augusztus 11-én Pécssett hosszú betegség után, 58 éves korában P. Hemm János SJ elhunyt. Egykori kollégája, Kerling János SJ ekképp emlékezik vissza az utolsó rektorra: „Érdemei felbecsülhetetlenek. Hogy azok áldásthozók is lehessenek, őreá még a kálvária várt. [...] Tízheti gyógyíthatatlan betegség őt, ki fáradságot soha nem ismert, mind fáradtabbá tett, erős fizikumát csontvázra sorvasztotta. Neki volt szánva az a keserű kehely, hogy kórágán elmerengjen a Pius temetésén, míg 1948. augusztus 11-én elbúcsúzott kedves Piusától, melyért annyit fáradozott.”³⁸

(A pécsi jezsuiták története a gimnázium államosítása után (1948–1950)) Az egyházi iskolák államosítása jelentősen gyengítette a katolikus egyház pozícióját a kommunista állammal vívott küzdelemben. Ebben a harcban az állam következő stratégiai lépése a szerzetesrendek elleni fellépés volt, mivel rajtuk keresztül az egyház továbbra is jelentős társadalmi befolyással bírt. A korábbi szerzetesi fenntartású iskolák mellett működő rendházakat nem államosították, azok tovább működhetek, ami tulajdonjogi viták és állandó feszültségek forrása lett. A pécsi jezsuita rendház is hasonló helyzetben folytatta működését. A helyzet megoldására a közoktatásügyi minisztérium ún. kéttagú államosítási bizottságokat hozott létre, melyek 1949 novembere és 1950 áprilisa között tevékenykedtek, s a rendházakat „közművelődési célvagyonnak” ítélve végül államosították azokat is. Ez felvetette a szerzetesek elhelyezésének kérdését. Az ügyben illetékes párt- és állami szervezetek belső köreiből már 1949 végén felvetődött a szerzetesek kényszerintézkedési helyre való költöztetésének ötlete. A szerzeteseket ebben a bizonytalan állapotban kvázi túsokként tartva a kommunista vezetés a katolikus püspöki karra is nyomást tudott gyakorolni. Az MDP Központi Vezetősége 1950. május végén döntött a szerzetesek ügyének rendezéséről. A Jugoszláviával fennálló feszült viszony ürügyén a Belügyminisztérium június elején elrendelte a déli határsávban élő szerzetesek mint ellenséges „kéme” kitelepítését. Az első kitelepítést június 9-ről 10-re virradó éjjel hajtották végre, majd ezt további kitelepítések követték az ország más részein is. A szerzetesrendek működési engedélyének megvonásáról szóló 34. törvényerejű rendeletet 1950. szeptember 7-én hirdették ki, amely végleg lezárta a szerzetesek ügyének kérdését.³⁹

A pécsi jezsuiták a bizonytalanságnak ezt a két esztendejét ekképpen élték át:

A pécsi jezsuita rendház és a jezsuiták kezelésében lévő Jézus Szíve-templom a gimnázium és az internátus államosítása után is funkcionált. A rendház élére 1948 nyarán Hemm János betegsége miatt Tüll Alajos SJ-t nevezte ki a provinciális. 1949. január 1-jén Tüll Alajos vette át a magyar jezsuita rendtartomány vezetését. Utóda a pécsi rendház élén Pálos Antal SJ lett.⁴⁰ A pécsi jezsuiták az oktatás területéről kiszorulva immár csupán a pasztorációban vehettek részt. A pécsi jezsuita kollégium több tagja kapott lelképásztori megbízatást a Pécsi Egyházmegye területén.⁴¹

Borbély István SJ provinciális, hogy az iskola államosítása után funkcióját veszített pécsi jezsuita rendházat újból feladattal lássa el, s ezáltal biztosítsa fennmaradását, 1948. november 19-én „a mai súlyos viszonyokra való tekintettel” kérte Virág Ferenc pécsi püspököt, hogy a jezsuiták Jézus Szíve-temploma köré szervezzen önálló lelkészséget, melyet a jezsuiták vezetnének.⁴² Az új helyzetre reagálva Virág Ferenc püspök 1948. november 19-én az egykori gimnázium templomát lelkészséggé nyilvánította a jezsuiták vezetése alatt pécsi Jézus Szíve Lelkészség néven.⁴³ A lelkészség hivatalos alapítóokiratát

1949. február 2-én adta ki a püspök, amelyben önállósította azt a Pécs-Szigeti külvárosi plébániától, melynek korábban része volt.⁴⁴ Borbély István SJ tartományfőnök a következőképpen fejezte ki a püspöknek köszönetét: „Hiszem, hogy ez az új alapítás a lelkek javát fogja szolgálni s ugyanakkor atyáinkat jobban összeforrasztja a pécsi hívekkel, fennmaradásunknak pedig szilárdabb alapot nyújt. Mi imádságunkkal igyekszünk megköszönni Nagyméltóságod megértő gondoskodását, hogy nehéz helyzetünkben gyors intézkedésekkel segítségünkre sietett.”⁴⁵ A tartományfőnök idézett sorai jól jelzik, hogy a szerzetesrendek már érzékelték a feszültséget, amely működésük körül kialakulóban volt, illetve, hogy a főpapság igyekezett lehetősége szerint védelmébe venni a szerzeteseket – jelen esetben azzal, hogy a funkcióját veszített pécsi jezsuita kollégiumot egyházmegyei szolgálatba vonta be. Hogy a lelkészség gyors létrehozása valóban egy helyzet szülte kísérlet volt a jezsuiták megóvására, azt bizonyítja Tüll Alajos egy későbbi levele, amelyben utólag beismeri Virág Ferenc püspöknek, hogy a lelkészség gyors megalapítása és a jezsuitáknak való átadása tulajdonképpen a Rendalkotmány szerint szabálytalanul, a generális utólagos jóváhagyásával történt, s „szorongattott helyzetükben” „a szükség kényszerítette” erre a lépésre a jezsuitákat.⁴⁶ Az újonnan létrejött lelkészség első vezetőjévé Tüll Alajost nevezte ki a püspök.⁴⁷ Tüll Alajos azonban tartományfőnök-helyettesi kinevezése miatt, illetve az ÁVH által kényszertartózkodási helyre (Mezőkövesd) való küldése miatt nem tudta ellátni a lelkészi teendőket, ezért 1949. február 1-jén arról lemondott, s utódául Süle Géza SJ-t javasolta Virág Ferenc püspöknek.⁴⁸ A lelkészség vezetője 1949. február 2-ával Süle Géza SJ lett,⁴⁹ akit 1949. szeptember 24-én Varga Béla SJ váltott fel.⁵⁰

A gimnázium 1948. évi államosítása után az a furcsa helyzet állt elő, hogy ugyanabban az épületben működött az állami gimnázium és a jezsuita rendház. Noha az 1948. július 30-án aláírt átadás-átvételi szerződésben megtörtént az állami tulajdonba került és a Társaság tulajdonában maradt épületrészek pontos elhatárolása,⁵¹ az állami hatóságok ezt igyekeztek egyoldalúan módosítani, és további helyiségekre is igényt formáltak. Ezek közé tartozott a díszterem, az uszoda, egy tenisz- és kosárlabdapálya, egy öltöző, a portásfülke és a klauzúrán kívüli vendégszobák. A jezsuiták ragaszkodtak e helyiségek megtartásához. A tulajdoni kérdések rendezésére egy bizottságot küldtek ki az állami szervek. A VKM 1948. október 12-én arról értesítette a rendház vezetőjét, hogy az 1948. júliusában államosított helyiségeken túl a fent említett helyiségek is állami tulajdonba kerülnek. Érvük az volt, hogy a sportpályák és a szolgálati helyiségek a gimnázium szerves részét képezik. A díszterem és az uszoda átadását pedig azzal indokolták, hogy a rendház vezetése a díszteremben szülői értekezletet tartott, az uszodát pedig belépődíj szedése ellenében külső vendégeknek engedte át, ezzel megszegte azt az ígéretét, hogy e helyiségeket kizárólag rendi célokra használja. Tüll Alajos rektor a vádakat igaztalannak tartotta, a rendi elöljáróságtól engedélyt kért, hogy a VKM-mel a kérdésben tárgyalhasson. Az október 19-én tartott tárgyaláson Tüll Alajos cáfolta a rendház ellen felhozott vádak: a díszteremben szülői értekezletet nem tartottak, az uszodában belépődíjat nem szedtek – noha joguk lett volna hozzá. Ismertette, hogy a rendháznak miért van szüksége a szóban forgó helyiségekre: a sportpályák a rendtagok fizikai jólétét szolgálják, a portásfülke szükséges a rendház biztonsága feletti őrökedéshez, a vendégszobákban pedig a szerzetesek fogadják azokat a vendégeket, akik a klauzúrába nem léphetnek be. Tudatta továbbá, hogy elöljárói utasítás nélkül nem adhatja át a helyiségeket, s tiltakozott az ellen, hogy a VKM egyoldalúan, a Társasággal való tárgyalás nélkül módosította a tulajdonviszonyokról szóló megállapodást.⁵² Az állam és a jezsuita rend küzdelmében azonban az utóbbi volt gyengébb pozícióban. Tüll a provinciálistól kapott felhatalmazás birtokában október 28-án „hatalmi ténynek engedve” átadta a szóban forgó helyiségeket, kérve, hogy azokat

a rendtagok a továbbiakban is használhassák.⁵³ A helyzet rendezésére november 17-én egy „államosítási rendeleteket ellenőrző bizottságot” küldtek ki a helyszínre, amely jóváhagyta a VKM újabb kisajátításait. Sőt, javaslatot tett a rendházat és az iskolát összekötő átjáró befalozására, mivel „az ifjúság zavartalan és káros behatás nélküli nevelése az iskolába és a tanulóotthonba nyíló clausura bejárat miatt szinte leküzdhetetlen nehézséget jelent”.⁵⁴ Az átjáró befalozására a polgármester 1949. január 4-én adta ki a határozatot.⁵⁵

Bár a gimnázium és a rendház átjáróját befalozták, a jezsuiták és egykori tanítványaik között a kapcsolattartás továbbra is fennmaradt, hiszen egy telken, egy épületben működött a két intézmény. A *Március Tizenötödike* c. lapban 1950. január 15-én megjelent egy cikk, mely többek között arról ír, hogy a pécsi jezsuita rendházat sok gimnazista látogatja, ahol „a papok agitációjának” hatása alá kerülnek. 1950. január 17-én a gimnázium Diákszövetsége megerősítette, hogy a gimnazisták közül valóban többen rendszeresen látogatják a rendházat. Az igazgatóság ennek nyomán megtiltotta a diákok számára a szerzetesekkel való kapcsolattartást, s a kérdés megoldására január 21-ére tanári értekezletet hívott össze. Itt döntés született arról, hogy az iskolát el kell választani a rendháztól: vagy olyan építészeti megoldásokkal, hogy lehetetlenné váljon a kapcsolattartás, vagy a szerzetesek elköltöztetésével.⁵⁶

Minden bizonnyal ezt az esetet is ürügyként használták fel arra, hogy az addig még rendi kezelésben maradt épületrészek államosítására is sor került. A hatalmában egyre inkább megszilárduló kommunista vezetés előnyös pozíciójából hozzálatott az 1948-as államosítások saját szájíze szerinti revideálásához. Ennek lebonyolítására 1949 végén és 1950 első felében államosítási bizottságokat küldtek ki, hogy felmérjék azokat az ingatlanokat, amelyek „félremagyarázhatatlanul” az 1948. évi XXXIII. törvény hatálya alá esnek, azonban mégsem kerültek állami tulajdonba. Az egykori Pius Gimnáziumhoz kiküldött államosítási bizottság 1950. április 12-i záróülésén úgy döntött, hogy a rendház épületrésze mint tanári szolgálati lakás kétségtelenül oktatási funkciót töltött be egykor, ezért az államosítási törvény hatálya alá esik. Ennek értelmében a templom kivételével a még a Társaság tulajdonában lévő valamennyi épületrész és azok berendezése állami tulajdonba került. Mivel a rendház a tartományfőnök hatásköre alá tartozott, ezért Pálos Antal SJ házfőnök a tartományfőnök jóváhagyása nélkül nem írta alá az átadásról szóló jegyzőkönyvet. Csávossy Elemér SJ tartományfőnök tiltakozott a rendházi helyiségek államosítása ellen, a VKM azonban 1950. május 14-én visszautasította a provinciális tiltakozását, a rendházat „közművelődési célvagyonnak” nyilvánítva helyt adott az államosítási bizottság döntésének, s kizárt minden jogorvoslati lehetőséget.⁵⁷ Egyidejűleg a VKM utasította a pécsi tankerületi főigazgatót, hogy az épületben lakó jezsuiták áthelyezéséről gondoskodjon. Az utasítás hangsúlyozta: „Arra ügyeljen Főigazgató Kartárs, hogy az áttelepítést olyan időpontban eszközölje, hogy az semmilyen szempontból ne essen kifogás alá és semminemű csoportosulásra ne adjon alkalmat.”⁵⁸ A pécsi jezsuiták elhurcolására végül 1950. június 9-ről 10-re virradó éjszaka került sor: 16 atyát, 7 testvért, 3 nővért és 2 tanuló rendtagot szállítottak Mezőkövesdre.⁵⁹ Az elhurcolásról – ami egyúttal a pécsi jezsuiták történetének utolsó fejezete is volt – így számol be annak egyik átéelője:

„Feszültségekkel teli napok után elérkezett június 10-ének végzetes éjszaka. Éjjel tizenegy óra lehetett, amikor a portás testvér sápadtan jelentette P. Pálos rektornak, hogy a rendőrség betörte a bejárati ajtót, és behatolt a rendházba, egyenként felverték a már alvó rendtagokat, és anélkül, hogy megengedték volna, hogy felvegyék felsőruhájukat, kényszerítették őket, hogy a rendház ebédlőjében gyülekezzenek. A rendőrség emberei igen tájékozottak voltak a ház belső beosztásáról, a szobák elhelyezéséről és lakóiról

is. Nyilván előzőleg alapos felderítő munkát végeztek. A rendelkezésükre álló névsorban szerepeltek azok is, akik valami oknál fogva nem tartózkodtak a rendházban. Amikor végre valamennyien, jórészt alsóruhában, összegyűleztünk az ebédlőben, felolvastak egy véghatározatot. Ezután idegesen sürgették az azonnali öltözködést, csomagolást és kocsikba való beszállást. Fontosnak tartották ugyanis, hogy még szürkület előtt elhagyjuk a várost. A rendtagok rendkívül fegyelmezetten viselkedtek. Többen azonban, köztük P. Lenner, erősen tiltakoztak a méltatlan és törvénytelen bánásmód ellen.

Bizony már erősen szürkült az ég alja, amikor a szoroson leponyvázott kocsik elhagyták a várost. Őrzőink láthatóan megkönnyebbülten vették ezt tudomásul: semmiféle incidensre nem került sor. Úticélunkat nem közölték, jövődő sorsunkról semmiféle felvilágosítást nem adtak. Délig sem italt, sem ételt nem adtak, csupán délben nyújtottak a kocsiba egy kancsó vizet, hogy szomjunkat csillapíthassuk. A kocsi végén fegyveres katona vigyázott ránk, aki azonban semmiféle információt nem volt hajlandó adni jövőnk felől.

Később megtudtuk, micsoda dulás-fulás volt az elhagyott rendházban. Megrohanták az éléstárat és a pincét, és csinálták a nagy »áldomást«.

Még a reggeli órákban értesítették a püspöki hivatalt, hogy gondoskodjék arról, hogy az istentiszteletek rendjét továbbra is tartsák meg.

Az elhurcoltak kb. délután fél öt órára érték el úticéljukat, a mezőkövesdi kis templomot. A leszállás után közölték velünk, hogy ez a rendház lesz újabb intézkedésig lakóhelyünk. Ezt a helyet el nem hagyhatjuk; aki mégis megkísérelné, az internálást von magára.

P. Mogyoróssy Sándor, a rezidenciaminiszter nagylelkű, igaz szeretettel fogadott bennünket. [...]”⁷⁰

Az államosított gimnázium és a jezsuita rendház problémákkal terhelt együttélésének az 1950. esztendő eseményei vetettek véget. A pécsi jezsuitákat elhurcolták, az államosítás után Janus Pannonius Gimnázium néven működő gimnáziumot pedig ugyanabban az évben a jóval kedvezőtlenebb infrastrukturális feltételeket nyújtó Mária utca 2. szám alatti épületbe költöztették. A kiürített épületet a hozzá tartozó sportpályákkal és botanikus kerttel együtt pedig 1950-ben a Pécsi Pedagógiai Főiskola (későbbi nevén Pécsi Tanárképző Főiskola) vette birtokba, s mai napig annak jogutódjai, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, illetve Természettudományi Kara használják. A jezsuiták egykori temploma pedig a Pécsi Egyházmegye kezelésébe került, amely plébániát szervezett köré. A Jézus Szíve-templom közkeletű megnevezése – *Pius-templom* – azonban a mai napig emlékeztet a pécsi jezsuitákra és egykori iskolájukra.

JEGYZETEK

- 1 A Pius Gimnáziumról bővebben: HEGEDŰS László: *A „Pius”*. Kollégium a Mecsek Alján. K. n., Pécs, 1991. KERLING János SJ: *Piusi emlékeim 1912–1948*. In: Arany–Ezüst, 1993, 2. évf. 2. szám, melléklet, 1–19. o. PETRUCH Antal SJ: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából (1853–1950). Az önálló magyar rendtartomány (1909–1950)*. Korda Kiadó, Kecskemét, 1994, 53–87. o.
- 2 BÁNKUTI Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965*. L’Harmattan Kiadó – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2011, 25–28.; 42–43.; 70–73. o. PÁLOS Antal SJ: *Viharon, vészen át. Rövid áttekintés a Jézus Társasága Magyar Rendtartományának*

- életéről a II. világháború után (1944–1990). 28 *Értesítő 1947–1948*, 8. o.
 Jézus Társasága Magyar Rendtartománya, h. n., 29 Uo.
 1992, 31. o. 30 KARDOS: *Iskola a politika sodrásában*, i. m.,
 3 45–47. o. 31 *Értesítő 1947–1948*, 8. o.
 A második világháború idején többször vette 32 Uo.
 igénybe az iskola épületét beszállásolás, illetve 33 Uo.
 kórház céljára a magyar, német, szovjet és bolgár 34 Uo.
 katonaság. 35 BÁNKUTI Gábor: *A pécsi Pius Kollégium ál-*
 4 *Jézustársasági pécsi Pius-Gimnázium évkönyve* lamositása. In: Horváth István – Kikindai
 az 1945/46. iskolai évre. Pécs, 1946, 2–3.; 45. András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula*
 o. (Az iskolai értesítők és évkönyvek jelölése a tisztelétére. *Historia Ecclesiastica Hungarica*
 5 *Értesítő 1946–1947*, 11.; 13. o. Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest –
 6 *Értesítő 1946–1947*, 48. o. KERLING: *Piusi emlé-* Pécs, 2007, 168. o.
keim, i. m., 18. o. 36 Idézi: BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium álla-*
 7 Pécsi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: mosítása, i. m., 167.; 168. o.
 PEL) IV.6. A Pius Gimnázium iratai, vegyes 37 BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i.
 iratok, Hemm János rektor levele Pécs város m., 165. o.
 polgármesterének, 1947. május 28. 38 KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 18. o.
 8 KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m. 17. o. HEGEDŰS: 39 BÁNKUTI: *Jezsuiták a diktatúrában*, i. m., 36–41.
A „Pius”, i. m., 47. o. PÁSZTOR Andrea: A pécsi o.
Pius Kollégium kertjének története. In: Gál Éva 40 HEGEDŰS: *A „Pius”, i. m., 53. o.*
 (szerk.): *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 41 PÁLOS: *Viharon, vészen át*, i. m., 32. o. PEL
 53. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2015, 240. o. I.1.a Egyházkormányzati iratok, 2164/1948;
 9 *Értesítő 1944–1945*, 15. o. 2235/1948; 2391/1948; 1933/1949.
 10 *Értesítő 1945–1946*, 2. o. 42 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 3060/1948.
 11 Uo. 43 Uo.
 12 *Értesítő 1944–1945*, 12. o. *Értesítő 1946–1947*, 44 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 292/1949.
 2–4. o. *Értesítő 1947–1948*, 6–7. o. 45 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 3150/1948.
 13 Pálos Antal SJ szerint néhány korabeli jezsuita 46 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 603/1949.
 valóban igazságtalannak tartotta a háború előtti 47 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 3060/1948.
 társadalmi viszonyokat, s 1945 után a nagyobb 48 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 603/1949.
 szociális igazságosságért szállt síkra. PÁLOS: 49 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 292/1949.
Viharon, vészen át, i. m., 27. o. 50 PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 2295/1949.
 14 *Értesítő 1946–1947*, 2. o. 51 Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei
 15 KARDOS József: *Iskola a politika sodrásában* Levéltára (a továbbiakban: MNL BaML)
 (1945–1993). Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, VIII.61. Pius Gimnázium iratai. Államosítás.
 27–31. o. Átadás-átvételi szerződés, 1948. július 30.
 16 *Értesítő 1946–1947*, 14–36. o. 52 MNL BaML VIII.61. Pius Gimnázium iratai.
 17 NAGY Péter Tibor: *Járszalag és aréna. Egyház* Államosítás. Jegyzőkönyv, 1948. október
és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. 19.
és 20. századi Magyarországon. Új Mandátum 53 MNL BaML VIII.61. Pius Gimnázium iratai.
 Könyvkiadó, Budapest, 2000, 165–175. o. Államosítás. Jegyzőkönyv, 1948. október 28.
 18 *Értesítő 1946–1947*, 11. o. 54 Idézi: BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosi-*
 19 *Értesítő 1946–1947*, 2. o. *Értesítő 1947–1948*, 9.; titása, i. m., 169. o.
 11–17. o. 55 BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i.
 20 *Értesítő 1946–1947*, 3–4.; 7–8. o. *Értesítő 1947–* m., 168–169. o.
1948, 4.; 6. o. 56 BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i.
 21 *Értesítő 1947–1948*, 3.; 6.; 10. o. m., 177–178. o.
 22 KARDOS: *Iskola a politika sodrásában*, i. m., 57 BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i.
 40–52. o. m., 169–171. o.
 23 *Értesítő 1947–1948*, 7. o. 58 Idézi: BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosi-*
 24 KARDOS: *Iskola a politika sodrásában*, i. m., 45. o. titása, i. m., 171. o.
 25 *Értesítő 1947–1948*, 8. o. 59 PÁLOS: *Viharon, vészen át*, i. m., 45. o. BÁNKUTI:
 26 Sz. N.: *A lelki terror után testi fenyítés... In: Dunántúli* *Jezsuiták a diktatúrában*, i. m., 73. o.
 Napló, 1948. május 19., 5. évf. 112. szám, 2. o. 60 Idézi: PÁLOS: *Viharon, vészen át*, i. m., 45–46. o.
 27 *Értesítő 1947–1948*, 7. o.

A globalizáció kihívásai – tendenciák a 21. században

MÁSODIK DÍJAS PÁLYAMŰ

„A globalizált világ eddig példátlan nyomást gyakorol viselkedésünkre és erkölcsiségünkre. Valamennyien mindent átszövő pókhálóba gabalyodunk, amelyek korlátozzák mozgásunkat, ugyanakkor a legapróbb rezdülésünket is továbbítják távoli célpontok felé.”
(Yuval Noah Harari)

Globalizáció. Egy szó, mégis számtalan elképzelés fut át az emberek gondolataiban, amikor meghallják ezt a kifejezést. Úton-útfélen találkozhatunk vele manapság, ugyanis rendkívül aktuális. Sok kihívás és tendencia is kapcsolódik hozzá, így a tanulmányom elsődleges célja ezek bemutatása és összefoglalása.

Napjainkban azt érezzük, hogy az államhatárok elmosódnak. Azonban olyan negatív globális jelenségek is terjednek, mint járványok, terrorizmus, környezetszennyezés stb. amelyek nem állnak meg az államhatároknál.

Külföldre történő utazásaink során az utcákat járva észrevehető, hogy ugyanolyan üzletekkel és étteremláncokkal találkozunk szembe, mint Magyarországon. Ezek alapján úgy gondoltam, hogyha azonos ruhákban járunk és ugyanazokat az ételeket esszük, mint a helyiek, akkor már a gondolkodás módunk is egyezni fog velük. Azonban ez nem így történt. Ráébredtem, hogy az egyes államok és az ott élő emberek több esetben más értékeket vallanak, mint én. Habár bizonyos értelemben össze vagyunk kapcsolva a mai világban, mégis különbözőek vagyunk. Ebből a feltevésből indulva kezdett el igazán érdekelni a globalizáció témája.

Megfogalmazódott bennem számos kérdőjel ezzel a témával kapcsolatban: azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy mi ez a jelenség igazából? Milyen a hatása az államokra? Van-e annak realitása, hogy a bolygó sokszínű embertömegéből kialakuljon egy egységes globális társadalom? Lehetséges, hogy a globalizáció csupán egy földtől elrugaszkodott gondolat? Távolról szemlélve rendkívül idealisztikusnak tűnik, azonban ahogyan közelítünk a felszínhez, azt vesszük észre, hogy egyre több határ tűnik fel a láthatáron. Vajon lehetséges lenne, hogy a határokkal elválasztott államok egy globális egységbe tömörüljenek valamikor, egy egységes kormányzat égisze alatt?

A tanulmányban azt is vizsgálom, hogy milyen kihívások jelennek meg a globalizáció révén, amelyek hatással vannak az államok, a nemzetállamok működésére.¹ Arra a kérdésre keresem a választ, hogy a globalizáció és kihívásai milyen területeken hoztak változást a szuverén nemzetállamok életében. Ezek a kihívások a legtöbb esetben az államhatárokon is túlnyúlnak, nem tartják tiszteletben azokat. Tanulmányozom azt, hogy a globalizációhoz kötődő (a szerzők írásai alapján megvizsgált) megközelítések inkább pozitívak vagy negatívak, és az ezekről készült összefoglaló elemzést is bemutatom.

A 21. század egyik főbb kérdése az államokhoz kapcsolódóan, hogy vajon fennmaradnak-e a(z) (nemzet)államok a mai formájukban, avagy egy globális állam van-e kialakulóban. Az államok évezredek hagyományait sokszor felülírják a globális

jelenségek, és ez arra is utalhat, hogy a stabil állam nem működhet így tovább, új utat kell választania (vagy a régit megújítani). További felvetéseim, amelyek elvezetnek a tanulmányban bemutatott kutatásom eredményéhez:

- mivel a globalizáció kitágítja a világot, ami így egyre kevésbé átlátható, nincs végső felelős – az egyének kihez fordulhatnak? A(z) (nemzet)államhoz, vagy egy esetlegesen kialakuló intézményesült, globális államhoz?
- létrejöhetne-e egy világállam? A 21. századi kihívásokat egy állam, vagy egy globális állam tudná-e hatékonyabban kezelni?
- lehetséges-e az állam, az államiság megőrzése a globalizáció világában is?

(A szuverenitás klasszikus értelme és a globalizáció) A globalizációról nem beszélhetünk a szuverenitás és a szuverén nemzetállam fogalmának ismerete nélkül. A szuverenitás definíciójának a konkrét meghatározása a mai napig kihívás elé állítja a gondolkodókat, kutatókat – az államjogtan egyik legnehezebben meghatározható kifejezésének tartják. Az a nézet vált meghatározóvá, hogy a szó a francia „felség” (souverain) megszólításból eredeztethető, igazából az abszolút hatalmat jeleníti meg. A szuverenitásnak több meghatározási ága alakult ki: fejedelmi szuverenitás (Jean Bodin), uralkodói szuverenitás (Thomas Hobbes), népszuverenitás (Jean Jacques Rousseau), jogszuverenitás (Hans Kelsen), valamint politikai szuverenitás (Carl Schmitt). A kifejezés jelentheti azt, hogy a modern államok tekintetében egy terület felett kizárólagos ellenőrzés (politikai és jogi szempontból is) érvényesül. A két legfőbb kulcsszava a legitim hatalom és a terület. A fogalom történetileg a vesztfáliai rendszerrel fejlődött ki, a koncepciója a modern államépítés folyamatához volt kapcsolható.²

Számos neves szerző arról tett említést az elmúlt pár évtizedben, hogy az államok már elavultak, hibásak, cselekvésképtelenek és teljesen az értelmüket veszítették. Az tényleg nyilvánvaló, hogy a globalizáció hatással van a szuverenitás klasszikus értelmére. Így egyesek szerint a jelenség miatt maga az államok vesztfáliai rendszere is felülvizsgálatra szorul.

Az államok szuverenitását a globalizáció némileg átrajzolja. Azonban megjelenik olyan gondolat is, hogy nemcsak átrajzolja, hanem aláássa azt, így akadályozva ezzel az államhatalom gyakorlását. Az a tendencia is észrevehető, hogy a fejlődő és a fejlett országok esetében eltérően változtatja meg a nemzeti irányítás hatókörének szűkülését. A globalizáció következtében a különféle nemzetközi szerveződések, szervezetek is hatnak az állam szuverenitására, főként a gazdasági globalizációhoz kapcsolódóan. Az államok manapság sokszor arra kényszerülnek, hogy a szuverenitásukkal kapcsolatosan kompromisszumokat kössenek.

A szuverenitást felfoghatjuk úgy is, mint a törvényalkotásra való képességet. Tehát az az állam minősül ebben az értelemben szuverénnek, aki meg tudja alkotni a saját törvényeit. A szuverenitás belső és külső fogalmának megközelítéséből az állam saját nemzeti jogot alkothat, és létrejött az államok közötti, nemzetközi jog rendje is, ugyanakkor globális jog nem létezik. Márpedig ha globális jog nem létezik, akkor globális állam sem, mivel nem alkot törvényeket. Azonban így szuverénnek sem tekinthető. Mint már említettem, a szuverenitás főhatalmat jelent, így a tanulmány egyik további részében a hatalom témaköre is kielemezésre kerül majd. A szuverenitásnak van belső és külső aspektusa is. A belső azt jelenti, hogy az adott államnak főhatalma van a saját területe és népessége felett, és megalkotja a saját jogrendjét is. Ezzel szemben a külső szuverenitás az államnak a többi államtól való függetlenségét jeleníti meg elsődlegesen. Azonban az elhatárolás alapja az is lehet, ha azt vizsgáljuk, hogy a szuverenitás az államnak milyen típusú döntéseihez, illetve cselekedeteihez kapcsolódik.

Fogalmi következtetések

A globalizáció fogalmát több oldalról érdemes megközelíteni: történelmi, gazdasági, államokhoz kötődő és civilizációkhoz kapcsolódó aspektusokból. Vannak szerzők, akik kizárólag egy nézetből vizsgálják a jelenséget, míg én Karen A. Mingst – a nemzetközi viszonyok elméletének kiváló amerikai szakértőjének – álláspontjára kiindulópontként tekintve, erre helyezkedve határozom meg a tanulmányban a globalizáció fogalmát és jelentéstartalmát, miszerint a globalizáció egy összetett (politikai, gazdasági és kulturális) jelenség. A globalizáció életünk minden szegmensét áthatja. A globalizáció gazdasági jellege magából a történelemből eredeztethető, míg a politikai aspektussal nagyrészt összekapcsolódnak a civilizációs folyamatok, ugyanis a neves politikatudós, Huntington szerint is ezek határozzák meg korunk globális politikáját. A civilizációközpontú megközelítésnél ki kell emelnünk a Nyugatnak, azon belül is pedig az Amerikai Egyesült Államoknak a kitüntetett szerepét.

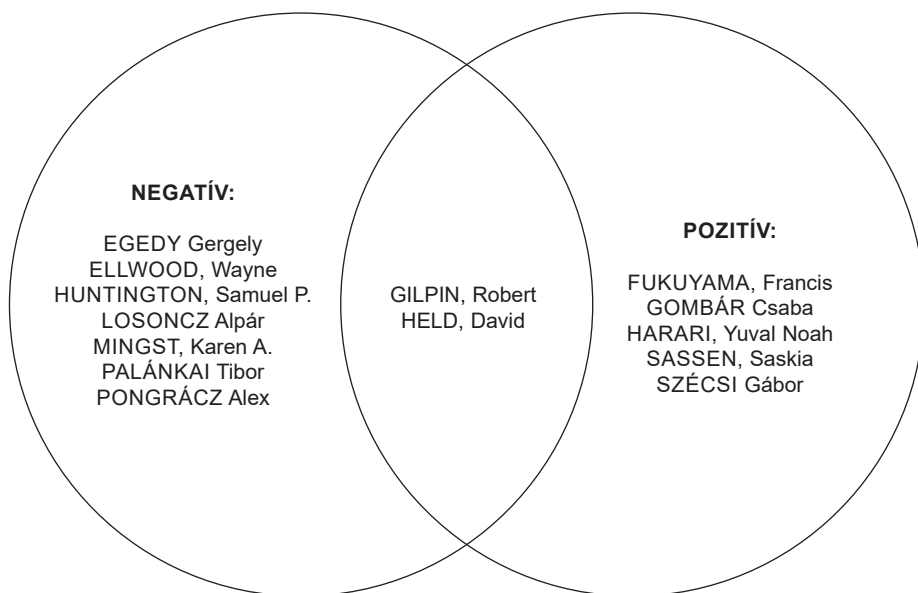
A globalizáció nem minősül újkeletűnek: egyes szerzők szerint a premodern verziója már több ezer évvel ezelőtt megjelent, és több szintre tudjuk osztani, amit a világtörténelemben megtalálható nagy jelentőségű fordulópontok jelölnek. Ilyen fundamentális történelmi esemény például Amerika felfedezése, a gyarmatosítás virágkora, az ipari forradalmak kibontakozása, illetve a világháborúk időszaka is. A gyarmatosítás kora és a második világháborút követő időszak a globalizáció történelmi központú megközelítésének a két kulcseleme. Egyes európai országok kiterjesztették a fennhatóságukat az egész bolygóra, a világ részei elkezdtek kapcsolódni egymáshoz. A globális kereskedelem is ekkor kapott szárnyra. A globalizáció a 20. század elején elérte az első csúcspontját, azonban a század közepén visszaesett, majd a hidegháború után kitüntetett figyelmet kapott ismét, és oly mértékben meghatározó, hogy a jövő egyértelmű irányának látszódik.

A legfontosabb (a kutatásom témájához kapcsolódó) hazai és külföldi szakirodalmak alapos elemzése után a következő megállapításokra jutottam: végigtekintve ezen számos szerző, kutató globalizációval kapcsolatos gondolatain, azt láthatjuk, hogy ez a jelenség megosztja őket, nem egységes az álláspontjuk. Megfigyelhető, hogy az általam vizsgált kutatók többsége negatívan gondolkodik a globalizációról. Ez a negativitás egyfajta pesszimizmust is jelent, amely szerint a globalizáció uniformizáló törekvése nem fenntartható, a világunkban lévő egyedi értékeket meg kell őriznünk, nem szabad egy planetáris kiterjedtségű olvasztótégelyt létrehozni.

Nemcsak a globalizációról való gondolatok, vélemények térnek el, hanem a különféle szemléletmódok is: gazdasági, társadalomközpontú, kommunikációs szempontot figyelembe vevő, civilizációkhoz kapcsolódó, politikai, valamint történelmi.

Az általam megvizsgált szerzők műveiben megtalálható legfontosabb gondolatokat összesítve, megalkottam a globalizáció azon összetett definícióját, ami az összes lényeges megközelítést magában foglalja. A globalizáció nem más, mint egy olyan jelenség és folyamat, amely a gyarmatosítás korától kezdve kezdett el jelentősen megerősödni, míg a második világháborút követően és a hidegháború utáni évtizedekben újra szárnyra kapott. Folyamatosan zajlott és zajlik a piacoknak a világgereszkedelembe való integrációja, ezzel párhuzamosan pedig a világ „összezsugorodása” tapasztalható, azaz, hogy minden és mindenki egyre közelebb kerül egymáshoz. Nemcsak gazdasági, hanem politikai és kulturális értelemben is megjelenik ez az integráció. A globalizáció megpróbálja megalkotni a lehetőségét a globális társadalom létrejöttének, mindezt pedig a Nyugat (azon belül is legerősebben az Amerikai Egyesült Államok) vezetésével, az ő értékei és értékrendje szerint. A fogalomban egyfajta paradoxon is megjelenik: az egyre erőteljesebb uniformizálódást mutató tendenciák ellenére az államoknál érezhető egyfajta tudatosodás, öntudatra ébredés is.

A globalizáció negatív és pozitív irányú megközelítései

Forrás: saját szerkesztés

(*Globális kihívások*) A mai modern, globalizálódó világunkra jellemző, hogy az ok-okozati összefüggéseit nehéz megérteni, hiszen rendkívül sokrétűek és bonyolultak. Ezen állításnak megfelelően az emberiség egyre több és összetettebb globális problémával kénytelen szembenézni napjainkban. Ezek a kihívások több csoportra oszthatók: technológiai kihívásokra, politikai kihívásokra és ökológiai (környezeti) kihívásokra – ezekre rendkívül sok figyelmet kellene szentelnünk. Természetesen a kihívások sokrétűek és sokfélék lehetnek, ám jelen tanulmányban Harari gondolatainak irányvonalát követve határozom meg a legfőbb csoportjait. Ezek azok a kihívások, amik napjainkban nagy mértékben próbára teszik az államokat és az erejüket.

A technológiai kihívás

A technológiai kihívásokhoz tartozik az információs – és biotechnológiai kihívás is, amit forradalomnak sem túlzás neveznünk. Az ebből adódó kihívások ma világunk liberális politikai rendszereit nagyon megterhelik, ugyanis ez a szisztéma az ipari forradalmak korában fejlődött ki – azonban manapság már nem igazán beszélhetünk a gőzgépek vagy akár a televízió kiemelkedő fontosságáról. A mesterséges intelligencia egyre növekvő szerepéről azonban érdemes szót ejteni. Az államok, a politikai rendszerek azért nem tudnak erre a kihívásra kielégítő választ adni, mert ebben a technológiai forradalomban elsősorban mérnökök és tudósok vesznek részt, akik politikai értelemben nem képviselnek senkit sem, habár egyes döntéseik akár politikai következményekkel is bírhatnak. A mesterséges intelligencia térnyerése emberek millióinak veszélyezteti a munkahelyét. Az MI rendelkezik két olyan képességgel, amivel az emberi munkaerő nem igazán: ez

a két tulajdonság az összekapcsolhatóság és a frissíthetőség. Egyes iparágakban, mint például a szórakoztatóipar, egészségügy vagy a közlekedés, globális munkanélküliség van kilátásban az automatizáció miatt is – ez pedig a globális társadalmi-vagyoni ellentéteket még inkább mélyíteni fogja.

Az a kérdés merülhet fel jogosan, hogy ezen tények ismeretében hol van az államokat irányító embereknek és pártoknak a szerepe? – sajnos az a tendencia vehető észre, hogy a politikai erők a programjukban a technológiai kihívásokról nem sok esetben tesznek említést, ami a kihívásra adandó válaszok megszületését is késlelteti. Napjainkban a technológia rohamos fejlődése tapasztalható, ami a világ államait is naprakészre készíteti.

A technológiai kihívásokhoz tartozik az adatvédelem és adatbiztonság kérdése, az adatok tulajdonjogának a szabályozása, a személyes adatok védelme, valamint az úgynevezett „digitális diktatúrák” fenyegetése, valamint az esetleges totális megfigyelés lehetősége is. Az előbb felsorolt fogalmak a technológia rendkívüli fejlődésével párhuzamosan egyre nagyobb fenyegető erővel rendelkeznek. A technológia olyan globális fenyegetéseket és kihívásokat hozott létre, amikkel a nemzeteknek nagyon nehéz szembezállniuk.

A politikai kihívás

A politikai kihívások csoportját erősíti a liberális demokrácia válsága, a nemzetközi bűnözés, a terrorizmus, a nemzetközi mozgalmak (vallási és ideológiai) térnyerése, valamint egy esetleges globális háború víziója is. Az emberek kezdik elveszíteni a hitüket a liberalizmus globalizációhoz kapcsolódó szerepében. Van olyan elképzelés is, hogy két út áll az emberiség előtt: a liberális út, aminek nincs alternatívája, vagy pedig feladva a globális történet eszméjét az emberek visszatérnek a nacionalizmushoz. Van olyan szerző, aki szerint a globalizáció csúcspontja 1913-ban volt. Azért, mert a globalizáció és a liberalizáció első korszaka véget ért az első világháborúnak a vérfürdőjével – amikor maga a birodalmi hatalmi politika vetett gátat a globális fejlődés és haladás menetének.

Az ökológiai (környezeti) kihívás

Az ökológiai (környezeti) kihívásokhoz tartozik a környezeti pusztulás és károk, a globális felmelegedés, a klímaváltozás, és a nukleáris kihívás is. Ezen próbatételekhez kapcsolódóan az a legnagyobb nehézség, hogy nem állnak meg az államhatároknál – ezért túlnyúlnak a nemzetállami szabályozás keretein. Hiába alkot jogot az állam, ha a környezeti káros hatások nem biztos, hogy a határain belül fognak elsődlegesen jelentkezni. Így globalizálódik ez a kérdéskör, a globalizáció ökológiai kihívásainak és hatásainak a megoldása pedig globális összefogást igényel. Ez a jelenünk és a jövőnk kihívása: meg kell találni az egyensúlyt a nemzeti szabályozás és a globális összefogás között. Ez az együttműködés megnyilvánulhat például nemzetközi egyezmények keretében, valamint ezen dokumentumokban már láthatóak is a globális kooperáció megjelenési formái is. Ezek közé sorolható például a riói és a kiotói egyezmény.

Globális kihívások és nemzetállami megoldások

Ezekkel a globális kérdésekkel szemben az állam főként politikai értelemben kerül szembe, ráadásul maga a globalizáció is a kihívások közé tartozik. Ha valaki a világot uralni, irányítani szeretné, akkor ezekre a súlyos kérdésekre kéne válaszolnia, és értelmes narratívába foglalnia őket. Ezek a kihívások olyan súlyos problémákat jelentenek, amiket a nemzeti politika önmagában nem képes megoldani – azonban globális politika még nem

alakult ki, ami valódi segítséget jelentene ezek megoldásához.³ De ahogyan azt látjuk a tanulmányban, nincsen realitása a létrejöttének. Egy-egy nagy katasztrófa esetén összefognak a világ országai és együttes erővel tudnak hatékonyan dolgozni az adott komplikáció megoldásán – de a kezdeti lelkesedés után minden állam a saját útján szeretne továbbhaladni, ami így konfliktusokat szül a kooperációban, és újra fellazul a kötelék közöttük.

Globális kihívások csoportosítása Harari szerint

Globális kihívások	A technológiai kihívás	mesterséges intelligencia térnyerése
		adatvédelem
		totális megfigyelés lehetősége
	A politikai kihívás	terrorizmus
		globális háború víziója
		nemzetközi (vallási és ideológiai) mozgalmak térnyerése
	Az ökológiai (környezeti) kihívás	globális felmelegedés
		klimaváltozás
		nukleáris kihívás

Forrás: saját szerkesztés, Harari, 2018. 15–180. alapján

(*A globális állam kérdőjelei – víziók egy globális államra*) A globális állam víziójának kiindulási pontjaiként a következőket említtem meg: a bolygónkon körülbelül 200 önálló állam osztozik általában véve ugyanazon diplomáciai protokollokban és közös nemzetközi törvényekben. Az egyik legnagyobb globális esemény, az olimpia szervezése és lebonyolítása is óriási világszintű egyetértést tükröz, ráadásul a világon minden állam ugyanahhoz a globális termelési gépezethez tartozik. Olyan kihívásokkal is szembesülünk manapság, amiket úgy látszik, hogy az államok képtelenek egymagukban megoldani. Ezen felsorolt tények alapján vélekedek úgy, hogy a globális állam gondolatának egyes hívei ezeket tartják egy világállam kiindulási alapjainak.

Az előzőekben már szó esett magának a globalizációnak a definíciójáról, valamint a hozzá kapcsolódó és részben belőle gyökerező globális kihívásokat is említettem. A jelenség próbára teszi az államokat, így ebben a fejezetben azt vizsgálom, hogy a bekezdés elején már említett tényezők elég alapot szolgáltatnak arra, hogy megágyazzanak egy globális állam és globális társadalom kialakulásának?

Mielőtt rátérnék a globális állam kialakulásának kérdőjeleire, szükséges tisztázni magának az államnak a fogalmát. A Jellinek-féle államdefiníció alapján azok az entitások minősülnek államnak, amik rendelkeznek saját, földrajzi értelemben elhatárolható területtel, a határain belül állandó ott élő népességgel, valamint egy kormányzattal, ami őket kormá-

nyozza. Ez a kormányzat lesz az állam szuverenitásának a birtokosa. Az államok rendkívül összetett képződmények, amik állandó változáson és fejlődésen mennek keresztül az idők folyamán. Azonban az államok többet jelentenek és többnek tekinthetők egy sima jogi entitásnál, ahogy a nemzetek is többek annál, mint pusztán történelmi képződmények.

Globális álmok? – lehetőségek és akadályok a globális állam kialakulása előtt

Samuel P. Huntington is felveti egy esetleges globális állam gondolatát. A szerző szerint a civilizációkat az úgynevezett magállamok irányítják. Érdekesség, hogy az egymásnak feszülő civilizációkat pontosan az azt alkotó nemzetállamok tudják visszafogni, tehát a nemzetállamok visszafogják egymást, és a magállamot is. Ez a fejezet szempontjából azért lényeges, mert egy államnak mindig szüksége van olyan államokra, amik az esetleges túlkapasokban megakadályozzák vagy tompítják a hatásukat. Azonban egy globális állam esetében nem lenne ilyen visszatartó erő, így az önkény lehetősége rendkívüli módon megnőne, mivel nem lenne, aki szankcionálja a döntéseit és a tetteit, vagy felelősségre vonja. Az államiság egyik lényegi eleme a kényszer, azaz az államnak legitim monopóliuma van a fizikai erő felhasználása tekintetében egy meghatározott területen belül.

A Nyugat – amely Huntington szerint a jelenünknek és a közeljövőnknek is a legerősebb civilizációja – támogatja a globális állam kialakulását, a már az első bekezdésben felsorolt érvek alapján is. Azonban a Nyugat a globális kormány vezetését saját maga szeretné ellátni, ami rendkívül ellenszenves a többi civilizáció szemében. Az is felvetődik egy problémás kérdésként, hogy a nyugati civilizációval „szemben álló” többi civilizáció nem mutat egységes képet, rengeteg az ellentét és a törésvonal közöttük. Ezek a törésvonalak az esetek többségében kulturális eredetűek, azonban ezek már az emberiség hajnalától kezdve jelen vannak. Ráadásul a globális kormány megléte globális hadsereget is eredményezne, ami felvetne még egyéb problémákat is (például azt, hogy a világon kizárólag ez a hadsereg rendelkezne atomfegyverrel). Ha a politikát globalizálni akarnánk, akkor a globális problémákra és érdekekre kellene sokkal nagyobb hangsúlyt helyezni, azonban erre nem lenne megoldás egy világkormány létrehozása más szerző szerint sem.

A nemzetek számára kiemelt fontossággal bír, hogy szabad rendelkezése legyen saját természeti és társadalmi adottságai felett. Erre azért van szükség, hogy ne váljanak kiszolgáltatottá. Az ezekről való szabad rendelkezés joga nagyon meghatározó: a történelem során számos háborús konfliktus alakult ki azért, mert egy állam/nép egy másik állam/nép uralma alá került, s azok a saját javukra akarták kihasználni az ő adottságaikat és erőforrásaikat.

Az érdek szó véleményem szerint kiemelt jelentőségű a globális állam kérdésében, azaz, hogy kinek, milyen aktoroknak áll érdekében egy világállamnak a létrehozása. Számos szerző az Amerikai Egyesült Államokat emlegeti. A már említett érdek szóhoz kapcsolódva kiemelném a hatalom értelmében felfogott érdek fogalmához kapcsolódó gondolatokat. Ez a kifejezés teremt meg a kapcsolatot a nemzetközi politika megértésére törekvő érteleme és a megértés alapjául szolgáló tények között. Az ókori görög gondolkodó, Thuküdidész szavait ismertetve elmondható, hogy a legerősebb összekötő kapocs, ami az emberek és az államok között létezhet, az maga az érdek. A 19. században élt Lord Salisbury ezt a gondolatmenetet úgy fűzte tovább, hogy a nemzetek közötti szövetségeket hosszú időn át összetartó egyetlen erő nem más, mint az ellentétes érdek hiánya. Így ez a szó egyfajta szokatlan kulcsszónak is tekinthető e fejezetben.

A globális államhoz ezek úgy kapcsolódnak véleményem szerint, hogy a világ nemzetei, államai nem tudnának együtt, azonos érdekektől vezérelve gondolkodni, mert lényegükből fakadóan az érdekeik nem egyeznek. Az emberiség számára az érdek az igazi vezérelv, ez irányítja az egyes személyek cselekedeteit, azonban nemcsak az övéket,

hanem az egyes nemzetek cselekvéseit is. Ez az emberek, és az emberek alkotta nemzetek természetéből következik. Az (anyagi és eszmei) érdekek, nem pedig az eszmék határozzák meg nagyrészt és közvetlenül az emberek cselekedeteit. Ezekhez az érdekekhez igazából hozzá lehet kapcsolni az érték szót is – mivel az áll érdekekben, amit értékesnek tartok.

Az eszmékhez kapcsolódva, ez az eszme a globalizáció eszméje is lehet. Láthatjuk tehát, hogy a globalizáció sokszor hangoztatott magasztos eszméje nem tud áttörni az emberek és államok esetében prioritást jelentő érdek gátján. Az érdek mellett kiemelt figyelmet érdemel a hatalom kifejezés is. A hatalomnak a tartalmát és az alkalmazásának a lehetőségét a politikai és a kulturális környezet határozza meg. Az államoknak és az állami intézményeknek a hatalma sokkal fontosabb, mint maguknak az állami funkcióknak a kiterjedtsége. Az államoknak a hatalma részben a hatalom természetes forrásaitól tehető függővé: a földrajzi kiterjedtségtől és elhelyezkedéstől, a népességtől, valamint a természetes erőforrásoktól. A hatalom tárgyi forrásait testesíti meg az ipari fejlődés és infrastruktúra, míg a nem tárgyi forrásokhoz tartozik a nemzeti imázs és a köz támogatása is. A globális állam esetében a hatalmat a különböző politikai és kulturális környezetből jövő emberek ennek a gondolatnak (is) megfelelően teljesen máshogy értelmeznék, ezért sem jöhet létre véleményem szerint egy világállam. Ha a hatalom alapjait vesszük górcső alá, akkor tisztán kirajzolódik, hogy ezen tényezők nagy része egy globális állam esetén problémákba ütközne. Van olyan szerző, aki a jelenkori külpolitika alapegységének a nemzetállamokat látja, azonban az a gondolat sem áll távol tőle, hogy felvesse, hogy őket esetlegesen a jövőben kialakuló nagyobb egységek helyettesítsék, hiszen az érdekek és a nemzetállamoknak a jelenlegi kapcsolata a történelem produktuma, és így értelemszerűen megállapítható az, hogy a napjainkban fennálló kapcsolódás az érdek és a nemzetállam között nem más, mint történelmi produktum – így ennek megfelelően változhat. Az Amerikai Egyesült Államok és a Nyugat globalizációban való kiemelt szerepére reflektálva ismét elmondható, hogy nem szabad egy adott nemzet saját erkölcsi törekvéseit univerzális morális rangra és szintre emelni. Tiszteletben kell tartanunk más nemzetek érdekeit, miközben megvédjük és képviseljük a saját nemzetünk álláspontját és érdekeit is.

Globális álmok? – lehetőségek és akadályok a globális kormányzás működése előtt

Azok a tudományos elemzések, amik a global governance elméletét igenlően alkalmazzák, arra a következtetésre jutnak, hogy a kormányzás, vagy valamilyen folyamat irányítása nem feltétlenül igényel adminisztratív hierarchiát, jogi megalapozottságot vagy központi hatóságot. Azonban manapság sokan abban látják a global governance-ot, hogy egyre több állam alatti és állam feletti szervezet jön létre, és ezeknek az együttes működésében vélik felfedezni ezt a jelenséget. A global governance két végletes szemlélet között helyezkedik el: az egyik a globális állam, a világállam kialakulásáról beszél, míg a másik véglet a területiális államok mindenhatóságának védelmét tűzi a zászlajára. A fő probléma abban rejlik, hogy hiányzik egy olyan demokratikus úton kialakított és felelősséggel bíró döntési szint, egy döntési fórum, ami érvényes és hiteles lenne. Ez a fórum lenne a világszerte valamilyen módon leíró jogoknak a rendszere, és rendelkezne azon tulajdonsággal, képességgel is, hogy ezeknek a megsértését szankcionálhassa.

Véleményem szerint az előbb felsorolt tények ismeretében nem tud kialakulni a globális állam. Az emberek az erőteljes központosítást diktatórikus lépésnek tekintenek (ezt a központosítást megkívánná egy nagy hatáskörrel rendelkező döntéshozó fórumnak a kialakítása), ugyanis egy ilyen nagy rendszert átlátni és irányítani (tétélezniük fel, hogy lenne szerv, ami képes lenne rá), csak ilyen eszközökkel lenne lehetséges. Kellene lennie egy tényleges hatalommal rendelkező, végső döntési szintnek, ami a

jelenünkben nincsen meg. Egy nemzetek feletti kormányzó mechanizmust ráadásul az államoknak és a népességnek el kellene ismerniük, legitimálni a hatalmát, és az elszámoltathatóságát biztosítani. Az állam legitimizációja az államiság egyik gyökere, így ez elengedhetetlen lenne egy globális állam kialakulása esetében is, a szervezeti felépítés és irányítás, a politikai rendszer felépítése, valamint a kulturális szempontok mellett. Ráadásul az államok alapja a jog, így a globális államnak is kellene ezzel rendelkeznie – azonban azt leszögezhetjük, hogy globális jog nincsen.

A globális társadalom víziója

Állam nem tud működni és létezni társadalom nélkül – ugyanis ebben az esetben nem lenne értelme például törvényeket sem hoznia. Így egy globális államnak a létrejötte megkívánná egy globális társadalom, globális közösség kialakulását is. Az egyetemes civilizáció fogalmának erőteljesebb a jelentése, és ennek a kialakulását először is meg kellene előznie egy folyamatnak. Ez a folyamat magában foglalná az emberiség (elsődlegesen kulturális értelemben vett) egységesülését, azaz az értékek, hitek, szokások és az intézmények teljes összefonódását is. Azonban az napjainkban tisztán látható, hogy sem egyetemes nyelv, sem pedig egyetemes vallás nem létezik. Az angol nyelv tekinthető a lingua francának, de ez egyfajta közvetítő szerepet tölt be, a kultúrák, államok közötti kommunikációnak az elsődleges eszköze.

Napjainkat rengeteg globális kihívás hatja át, számos globális problémával küszködünk, ám globális közösséggel nem rendelkezünk. Egyik civilizáció (pl. a Nyugat, kínai, muszlim, hindu) sem alkot olyan közösséget, aminek a valóságról való elképzelése teljes mértékben megbízható lenne. Ez annyit jelent szerintem, hogy semelyik államról vagy civilizációról sem lehet kijelenteni, hogy az általa mutatott, globális szintre emelendő út lenne az, ami az egész bolygó közössége(i) számára teljességgel megfelelő lenne. Azokkal a kollektív intézményekkel nem rendelkezünk, amik egy elképzelt egyetemes közösség kereteit stabilizálni tudnák. És véleményem szerint azonos értékekkel sem rendelkezünk. A „globális falu”, azaz az, hogy az emberek egyetlen információközösségben létezzenek, ma sem több, mint egy vízió. (Egyes szerzők szerint a globalizáció a közeljövőben egy újfajta közösségtudat alapjává fog válni, ám ez inkább az online térben látszik elősorban megvalósíthatónak.)

A globális állam megkívánná a globális társadalom tagjaitól egyfajta alapvető elköteleződést, lojalitást a globális közösség iránt – mivel az ilyen nagy rendszerek nem funkcionálnak és nem működőképeseek a tömeges lojalitás nélkül. Az emberek a történelem során azért is szerveződtek nemzetekbe, mert olyan kihívásokat jelentő problémákkal szembesültek, amiket a korábbi emberi közösség, népesség enélkül a szerveződés nélkül nem tudott volna megoldani. Így elmondható az, hogy ezt a logikát követve azért lenne megalapozott igénye egy globális állam és társadalom létrehozásának, hogy napjaink nagy globális kihívásait megfelelően tudjuk kezelni. Azonban ez egy elméleti és funkcionális feltevés. A történelem során, mint már említettem, az emberek nemzetekbe szerveződtek, amikben kialakult egy erős nemzeti kötelék is. A globális állam olyan óriási kiterjedtséggel rendelkezne, hogy ez a kötelék nem tudna benne kifejlődni.

Az embereknek alapvető szüksége, hogy közösséghez tartozzanak. De mekkora legyen a mérete ennek a közösségnek? Inkább legyen kisebb, mivel a nagyobb közösségekben egyedül maradhat az ember. Azaz minél nagyobb egy közösség, annál több a magára maradt ember? Nagyon fontos, hogy az emberek kis méretű, intim közösségekhez tartozzanak, mivel sok embert képtelenek vagyunk megismerni. Az is lényeges, hogy ne

legyenek magányosak az emberek – de sajnos az a tendencia látható manapság, hogy egyre magányosabb életet élünk az egyre inkább összekapcsolt bolygónkon.

Sokan abban látják a megoldást, hogy elsődlegesen egy online globális közösség kialakítására kellene törekedni. De itt felvetődik a kérdés, hogy ezek a virtuális hálózatok valóban képesek arra, hogy egy ilyen óriási, igazi emberi közösséget kialakítsanak? Az egyik közösségi oldal alapítója egy kiáltványt is közzétett arról, hogy sürgető lenne egy globális közösséget létrehozni, sőt azt is kijelentette, hogy az oldal egész küldetését ennek fogja alárendelni. Az a célja, hogy erősítse a társadalmat, és az embereket arra ösztönözze, hogy minél több közösséghez csatlakozzunk, a közösségeink létszáma ne csökkenjen tovább. Azonban azt fontos kiemelni, hogy a különféle cégek, vállalatok sohasem voltak a történelem során a társadalmi és politikai forradalmaknak az ideális vezetői – ráadásul napjainkban a virtuális és az offline világ közötti szakadékokat is sokkal hatékonyabban kellene áthidalni.

Álom és vízió szembesítése a valósággal

Az államokról, a nemzetállamokról való gondolkodásban jelentős változások következtek be az elmúlt évtizedekben. Az államnak már nincsen abszolút hatalma a lakossága és a területe felett, valamint az is az elmúlt időszakok változásainak köszönhető, hogy a hatalom a kormányoktól elkezdett folyamatosan eltávolodni. Ezek ellenére napjainkban is helytálló az az állítás, hogy az államoknak a létezése egy objektív szükségletnek tekinthető, és a világ színpadán számolni kell velük. Ennek a miértjét pedig szó szerint idézem az egyik szerzőtől: „*A társadalom fennmaradásához, a reprodukció megvalósulásához, illetve a közösség erőszakos behatolásoktól mentes létezéséhez szükség van az elkülönült, a megbomlott társadalmi rendet kényszerítő eszközökkel helyreállító és a potenciális közhatalmi kényszeralkalmazás lehetőségével rendelkező közhatalomra, azaz az államra.*”⁴

A kormányzás szerepét nem tudja egy globális állam átvenni, hiába redukálta le a globalizáció az államoknak a mozgásterét. A világpolitika államközpontú napjainkban is, a szerepük nagyon fontos. A globális piacok létezésének is elemi fundamentumát adja az állami jogrend. Az államot a globalizáció és következményei nem szorították ki teljesen a porondról, a globális politikának az egyik főszereplője maradt. Az államoknak a szerepe nem fog eltűnni, csak átalakul.

(Következtetések) A globalizáció az államokhoz kapcsolódóan számos területen – gazdaság, társadalom, kormányzás, szuverenitás stb. – jelentős kihívásokat eredményez, amik próbára teszik az államok erejét.

A globalizáció jelentéstartalmát kielemezve látható, hogy az államok szerepe egyre fontosabbá válik. Az univerzalitás mellett látszólag magában hordozza a globális jólét ígértét, ám a jelenség csak távolról mutat egységet. Ez egyfajta paradoxonnak is tekinthető.

A globalizáció egy olyan, misztikummal átszőtt jelenségnek tűnik, ami, ahogyan már említettem, távolról szemlélve egységet mutat. Ahogy elhessegettem a felhőket a vizsgálódásom során az útból, hogy tisztán lássam a globalizáció felszínét – úgy rajzolódtak ki a lelki szemeim előtt egyre erősebben a felszínhez egyre közelebbre érve az államok határai. Hiába lépik át a globális kihívások – már csak nevükből következően is – ezeket az államhatárokat, mégsem képesek akkora áttörést elérni, hogy hozzájáruljanak egy világállam létrehozásához és kialakulásához.

Így a globalizáció a legtöbb tendenciát tekintve csupán egy földtől elrugaszkodott

gondolat. Távolról nézve nagy mértékben idealisztikusnak tűnik, azonban ahogyan közelítünk a felszínhez, azt vesszük észre, hogy egyre több határ tűnik fel a láthatáron.

A globalizáció nagyon kiszélesíti a világot, ami így egyre kisebb mértékben látható át, nincs végső felelős. Arra a megállapításra jutottam, hogy az egyének egy esetlegesen létrejövő intézményesült, globális államhoz nem fordulhatnak. Hiányzik egy végső döntési fórum, ami a világ államai részéről teljes körű legitimitációval rendelkezne, ráadásul a végrehajtási eszközei tekintetében is hiánnyal küszködne.

Világállam nem tud kialakulni, ugyanis a kutatásom során olyan kulcstényezőket találtam ezzel kapcsolatban (például a globális jog hiányát, az eltérő érdekek meghatározó szerepét, egy globális haderő felállításának nehézségeit), amik ezt azt állítást alátámasztják. A határokkal elválasztott államok esetében a kutatásaim alapján nem lehetséges, hogy egy globális egységet alkossanak, egy egységes kormányzat irányítása alatt.

A 21. század globális kihívásait a legtöbb esetben (főként a technológiai és a politikai kihívások esetében) az államok tudják eredményesebben kezelni. Az ökológiai kihívások esetében elképzelhető a nemzetközi együttműködés, nemzetközi szervezetek és egyezmények által szabályozva, azonban ez a kooperáció szintén csak nemzetállami szinten működve tud eredményes lenni, mivel a problémákat a „gondolkodj globálisan, de cselekedj lokálisan!” elvből kiindulva is így lehet a leghatékonyabb módon kezelni és megoldani. A globalizáció világában is lehetséges az állam, az államiság megőrzése.

A jövőbe mutató javaslatként azt tudom megfogalmazni, hogy a nemzetállamok, az államok szerepét még a globalizáció tendenciái mellett sem szabad megkérdőjeleznünk. A világ színpadán igenis fontos szerepük van, ők a világpolitikai események legfontosabb résztvevői. Mint ahogyan azt már említettem, ez a szerepük nem fog eltűnni, hanem átalakul. A globalizáció dacára az államok csillaga nem áldozott le.

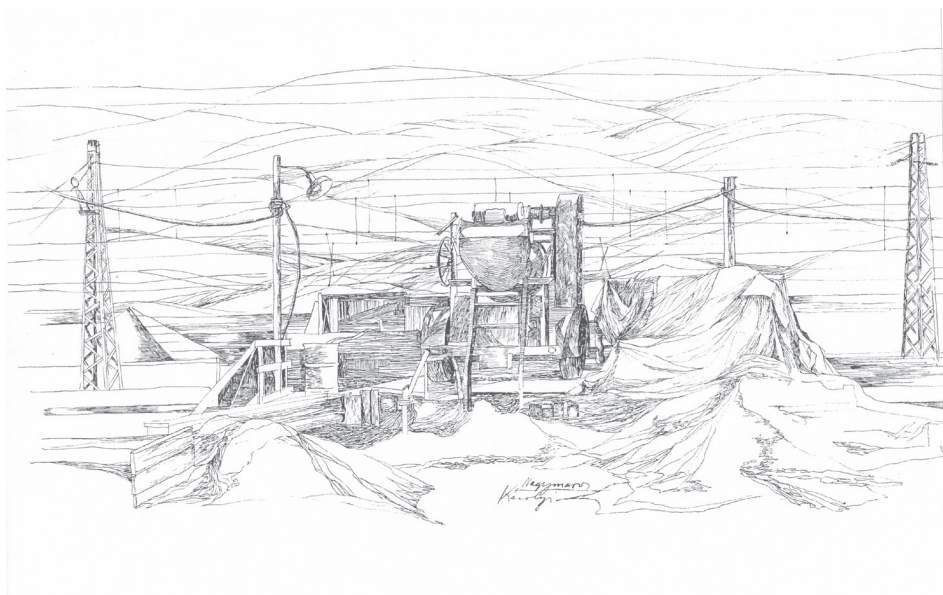
IRODALOMJEGYZÉK

- EGEDY Gergely: Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe. HVG-ORAC Kiadó Kft., Budapest, 2007.
- ELLWOOD, Wayne: A globalizáció. (fordította: Kállai Tibor), Hvg Zrt., Budapest, 2003.
- FUKUYAMA, Francis: Államépítés. fordította: Kitta Gergely, Századvég Kiadó, Budapest, 2005.
- GIDDENS, Anthony: Szociológia. (fordította: Farkas András – Kovács Ferenc – Rohonyi András – Szalai Éva – Tóth Zsuzsanna), Osiris Kiadó Kft., Budapest, 2008.
- GILPIN, Robert: The challenge of global capitalism: the world economy in the 21st century. Princeton University Press, Princeton, 2000.
- GOMBÁR Csaba – HANKISS Elemér – KENDE Péter – LENGYEL László – ROMSICS Ignác – SZILÁGYI Ákos – VÁRHEGYI Éva – VOLOSIN Hédi: Magyarországi Egyesült Államok? Helikon Kiadó, Budapest, 2001.
- MAGYARICS Tamás: Amerikai konzervatív gondolkodók. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2017.
- HARARI, Yuval Noah: 21 lecke a 21. századra. (fordította: Torma Péter), Animus Kiadó, Budapest, 2018.
- HELD, David; MCGREW, Anthony: Globalization Theory: Approaches and Controversies. 2008/3, 796–797.
- HELD, David; MCGREW, Anthony; GOLDBLATT, David, PERRATON, Jonathan: Global Transformations: Politics, Economy and Culture. Stanford University Press, Stanford, 1999.
- HUNTINGTON, Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. (fordította: Pusztai Dóra – Gázsity Milla – Gecsényi Györgyi), Európa Könyvkiadó, Budapest, 2019.
- KISS J. László: Globalizálódás és külpolitika. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.
- LOSONCZ Alpár: Átírja-e a globalizáció a közjó fogalmát? in: KARIKÓ (szerk.): Gazdaság és/vagy kultúra? Gondolat Kiadó, Budapest, 2006. 69–82.
- MINGST, Karen A.: A nemzetközi kapcsolatok alapjai. (fordította: Kovács Ákos András – Mesterházi Judit – Szikszai Szabolcs), Napvilág Kiadó Kft., Budapest, 2011.
- ROÓB Gusztáv: A globális társadalom. Szenci Molnár Társaság, Budapest, 2003.

- PALÁNKAI Tibor: Nations and International Integration Processes. Köz-Gazdaság, Budapest, 2019. Elérhető: <http://old.uni-corvinus.hu/index.php?id=43910> (Letöltés ideje: 2020.10.18.)
- PONGRÁCZ Alex: Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak a globális erőterben. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019.
- PRESTON, Peter W.: Political/Cultural Identity: Citizens and Nations in a Global Era. SAGE Publications, London, 1997.
- SASSEN, Saskia: Elveszített kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában. Helikon Kiadó, Budapest, 2000.
- SZÉCSI Gábor: Globális közösség és kulturális azonosság. in: KARIKÓ (szerk.): Gazdaság és/vagy kultúra? Gondolat Kiadó, Budapest, 2006. 61–66.

JEGYZETEK

- 1 A nemzetállamok olyan államok, amik egy-nyelvűek és egy kultúrával rendelkeznek, és a küldetésüknek tartják azt, hogy fenntartsák és megőrizték a nemzetet.
- 2 A vesztfáliai rendszer fogalma: „*A nemzetközi kapcsolatok irodalma a területi államok egyenlőségén és szuverenitásán alapuló modern európai államrendszer kialakulását, illetőleg megszilárdulását a harmincéves háborút lezáró 1648-as vesztfáliai békével hozza kapcsolatba.*”
- 3 A koronavírus okozta járvány és válsághelyzet is egy kihívás, azonban kizárólagosan egyik csoportba sem lehet besorolni. A technológiai, a környezeti és a politikai kihívások csoportjába is beletartozik a sajátosságai miatt.
- 4 PONGRÁCZ Alex: Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak a globális erőterben. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019. 85–86.

A művészeti és kulturális tevékenységek szerepe a békeépítésben az Afganisztáni Nemzeti Zenei Intézet példáján keresztül

---

HARMADIK DÍJAS PÁLYAMŰ

A felmerülő biztonsági kihívások megváltoztatták a békefenntartó missziók megközelítését, és kiemelt hangsúlyt fektettek a polgári erőfeszítésekre. A békefenntartó tevékenységek fejlesztése révén a kategóriák változatosak voltak, amelyek bevezették a béketeremtés kifejezést. Ez a kifejezés a béke tartósságára összpontosít, és új érdekelteket von be a békefolyamatba. Az új szereplők mellett új béketeremtő eszközök jelentek meg, például a művészet és a kulturális tevékenységek, amelyek alátámasztják és árnyalják a konfliktus és a kultúra közötti kapcsolatot. Bár a kultúrát korábban kizárólag a konfliktusok forrásának tekintették, számos sikeres kezdeményezés bebizonyította, hogy hatékony eszköz lehet a társadalmi kohézió újjáépítéséhez és a megbékélés támogatásához. Ezen tevékenységek egyik figyelemre méltó példája az Afganisztáni Nemzeti Zenei Intézet: a helyi igények hatékony felmérése és a konfliktus kontextusának alapos vizsgálata után zeneoktatási programot hozott létre, amely proaktív módon támogatja a társadalom hátrányos helyzetű csoportjait és egyesíti a többnemzetiségű csoportokat zene által. Sikeresen küzd a diszkrimináció és a nemek közötti egyenlőtlenség ellen, s elnyerte az afgán társadalom tiszteletét, amely tényszerűségét és létjogosultságát is bizonyítja.

(A kultúra és a konfliktusok közti kapcsolatokra vonatkozó percepciók) Habár manapság már számos tanulmány és megvalósult kezdeményezés szemlélteti a kulturális tevékenységek szerepét a megbékélési folyamatokban, korábban a kultúrát gyakran azonosították a konfliktusok kiindulópontjaként, fő okaként. A kultúra és a konfliktus közti kapcsolat bonyolultságához hozzájárulnak a definíciós problémák is: a kultúrának ugyanis jelenleg sincs egy egyhangúan elfogadott meghatározása; a definíciós kísérletek közt természetesen felfedezhetőek bizonyos visszatérő elemek, összességében a kultúrát egy csoport szokásait, értékeit leíró aspektusok összességéként ragadják meg. (Abramson 2013) Szerteágazó volta miatt nehéz definíciós keretek közé szorítani, de ezen aspektusok összessége szolgál az adott csoport identitásának bázisaként.

A számos meghatározás közül Klukhon verziója számít az egyik leggyakrabban idézettnek a szakirodalomban: „a kultúra magában foglalja a gondolkodásmódbeli mintázatokat és viselkedési mintákat, amelyeket szimbólumok útján sajátítanak el a különböző csoportosulások, ezáltal kialakítva a megkülönböztetésre alkalmas jegyeket, amelyek ugyanúgy a művészeti alkotásban is fellelhetők; a kultúra esszenciájába beleértendőek a hagyományos (történelmi ihletésűek és a történelem során kiválasztott) szellemi örökségek és az azokhoz kapcsolódó értékek. (Minkov 2013, 10)

Noha a kultúrát és a kulturális tevékenységet gyakran a megőrzéssel és védelemmel kapcsolják össze, a kultúra egyfajta organizmusként is felfogható: folyamatosan változásban van. Ugyanúgy hatnak rá a csoporthoz tartozók legutóbbi tapasztalatai, mint a más csoportokkal való interakció. Ezek a külső kapcsolatok éppenséggel feszültséghez,

akár konfliktushoz is vezethetnek, viszont ahogy arra mind többen rávilágítanak a tudományos szférában, a kultúra nem tekinthető a konfliktusok egyedüli eredendő okának, bár faktorként mindig megjelenik az összeütközések során. (Henderson 2001)

Éppen ebből kifolyólag fontos, hogy a kulturális értékek megkapják a megfelelő védelmet a konfliktusok alatt, de legalábbis a békeépítő folyamatokban. A korábbi esetekben ez az elhatározás a kézzelfogható kulturális értékek megőrzésére koncentrált, így nem foglalta magába a közösségépítést és a helyi állampolgárokkal való együttműködést. Ha viszont megvizsgáljuk a békefenntartó tevékenységek fejlődését, és ezzel együtt az ebben szerepet játszó aktorokat, egyre inkább multidimenzióssá és összetetté váltak, a fenntarthatóságra és a hosszútávú stabilitásra helyezve a hangsúlyt. Míg az első békefenntartó akciók főleg katonai tevékenységeket foglaltak magukba, Boutros Boutros-Ghali, az ENSZ főtitkára 1992-ben vezette be a konfliktust követő békeépítés koncepcióját mint a békefenntartás egy részét az Agenda a békéért című ENSZ-kiadványban. (Reychler 2017) A konfliktushelyzet utáni békeépítési folyamatoknak része minden olyan tevékenység, amely megerősíti az állami és társadalmi kereteket és a konfliktus esetleges újbóli kiújulásának megelőzésére irányuló erőfeszítéseket. Ez magában foglalja a demilitarizációt, a fegyverek megsemmisítését, a menekültek visszatelepülésének segítését, a biztonsági erők kiképzésében való segédkezést, a választások megfigyelését, az emberi jogok védelmét, az állami intézmények megerősítését, és a formális, valamint az informális politikai részvétel, illetve a társadalmi integráció támogatását. (Szabó 2009)

Ezek a változások párhuzamosak voltak az új biztonság felfogás, a humánbiztonság térnyerésével, amely már sokkal inkább alkalmasnak bizonyult az új típusú biztonsági kihívások értelmezésére is. (Gazizullin 2016) A humánbiztonság elmélete szerint az állam helyett az egyént kell a biztonság referenciapontjának tekinteni. A nukleáris, biológiai és vegyi fegyverek mellett ez a koncepció a veszélyfaktorok közt tartja számon a kritikus infrastruktúrát ért támadásokat, az élelmiszerbiztonságot, a gazdasági, egészségügyi és környezeti katasztrófákat is. (Rothschild 2008) Ezek a kihívások első körben az egyének biztonságát érintik, amely viszont gyorsan a társadalom és így a kormányzat destabilizációját eredményezi.

A békeépítésnél a humánbiztonság koncepciójának alkalmazására rávilágít az egyes egyének biztonságának és egyúttal a társadalmi stabilitás fontosságára, amelynek újraalkotásához hozzájárulnak a kulturális tevékenységek is, mivel azok az egyén és a társadalom értékeit, örökségét kívánják védeni, ezzel elősegítve a konszolidációt. Paradox módon tehát, mint ahogy a kultúra katalizátora lehet egy konfliktusnak, ugyanúgy elősegítheti a normalizációt is: ez egy olyan csatorna, amelyet felelősségteljesen kell használni.

(Megbékélés: a fenntartható béke garanciája) Az új típusú biztonsági kihívásokból kifolyólag a békeépítő folyamatok legalább annyira függenek a katonai műveletektől, mint a civil erőfeszítések hatékonyságától. (Franke 2006) Ez egyet jelent az új stakeholderek megjelenésével is: regionális és globális nemzetközi szervezetek, nem kormányzati szervezetek és helyi közösségek egyaránt a folyamat szereplőivé váltak. A békeépítés alatt alapvető, hogy nyílt párbeszéd alakuljon ki a konfliktustól szenvedő csoportokat képviselőkkel, a csoport vezetőivel. A hosszú távú eredmények érdekében a hivatalos keretek kialakítása mellett fontos, hogy a helyi közösségek támogassák a folyamatokat, hiszen aktívan vagy passzívan, közvetve vagy közvetlenül, de a konfliktus részeseivé váltak, amely traumatizálta őket. Bevonásuk informális és folyamatos munkát igénylő folyamat, éppen ezért bonyolult ennek nyomon követése vagy kimutatása.

A helyi lakosság és a nem kormányzati szervek részvétele és elkötelezettsége különösen az államon belüli, heterogén csoportok közt kialakuló konfliktusok kapcsán nyert

nagyobb súlyt, amelyek esetében még inkább központi kérdéssé vált a válságkezelés módjának társadalmi támogatottsága. (Bar-Tal 2008)

Maga a megbékélés fogalma könnyen tűnhet túlságosan is tág, plasztikus fogalomnak, de relevanciája az utóbbi évtizedekben egyre szélesebb körben vált elismertté. Mint ahogy a békefenntartás folyamatában 35 éves tapasztalattal bíró Dr David Bloomfield is megjegyzi: „a megbékélés azoknak a széttörözött kapcsolatoknak a rehabilitációjáról szól, amely nélkül a társadalom nem működhet megfelelően a politika, a társadalmi interakció, az igazságszolgáltatás, a gazdaság és oktatás dimenzióiban.” (Salter and Yousuf 2016, 45)

Az ENSZ Biztonsági Tanácsának a megbékélés témakörében 2019 novemberében tartott nyílt vitáján Alpaslan Özerdem egyetemi professzor és tanácsadó is hangsúlyozta, a csoportokon belüli és az államok közti konfliktusok rendezése különböző tevékenységeket igényel, amelyek mind erősen kötődnek a helyi aktorokhoz. Ezeknek a programoknak a célja, hogy „csökkentsék az előítéleteket, visszaautasítsák a sztereotípiákat és elejét vegyék a dehumanizációnak. A megbékélés azért fontos, mert az egyéni és kollektív traumák kezelése nélkül a tartós gyász a jövő generációiban is az erőszak körforgásának alapját alakíthatja ki.” (Idézet Alpaslan Özerdem az ENSZ Biztonsági Tanácsa által rendezett nyílt vitán elhangzott beszédéből.)

Ahhoz, hogy az adott csoport számára megfelelő platformot alakítsanak ki, figyelembe kell venni a történelmi kontextust, a konfliktus jellegét, időtartamát, azoknak a különbségeknek a jellegét, amelyek a konfliktust táplálták, és azokat a konfliktuskezelési módokat, amelyeket elfogad a társadalom. Ezek beazonosítása után Bloomfield két dimenzióját különbözteti meg a megbékélési folyamatnak: az első azokat a fórumokat, párbeszédet, programokat foglalja magába, amelyek a történelmi és kulturális különbségekre fókuszálnak, hogy így segítsék elő a különböző csoportok közti információcserét. (Salter and Yousuf 2016) Mint ahogy arra számos esettanulmány is rámutatott, a konfliktusban lévő csoportoknak gyakran nincs vagy nincs pontos információjuk a másik félről, illetve nincs olyan platform, ahol interakcióba léphetnének egymással, ami gátolja a komplex megközelítés- és megoldásmódok kialakulását. A második dimenzió pedig a társadalmi kohézió erősítő gazdasági, szociális és kulturális tevékenységeket foglalja magába. Mindkét dimenzió esetében fontos, hogy a facilitátorok szigorú keretek közt működjenek közre, biztosítva, hogy a konfliktusban érintettek kerüljenek a folyamat középpontjába.

Kohézióerősítő jellegéből fakadóan a művészeti és kulturális tevékenységek a megbékélés második dimenziójához tartoznak: az esztétikára épülő közös tevékenységek képesek átlendülni a kommunikációs akadályokon, és a könnyen befogadható, közös élményre koncentrálnak, nondidaktikusak, kifejezetten részvételi alapúak és interaktívak. (Cohen 2003) Ezek a tevékenységek egy ideiglenes kiszakadást jelentenek az aktuális, feszültségekkel terhelt helyzetből. Olyan semleges platformot teremtenek, amely minden érintett számára nyitott, biztosítja az alkotás, és ezzel a továbblépés, a jövőbeli kapcsolattartás lehetőségét, erősítik az empátiát, és helyreállítják vagy éppen kiépitik a toleranciát és a bizalmat. (Naidu-Silverman 2015) Ahogy Ahmad Sarmast, az Afgán Nemzeti Zenei Intézet alapítója is hangsúlyozta, „a civil társadalom megteremtése nemcsak a parlament vagy a választások meglétéén múlik, hanem ugyanolyan fontos, hogy az állampolgárok kulturális és zenével kapcsolatos jogai is (újra)biztosítva legyenek, és a művészeteket támogassák.”

(Esettanulmány: az Afgán Nemzeti Zenei Intézet mint a békeépítés egy eszköze egy széttörözött társadalomban) Afganisztán egy közép-ázsiai (egyes források a dél-ázsiai országok közé sorolják) szárazfölddel határolt állam, területe 652 000 km². A Nemzetközi Kisebbségjogi Csoport nyilvántartása szerint jelenleg nincs aktualizált hivatalos adat

Afganisztán etnikai összetételével kapcsolatban. A becslések szerint a népesség legnagyobb etnikuma a pasztu (42%), emellett tádzsik (27%), hazara (9%), üzbég (9%), türkmén (3%) és balucsi (2%) nemzetiségűek is élnek az országban. A maradék 8% etnikai hovatartozása ismeretlen.

A konfliktushelyzet szinte állandósult az országban, így két generáció nőtt fel ezen körülmények között. A konfliktusok sorozata 1979-ben kezdődött, amikor az antikommunista iszlamista gerillák felkelést indítottak a kommunista vezetés ellen, és amely 1992-ben megbukott. Az újonnan felálló tálib vezetés sem vezetett viszont stabilizációhoz vagy jobbiztonsághoz, ellenben olyan fundamentalista intézkedéseket hozott, amelyekkel korlátozták a nők részvételét a közügyekben és betiltottak minden szórakozási módot. A zene esetében (amely eredetileg komoly hagyományokra tekint vissza Afganisztánban) nem volt lehetőség a zeneoktatásra, a zenélést és a zenehallgatást is betiltották. (Sakata 2012) Az ENSZ jelentései alapján bárkinek, aki megszegte ezeket a szabályokat, veréssel vagy akár kivégzéssel kellett szembenéznie. (Situation of human rights in Afghanistan: resolution / adopted by the General Assembly, 1999)

Az ország területe a mai napig megosztott a törvényes kormányzat és a tálibok között. A hivatalos amerikai jelentések szerint 2019-ben az afgán kormány a területek 53,8%-át tartja kezében (itt él a népesség 63,5%-a), míg a tálibok Afganisztán területének 12,3%-a felett diszponálnak, a fennmaradó területek pedig továbbra is vitatott helyzetűek. (The New York Times: Afghan Government Control Over Country Falters, U.S. Report Says)

Az összecsapások azonban a talibánok hatalomra kerülésével sem szüntek meg, így 1996 és 2001 között belháború zajlott az országban. 2001-ben a New York-i World Trade Center elleni terrortámadás után a Bush-adminisztráció a tálibok ellen már korábban is küzdő Északi Szövetséget támogatva válaszcsoportot mért a tálib vezetésre, amely megtagadta a merényletet magára vállaló al-Kaida vezetőjének, Oszama bin Ladennek kiadatását. Ez csakhamar háborúvá eszkalálódott, és habár a tálib vezetés már 2001 decemberében összeomlott Kabulban, az első demokratikus választásokat pedig már 2004-ben megtartották, a háború hivatalosan csupán 2014-ben zárult le (Naidu-Silverman 2015), de az ország még hosszú út előtt áll, míg eljut a tényleges normalizálódásig. 2020-ban az afgán szereplők közt is megkezdődtek a béketárgyalások Dohában – itt a hivatalos kormányzat és a tálib vezetők mellett jelen voltak a civil társadalom képviselői is. Habár minden résztvevő kifejezte eltökéltségét, hogy tartós béke alakuljon ki Afganisztánban, a legitim kormány és a tálibok kommunikációjukban eltérő fókuszpontokat jelöltek meg, így vélhetően hosszú és törekeny folyamat vezet majd a tényleges békééig. (Council on Foreign Relation: The U.S. War in Afghanistan)

Ezek a körülmények vezettek az afgán társadalom traumatizálódásához és széttöredezettségéhez. Egy 2008-as felmérés szerint az afgán állampolgárok döntő többsége a béke beköszöntét tartja a legsürgetőbb feladatnak. A válaszok kimutatják, hogy a békét nem csak az erőszakkal való felhagyással azonosítják, hanem a szegénység elleni fellépést, a hatékony és elszámoltatható kormányzati rendszer kialakítását, és az alapvető emberi jogok, többek között az oktatáshoz való jog biztosítását egyaránt összekapcsolták a békével. (Jackson 2009) A megjelölt területek igazolják a humánbiztonság koncepciójának létjogosultságát, hiszen az individuumokra közvetlen ható, és ezáltal egy rendszer stabilitását befolyásoló tényezők fontosságára hívták fel a figyelmet. Közvélemény-kutatás alapján a helyi állampolgárok a szegénységet és a korrupciót tartják a jelenlegi konfliktus legfőbb kiváltó okának, és ezek kezelése alapvető fontosságú a biztonság kialakításának érdekében. (Jackson 2009)

A leírtak megfelelő háttérrel szolgáltatóknak a vizsgált esettanulmányok, amely által az ország első zenei oktatóintézménye valósult meg. Dr. Ahmad Sarmast négy év elemzés, egy pilot projekt és adománygyűjtés után alapította meg az Afgán Nemzeti Zenei Intézetet (Afghanistan National Music Institute, ANIM).

Az aprólékos rákészülés és az elemzés nyomán az intézmény által kommunikált célok, elvek és magatartásformák rezonálnak azokra a problémákra és igényekre, amelyet a korábban említett konfliktusos időszak teremtett. Az intézmény az alábbi értékeket tekinti működése alapjainak: egyenlőség, a diverzitás tisztelete, felelősségvállalás és megbízhatóság. Missziójukban az alábbi ambíciókat fogalmazták meg: az afgán zenei tradíciók újjáélesztése; az életutak alakítása a zenén és az oktatáson keresztül; nemek közti egyenlőség és a lányok helyzetének erősítése; széleskörű társadalmi hatás elérése; nemzetközi hatás és interkulturális párbeszéd; a zenei sokféleség hirdetése és a nemzet gyógyulási folyamatában való részvétel. (Forrest 2013)

Ezek alapján látható, hogy a zeneiskola egyszerre kíván tenni a társadalmi problémák kezeléséért, továbbá ezt a kihívást elegyíti a kultúraépítés missziójával. A reális problémaérzékelésen túl ezzel egy olyan kezdeményezés indult útjára, amelynek köszönhetően létrejött az ország első és egyetlen zeneoktató intézménye. Az intézmény kifejezetten a fiatalok számára alakult, így 9 és 22 éves korig várja a tanulni vágyókat, nemre, etnikai vagy társadalmi hovatartozásukra való tekintet nélkül. (Forrest 2013) Ez azonban önmagában még nem feltétlen jelentene elégséges alapot a hátrányos helyzetű, tehetséges fiatalok felkarolásához egy megosztott, két hatalmi csoport által dominált országban. A zenei intézet az ország több pontján is jelen van (Kabul, Herat, Mazar-i Sharif és Jalalabad), de ezzel önmagában még messze lenne attól, hogy országos szinten elérhető legyen, a bővítés az adományoktól és a biztonsági helyzettől is függ, így csak lépésben haladhat. Éppen ezért az intézmény szorosban együttműködik az Afganisztáni Gyermekek Oktatási és -gondozási Szervezettel, amely külön figyelmet fordít az árvákra, és országos jelenlétéből fakadóan be tudja csatornázni a zenére fogékony, hátrányos helyzetű gyermekeket, származzanak az ország bármely pontjáról. (Forrest 2013) Az ANIM az integráció jegyében a hallgatói helyek 50%-át árváknak, hátrányos helyzetűeknek vagy utcagyerekeknek tartja fenn. Az utcagyerekek jelenségének megoldásához komplex hozzáállást tanúsítottak, így sikerült a társadalmi támogatottságot megőrizni a probléma kezelése mellett. Az utcagyerekek ugyanis sok esetben a család kenyérkeresői, amely gyakorlatilag kizárja, hogy esélyük legyen eljutni az iskolába. Az ANIM ezért extra juttatással támogatja az utcagyerekeket, akik ezzel kompenzálhatják a kieső jövedelmet. (Naidu-Silverman 2015) Így nem kell választaniuk az oktatás és a családjuk támogatása vagy fenntartása között; sőt, megélhetik saját gyermekkorukat is egy védett és befogadó környezetben. Az intézmény tehát hatékony segítséget nyújtott azon gyermekek számára, akiknek hiányzott a támogatás és az oktatáshoz való hozzáférés, valamint normalizálták a társadalmon belüli helyzetüket. Stabil háttérrel adott és összekapcsolta a gyerekeket a társadalmon belüli különböző etnikumokkal. A heterogén osztályok potenciálisan segítik az eltérő etnikai háttérrel rendelkező emberek megbékélését. Ezek a sikerek elősegítik a nemzet gyógyulását és az intézményekbe vetett bizalmat, de pozitív példát mutathatnak közösségépítő kezdeményezésként is. Ezek a jellemzők teszik ezt a projektet a Bloomfield által a megbékélés második dimenziójaként definiált tevékenységek egyik sikeres példájává.

Emellett az ANIM nyíltan támogatja a lányok oktatáshoz való hozzáférését, amellyel egy mélyen, még a konfliktusok kialakulása előtt is jelenlévő probléma kezeléséhez járul hozzá az intézmény. (Bronstein 2017) Ráadásul zenei oktatásban hagyományosan nem részesítettek lányokat. Ezzel kapcsolatban a társadalom lassan lett elfogadóbb, előfordul, hogy a családon belül sincs egyöntetű támogatás a tanulni vágyó lány felé. (Alger 2018) A tálibok számára

továbbra is elfogadhatatlan az intézmény küldetése és működése; 2014-ben bombatámadást is végrehajtottak a törvényes kormányzat kezén lévő Kabulban a zenei intézet vezetője, Ahmad Sarmast ellen. Ez ugyanakkor a társadalomban éppen ellentétes hatást váltott ki: több száz afgán jelent meg a Sarmastot ápoló kórház előtt és jelentkezett véradásra. (The New York Times: After Taliban Attack in Kabul, a Music Teacher Keeps Playing) Fokozatosan, de érezhető, hogy pozitív irányba mozdult el a lányok oktatásának támogatottsága is: míg 2010-ben csupán egy lány diákja volt az intézménynek, 2018-ra a teljes hallgatóság egyharmadát lányok alkotják (Forrest 2013), amit a későbbiekben bemutatott sikerek, eredmények is elősegítettek.

Az Afgán Nemzeti Zenei Intézet kezdettől fogva szorosan együttműködik a hivatalos kormányzattal és az állami apparátussal, így kialakította a kapcsolódási pontot az ország oktatási rendszeréhez, amellyel tovább erősítette elfogadottságát. Zenei képzésének színvonalát nemzetközi kapcsolataival alapozta meg: tanterve a Londoni Nemzeti Zeneakadémia közreműködésével született meg, így az ANIM zenei intézetként való hitelessége is szilárd. Fontos kiemelni, hogy később az intézmény már támaszkodhatott az ott kitanított növendékekre mint frissen végzett zenetanárookra, így a tantervek későbbi aktualizálása már belső erőből történt. Az ANIM erősen függ a nemzetközi közösség pénzügyi támogatásától, de az is látható, hogy fokozatosan igyekeznek minél inkább belső erőforrásokra támaszkodni és elmozdulni az önellátás, ezáltal a fenntarthatóság felé. 2013-ban egy koncertteremmel bővült az intézmény infrastruktúrája, amely egyben az ország első koncertterme is, amely más kulturális esemény lebonyolítására is alkalmas, ezáltal is kapcsolódva az afgán állampolgárokhoz. (Forrest 2013)

A szilárd intézményi struktúra mellett a fentebb megfogalmazott célok elérésében éppen az intézmény művészeti profilja segít, ez a különböző háttérű gyermekekből kialakított közösség alapja. A zene képviseli a közös platformot, amelynek köszönhetően a hallgatók ösztönözve vannak, hogy csapatban dolgozzanak, miközben együtt tanulmányozzák az afgán zene jelentette kiterjedt és sokszínű örökségüket. A hagyományos afgán zene mellett a tananyag nyugati klasszikus és modern zenét is tartalmaz. Ez a stratégia a zenét mint organizmust kezeli, és a szinte kiveszett tradicionális hangszerek (sarod, dilruba) újralfedezésével segítette a kultúra ezen, vesztélyben lévő szegmensének helyreállítását. Mivel az intézmény gyakran ad koncerteket nemzeti közönség előtt, az afgán társadalmat is támogatja ismeretei bővítésében és az új zenei műfaj integrálásában kultúrájukba. (Sakata 2013) Az afgán kultúra felfrissítésére irányuló törekvés mellett a kortárs zene biztonságos, semleges területet képvisel a többéves hallgatói csoportok számára, és elősegíti a nemzetközi zenei életbe való jobb bekapcsolódást, tájékozottságot is. (A tálib korszak korlátai miatt az afgán társadalom hátrányban van a kortárs zenei ismerettel kapcsolatban, ami megnehezíti, hogy kapcsolatot teremtsenek más külföldi zenészekkel vagy éppen azt, hogy művészei által jelen legyen a mai nemzetközi zenei térképen.) Továbbá a kurzusok folyamán kifejezetten ösztönzik az alkotó, újító tevékenységekre a hallgatókat, hogy bátran vegyítsék a különböző műfajokat és eszközöket. (Naidu-Silverman 2015)

Az intézetnek köszönhetően elkezdhetette pályafutását Afganisztán első női zeneszerzője és megalakult az első női zenekar, a Zohra, amely a zene afgán istennőjének nevét viseli. Ez utóbbi kezdeményezés egy diáklány ötlete volt, amelyet az intézet vezetője, Sarmast felkarolt. (Alger 2018) Az ANIM hallgatói számos nemzetközi programon vettek részt, és eljutottak a világ legrangosabb koncerttermeibe: etnikai hovatartozásuktól vagy korábbi anyagi helyzetüktől függetlenül Afganisztán kultúrájának és tehetségének képviselőivé válnak. Elfogadottságukat a nemzetközi díjak és elismerések mellett jelzi, hogy a sidney-i Operaházban tartott telt házas koncertjükéről Afganisztán canberrai nagykövetsége

is beszámolt. (Afganisztáni Iszlám Köztársaság Nagykövetsége: Afghanistan's Zohra Orchestra Attracted thousands of Visitors in Australia)

Míndez természetesen nem jelenti azt, hogy a tálibokkal szimpatizálók ne lennének elutasítók a női zenészekkel szemben, de a zenekar megalapítása, a folyamatos fellépések és az ANIM hallgatóinak eltökéltsége nyomán a jelenség egyre közelebb kerül ahhoz, hogy valóban természetes és elfogadott legyen a társadalom számára a női zenészek munkássága.

(Konklúzió) A felmerülő biztonsági kihívások a biztonság új megközelítését váltották ki, amely a humánbiztonságra összpontosított. Ez a koncepció új szereplőket és új rétegeket von maga után a békefenntartás terén: elismerte a béketeremtés és a fenntarthatóság fontosságát, és így a konfliktus utáni térség stabilitását célzó civil erőfeszítéseket.

A közelmúltban már a művészet és a kulturális tevékenység széles körben elfogadott eszköz a béketeremtésben. A művészet és a béketeremtő eszközök az emberek közötti kapcsolat megerősítésével és a béketeremtésbe történő bevonásával igyekeznek stabilizálni a békét, és támogatást tudnak nyújtani a magas szintű béketeremtési folyamathoz, a politikai megállapodásokhoz, amelyek nem lehetnek hatékonyak és/vagy tartósak a társadalom bevonása nélkül.

A művészet és a kulturális tevékenységek béketeremtésbe történő integrálásával a kultúra és a konfliktusok kapcsolata új megvilágításba kerül. A kiegyensúlyozott, gondosan kialakított keret alapján a művészeti és kulturális tevékenységek eszközzé válhatnak a megbékélésnek. Amint a tapasztalatok mutatják, nagyon fontos ezeket a kulturális kezdeményezéseket kontextusba helyezni, és alaposan értékelni az érintett felek háttérét, profilját. Sok sikeres esetben a kulturális tevékenységek interaktivitásra és kreatív folyamatokra építenek. Az is alapvető fontosságú, hogy mivel ezeket a programokat testre kell szabni, nincs univerzális módszer, de a zenei tevékenységeket illetően érdemes megfontolni a kortárs zene szerepét, mivel ez valószínűleg kevésbé politizált és semleges terepet képviselhet a társadalom minden csoportja számára.

Az Afganisztáni Nemzeti Zenei Intézet finoman ötvözte a hagyományos afgán zenét a kortárs műfajjal, proaktívan ösztönözve a hallgatókat az alkotásra, hagyományaikkal való élő, szoros kapcsolatra, ami tovább erősíti a kezdeményezés kreativitásának oszlopát.

Az intézmény szorosan együttműködik a kormánnyal, különösen az oktatási minisztériummal. Pénzügyi központját nagyrészt nemzetközi adományozók biztosítják, akiknek az intézet rendszeresen beszámol. (Sakata 2013) Az átláthatóság erősíti a hitelességet az adományozók és a helyi polgárok szemében is, ami fontos tényező lehet, ha az ország korrupcióval küzd.

Az afgán zene felkarolásával és magas szintű oktatás biztosításával az ANIM megfelel a társadalom legsürgősebb igényeinek. Sikerül megvalósítani a társadalmi integrációt, harcolni a diszkriminációval és előmozdítani az értékeket. Mivel elsősorban a társadalom leghátrányosabb helyzetű csoportjainak oktatására összpontosít, sikerrel küzd a szegénység ellen és támogatta a nemek közötti egyenlőséget. A nemzetközi elismerés és siker tovább erősítette a helyi polgárok támogatását is. Segített a társadalom különböző csoportjainak, hogy újra felfedezzék és kapcsolódjanak kultúrájukhoz. Ez a pozitív tapasztalat elengedhetetlen lehet a felépülés és a megbékélés során egy olyan töredékes társadalom számára, amelytől saját kultúrájának bizonyos részét megtagadták.

Ezek a tevékenységek – a társadalmi integrációra való törekvés és az olyan alapvető jog, mint az oktatás biztosításának elősegítése – alapján elmondható, hogy az ANIM nemcsak mint kulturális intézet jelentős, de egyúttal békeépítő funkcióval is bír. Ezáltal illeszkedik a Boutros Boutros-Ghali ENSZ-főtitkár által bevezetett értelmezéshez, amely a társadalmi és állami keretek megerősítését is a konfliktuskezelés és a békeépítés részének tekinti.

Fontos hozzátenni azt is, hogy a társadalmi kohézió újjáépítése megbékélést igényel, amelyet nem lehet számszerűsíteni vagy lineáris rövid távú projektnek tekinteni. Amint Bloomfield kiemelte, a megbékélés hiányosságokat mutathat, de „nehéz olyan, a konfliktushelyzetből sikeresen talpra állt társadalmat találni, amely a konszolidációt a megbékélés folyamata nélkül érte volna el”. (Salter és Yousuf 2013)

FORRÁSJEGYZÉK

- Abramson, Yenohatan: Culture, religion, war and peace. 2013. [<https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e44#acrefore-9780190846626-e44-div1-4>]
- Alger, Bonnie Eve: Their own agenda: the history, development and culture of women's orchestra outside the United States. 2018. [<https://drum.lib.umd.edu/handle/1903/20821>]
- Bar-Tal, Daniel: Reconciliation as a Foundation of Culture of Peace. 2008. [https://www.researchgate.net/publication/226059785_Reconciliation_as_a_Foundation_of_Culture_of_Peace]
- Bronstein, Paula: "I Won't Be a Doctor, and One Day You'll Be Sick". Human Rights Watch. 2017. [https://www.hrw.org/report/2017/10/17/i-wont-be-doctor-and-one-day-youll-be-sick/girls-access-education-afghanistan#_ftn2]
- Forrest, David: The Afghanistan National Institute of Music. Interview with Dr. Ahmad Sarmast. Australian Journal of Music Education. 2013. [<https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1061847.pdf>]
- Franke, Volle: The peacebuilding dilemma: civil-military cooperation in peace operations. 2006. [https://rc-services-assets.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/Transforming_broken_relationships_Making_peace_with_the_past_Accord_Insight_3.pdf]
- Gazizullin, Aydar: The Significance of the 'Human Security' Paradigm in International Politics. 2016. [<https://www.e-ir.info/pdf/61707>]
- Henderson, Errol A.: Clear and Present Strangers: The Clash of Civilizations and International Conflict. 2001. [https://www.researchgate.net/profile/Errol_Henderson/publication/227503914_Clear_and_Present_Strangers_The_Clash_of_Civilizations_and_International_Conflict/links/59f06fcf458515bfd07bf19d/Clear-and-Present-Strangers-The-Clash-of-Civilizations-and-International-Conflict.pdf]
- Jackson, Ashley: The cost of war. Afghan experiences in conflict. 2009. [https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/afghanistan-the-cost-of-war_14.pdf]
- Minkov, Miroslav: The concept of culture. 2013. [https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/48150_ch_1.pdf]
- Naidu-Silverman, Ereshnee: The contribution of art and culture in peace and reconciliation processes in Asia. 2015. Centre for Culture and Development.
- Saikh, Sufia: Reconciliation in Afghanistan: Role of Art and Cinema. 2020. [https://ijpsl.in/wp-content/uploads/2020/12/Reconciliation-in-Afghanistan-Role-of-Art-and-Cinema_Sufia-Shaikh.pdf]
- Sakata, Hiromi Lorraine: Music in Afghanistan. 2013. [http://media.nationalgeographic.org/assets/file/asia_3.pdf]
- Salter, Mark and Yousuf, Zahbia: Transforming broken relationships. Making peace with the past. 2016 [https://rc-services-assets.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/Transforming_broken_relationships_Making_peace_with_the_past_Accord_Insight_3.pdf]
- Sarmast, Ahmad: How ANIM provides inclusive music education in Afghanistan. Lecture at the Polar Music Prize Ceremony. 2018. [<https://www.youtube.com/watch?v=lqi3JpHKwXU>]
- Szabó, László: A békefenntartás új értelmezése. 2009. [http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/szabo_laszlo-a-bekefenntartas-uj-ertelmezese.pdf]
- Rothschild, Emma: What is security? 2008. [https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/Rothschild_What-is-security.pdf]
- Minority Rights Group International: Afghanistan. [<https://minorityrights.org/country/afghanistan/>]
- The New York Times: Afghan Government Control Over Country Falters, U.S. Report Says 31.01.2019. [<https://www.nytimes.com/2019/01/31/world/asia/afghanistan-taliban-territory-control.html>]
- The official page of the Afghanistan National Institute for Music. [<https://www.anim-music.org/>]
- The United Nations General Assembly: Situation of human rights in Afghanistan. 1999. [<https://digitallibrary.un.org/record/265902#record-files-collapse-header>]
- The United Nations Security Council open Debate: Reconciliation Must Evolve to Reflect Growing Complexity of Today's Conflicts. 19.11.2019. [<https://www.un.org/press/en/2019/sc14024.doc.htm>]

Négy nemzet, egy történelem

Napjainkban megújult érdeklődés övezi az ún. „visegrádi négyek” (Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország) történetének közös fejezeteit. Ennek az érdeklődésnek a lenyomata a Kiss Gy. Csaba és Mészáros Andor által szerkesztett *Visegrád – közös emlékezet? 1956 – 1968 – 1989* című konferenciakötet, amely összefoglalja a 2018-as konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatát. A konferenciakötet 2020-ban, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kiadásában jelent meg. A könyvben szereplő hét tanulmány szerzőjének nemzetiségi összetétele mindennél jobban reprezentálja azt a missziót, amelyet a szerkesztők és szerzők vállaltak, vagyis a nemzeti többszólamúságra való törekvést, a felülemelkedést a kisállami elfogultságokon. Két magyar mellett két lengyel, két szlovák és egy cseh nemzetiségű történész és politológus képviselteti magát, valamennyien kutatási területük elismert szakemberei.

Mindazok, akik ismerik Kiss Gy. Csaba életművét, pontosan tudják, hogy az ELTE Bölcsészettudományi Kara Művelődéstörténeti Tanszékén tanító Széchenyi-díjas irodalomtörténész és művelődéstörténész nemcsak évtizedek óta kutatja a lengyel, cseh, szlovák, horvát irodalom párhuzamosságait, közös pontjait, hanem mélyen bízik abban, hogy a közép-európai régióban élő népek képesek kialakítani egy élhető Közép-Európát. Kiss Gy. Csaba történészként, egyetemi tanárként, rengeteg tudományos munka szerzőjeként talán mindenkinél többet tett azért, hogy a 19. századi lengyel, cseh, szlovák, horvát értelmiség és irodalmi közeg szempontjai, dilemmái megjelenhessenek magyar nyelven – még hozzá a korabeli magyar gondolkodók álláspontjával egyenrangúan. Mint egykori egyetemi diákja az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, e sorok szerzője nem titkolja, hogy Kiss Gy. Csaba előadásai és szemináriumai a közép-európai nemzetépítésről, a szlovák és horvát történelemről vagy a himnuszok történetéről revelatív erővel hatottak rá, hiszen ezek az előadások alkalmat adtak arra, hogy a magyar történelmet egy másik (szlovák, lengyel stb.) tükrőben szemlélhesse. Kiss Gy. Csaba olyan témákhoz is bátran nyúlt, amelyeket az 1960–70-es évek egyoldalú, a történelmet csak a „gazdasági alapok” kutatására szűkítő hivatalos történelemfölfogása könnyű kézzel félretolt. Ilyen például a kultusz- és himnusz-történet. 2013-ban írt könyvet Kelet-Közép-Európa himnuszainak történetéről.

A kötet másik szerkesztője, Mészáros Andor neve ugyancsak nem ismeretlen mindazok előtt, akik kutatják Közép-Európa történetét. Az ELTE Bölcsészettudományi Kara Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszékének adjunktusa a cseh történelem kutatója. A szerkesztők, valamint a nemzetiségi szempontból vegyes szerzőgárda garanciája a toleráns megközelítésnek és a szakmai igényességnek.

Mint ahogyan a címből látszik, a tanulmányok három olyan évet választottak ki, amelyekben a szovjet típusú államszocialista rezsimmal szembeni ellenállás sűrítve jelent meg. Az 1956-os poznańi felkelés, a magyar forradalom és szabadságharc, az 1968-as csehszlovák „prágai tavasz” és a Szolidaritás mozgalom színre lépése 1980-ban, valamint az 1981-es szükségállapot bevezetése azok a kiemelkedő események, amelyek jelezték a rezsimmal szembeni ellenállás végsőkig fokozódását. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy ha kilépünk a közép-európai földrajzi és politikai térből, természetesen más rendszerellenes eseményeket is lehet találni, amelyek tanúbizonyságot adtak a szovjet típusú rendszerrel szembeni tömeges népi és társadalmi elégedetlenségről. Ilyennek tekinthető az 1953-as kelet-berlini felkelés (amely sajnos

egyre kevésbé van jelen az emlékezetben, legalábbis Németországon kívül, holott tulajdonképpen ez volt az első látványos aktus a szovjet rezsimmel szemben, és ráadásul az egykori Poroszország társadalmi és gazdasági tekintetben is sokkal inkább Közép-, mintsem Nyugat-Európa része), vagy a baltikumi „erdei testvérek” évtizedeken át tartó fegyveres ellenállása. De ha csak a közép-európai országokat vesszük figyelembe, akkor megtalálhatjuk a viszonylag csendesebb, láthatatlan ellenállás jeleit: gondoljunk a magyar Fehér Gárda vagy a Kolhoz Kör működésére, vagy a Földalatti Lengyel Hadsereg tevékenységére az 1950-es években.

Mielőtt a tanulmánykötet írásait ismertetné, a recenzensnek választ kell adnia a címben fölített kérdésre: létezik-e az a bizonyos közös visegrádi emlékezet. A kérdés érezhetően foglalkoztatja a szerzőket is, nem véletlen a címben elhelyezett kérdőjel. Ugyan a tanulmányok többsége hitet tesz egyfajta közös emlékezet (vagy annak reménye) mellett, és ebben – tragikus módon bár, de érthetően – nagy jelentőséget tulajdonítanak a szovjet típusú államszocialista diktatúrával szembeni ellenállásnak, valamint határon átívelő szolidaritásnak, ám az kiderül például Kiss Gy. Csaba tanulmányából, hogy 1956 (azaz a magyar forradalom) megítélése másként értelmeződött a csehszlovák értelmiségben és közvéleményben, ami utóbb kihatott a magyar írók véleményére az 1968-as „prágai tavaszról”. Bár a Közép-Európa régió népeinek (vagy népei leginkább politikailag tudatos részének) szolidaritása talán soha nem volt olyan szilárd és biztos a történelemben, mint a szovjet típusú államszocializmussal szemben megfogalmazódva, érdemes a közös közép-európai sors kérdését távolabbról, a mélyebb történelem felől szemlélni. Így egy kicsit vissza kell menni a történelemben négyszáz évet, hogy kellően értékelhessük a közép-európai társadalmak közös kiállásának aktusait 1956-ban, 1968-ban és 1981-ben.

Kétségtelen, hogy a négy – illetve 1993-ig, Csehszlovákia fölbomlásáig három – ország történelmében és kultúrájában találhatunk számos közös pontot. Mindez nem meglepő, hiszen Európa egyazon földrajzi terében helyezkednek el, és így a történelmük során őket ért külső kihívások is azonosak voltak. Mindenekelőtt utalhatunk arra, hogy a térség népei Császárságok birodalmak fogták abroncsba: időben előrehaladva a Német-római Császárság, majd annak fölbomlását követően a romjain megalakult Osztrák Császárság, az Oszmán Birodalom, Poroszország (és a porosz vezetéssel megalakult Németország 1871-től), majd végül Oroszország. A közép-európai régiókban élő népeknek állandóan védekezniük kellett a birodalmakkal szemben, miközben maguk is olykor igényelték – miként a csehek 1867-ig, vagy a magyarok 1918-ig – a birodalmi keret nyújtotta védelmet.

A térség sorsát négy csata befolyásolta döntően. A mohácsi csata (1526) után a Habsburg-dinasztia szerezte meg a magyar és cseh királyi címet, az 1620-as fehérhegyi csatát követően a Habsburgok véglegesen megsemmisítették a cseh rendi ellenállást, Buda bevétele, azaz török uralomtól való felszabadítása után, 1687-ben a magyar rendek lemondtak a szabad királyválasztásról, a königrátrzi csata (1866) után pedig végleg eldőlt, hogy a Habsburg-dinasztia kizsorul a német magterületről. A Habsburg-dinasztia évszázados eltolódása kelet felé kiteljesedett, és tulajdonképpen 1866–67-ben alakult ki véglegesen a Habsburgok dunai állama. A magyarok és csehek 1526 óta, a lengyelek egy része pedig 1772, azaz Lengyelország első felosztása óta éltek a Habsburg-monarchia keretében.

A 20. században, a birodalmak romjain megalakult nemzetállamok kialakulása sem hozott megnyugvást a térség és a benne élő népek problémáira. Hiszen a régió népeinek nemzeti aspirációi egymással szemben fogalmazódtak meg, amely az etnikai feszültségek, kvázi polgárháborús helyzetek tartósításához vezetett. Az autoriter rendszerek nagymértékben akadályozták a demokratizálódást. Végül a hitleri Németország és a

Szovjetunió fölörölték a demokratikus mozgalmakat a régióban. 1945 után Közép-Európa népei szovjet uralom alá kerültek, ami hosszú időre véget vetett a nemzeti szuverenitás érzése megélésének és a demokratizálódás esélyének. Az ellenállás azonban parázslott a hamu alatt, és majdnem évtizedenként kitört Közép-Európában: 1953-ban az NDK-ban, 1956-ban a lengyelországi Poznańban és Magyarországon, 1968-ban Csehszlovákiában, 1970-ben a lengyelországi Tengermeleken, majd 1976-ban és 1980-ban ismét Lengyelországban. Ennek az ellenállásnak állít emléket a konferenciakötet.

Paweł Sasanka történész, a varsói Nemzeti Emlékezet Történelmi Intézetének kutatója a lengyelországi 1956 eseménytörténetével és annak recepciójával foglalkozik (13–22. o.) A szerzők gazdagon élnek irodalmi utalásokkal, ami a közép-európai írók hagyományos politikai szerepét tekintve nem meglepő. Sasanka rögtön egy irodalmi idézettel vezeti be tanulmányát, amely Eugeniusz Gołębiowski *Mrok. Polska 1956* (Sötétség. Lengyelország 1956) című 1956–1957-ben írt regényéből származik (13.) Sasanka végigtekinti a folyamatot, miként változott 1956 poznańi eseményének recepciója a közéletben és a történelempolitikában. A Władysław Gomułka-féle vezetés természetesen és érthetően a „hallgatást” választotta: mindent igyekezett elfelejteni és elfojtani, ami a poznańi tüntetéshullámhoz kapcsolódott – ami annál is inkább érdekesebb, mert éppen e tüntetéshullám tette lehetővé a reformistának tartott Gomułka első titkárrá történő kinevezését.

Poznań szerepének elhallgatása mutatja, hogy Gomułka reformizmusának kezdettől megvolt a határa. Az 1980-as években a Szolidaritás törte meg a hallgatás falát. Az 1989-es fordulat aztán teljes váltást eredményezett: az 1956-os poznańi eseményeket úgy tárgyalták, mint amelyik beilleszkedett egy sorba. A nemzeti emlékezetpolitikában 1956 júniusa vezette be a lengyel „rendszerellenes hónapok” sorát: 1956 júniusa, 1970 decembere, 1976 júniusa és 1980 augusztusa az államszocialista rezsimmel való szembenállás hónapjai lettek. (17.) 1956 júniusát sem hagyta érintetlenül a közép-európai térség ünnepeit érintő átpolitizálás. A 60. évfordulón, 2016-ban a Nemzetvédelmi Minisztérium és Poznań városvezetése esett egymásnak, ugyanis a Nemzetvédelmi Minisztérium csak azzal a feltétellel biztosította volna a katonai tiszteletadást, ha a poznańi mártírokkal együtt fölolvassák a 2010-es szolovszki repülőgép-szerencsétlenségben elhunytak nevét. Ez a politikai árukapcsolásra törekvés azonban fölháborodást keltett a poznańi lakosok körében. (19.) Mindez nem lenne érdekes, ha hasonló átpolitizálások nem sújtanak más népek, köztük a magyarok jeles 20. századi emléknapjait.

Juraj Marušiák történész, politológus, a Szlovák Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézetének kutatója elemzi a magyar 1956 csehszlovákiai recepcióját. (23–42.) Kiss Gy. Csaba és a posztkoloniális múltábrázolásról érkező Bakula Bogusław mellett Marušiák tanulmánya szól a régió népei közötti emlékezetbeli különbségről, sőt a nemzeti, kisállami emlékezetek konfliktusáról. Marušiák tanulmánya például arról, hogy „1956 arra mutatott rá, hogy a közös múlt ellenére a kelet-közép-európai társadalmakban sokkal több olyan elem volt, ami elválasztotta, mint olyan, amely összekapcsolta volna őket.” (23.) Kiss Gy. Csaba tanulmánya a csehszlovák és magyar értelmiség jelentős részének ellentétét a magyar írók álláspontját rekapitulálva mutatja be. Hivatkozik egyebek mellett Illyés Gyula augusztus 21-i naplójegyzetére, amelyben az író említést tesz a lelkében kavargó érzések között jelen lévő keserű elégtételről: „Keserű, de rögtön szívig ható nyelés a nemzet passzív kínkehelyéből: 56-ban a prágai tömegek Nagy Imre ellen tüntettek, négyszer verték le a magyar követség Kossuth címerét; az újjá szervezendő pesti rendőrségnek Csehország ajándékozott gumibotot, két vagonnal.” (69.) Mellesleg Kiss Gy. Csaba az egyetlen a

szerzők közül, aki következetesen „prágai–pozsonyi tavaszról” ír, nem elfeledkezve arról, amit gyakran Magyarországon hajlamosak vagyunk elfelejteni: Szlovákiában épp-úgy reformhangulat uralkodott, mint Csehszlovákia cseh területű részén.

Peter Káša irodalomtörténész, az Eperjesi Egyetem Bölcsészettudományi Kara Közép-Európa Tanulmányok Tanszékének professzora szerzőjének tanulmánya kilóg némileg a könyv egyéb írásai közül. Dominik Tatarka kommunista szlovák író 1968-as fordulatát választotta tárgyául. (53–62.) Tatarka sorsa sűrítve tartalmazza azoknak az értelmiségieknek a sorsát, akik 1945-ben lelkesen csatlakoztak a kommunista párt-hoz, majd kiábrándulva tolódtak az ellenzéki irányába. A még I. világháború előtti Magyarországon született Tatarka fiatalon a kommunista párt tagja lett, hogy aztán oda-álljon 1968-ban Alexander Dubček mellé. Ennek honorálásaképpen az államszocialista rendszer minden módon büntette Tatarkát: kizárták az Írók Szövetségéből, betiltották a könyveit, és az állambiztonság szigorú megfigyelés alatt tartotta 1989 májusában bekövetkezett haláláig. Tatarkát már 1956 áprilisában bírálták *Párizsi séták* című riportorozatáért a csehszlovák írók kongresszusán. (56.) Később is gyakran illették kritikával a könyveit, és a családottság, kölcsönös bizalmatlanság Tatarka és a rezsim közt egyre fokozódott. Sorsa nem ismeretlen idehaza sem, elegendő gondolni a „fényes szelek” nemzedékének nem egy kiváló tagjára, vagy éppen magára Illyés Gyulára.

Mészáros Andor az emlékezet tereiről írt, amely szintén egyre népszerűbb téma a magyar történészek körében. (77–87.) A francia Pierre Nora történész az „emlékezet helyeivel” foglalkozó vizsgálódásával új típusú kutatási irányt teremtett. Mészáros bemutatja párhuzamosan a magyar, cseh, lengyel, horvát és szlovén fővárosok fejlődését. Feltűnő a hasonlóság a közép-európai fővárosok térszimbolikája között. Mindegyik város a 19. század közepén-végén kezd nagyvárossá válni. A nemzetépítés elsődleges terepe a kultúra. Nem véletlenül mindenütt ünnepnap a Nemzeti Színház és a Nemzeti Múzeum föl-építése. A kultúra tereinek (színház, múzeum, egyetem) felépítését és átadását a nemzeti történelem kiemelkedő személyiségei emlékművének fölállítása követte. Így Pozsony példáján érzékeltetve: a 19. század végén megkezdődött a nagyvárosi terek kialakítása, majd a Városi Színház megalapítása (1886), és Mária Terézia lovasszobrának fölállítása (1897). (77–78.) A nemzeti nagyság konstruálásának aktusát aztán a múlt átalakítása követte: Prágában ledöntötték a Habsburgok által a fehérhegyi csata emlékére emelt Mária-oszlopot, Pozsonyban lehullt Mária Terézia lovasszobra. A nemzeti múlt és identitás fúrása-faragása-árokásása, hol fizikai, hol szimbolikus eszközökkel, azóta is tart, erről Budapest akár a 2010-es években is tud mesélni.

Bár Pestnek is van szlovák, német, szerb, Varsónak német és jiddis nyelvű zsidó története, a legizgalmasabb mégis Pozsony esetében a nemzeti identitások együttélése, és a különböző identitásrétegek szétszalazása. Hiszen míg Pest-Buda vagy Budapest mindig a magyar állam fővárosa maradt, bármekkorára zsugorodott ez az államterület, Varsó pedig 1918-tól mindmáig az egységes Lengyelország fővárosa, addig Pozsony esetében állandó államváltásról beszélhetünk: hiszen hol Magyarországhoz, hol Csehszlovákiához, hol Szlovákiához, majd megint Csehszlovákiához, végül ismét Szlovákiához tartozott. A politikai változások és válságok az új építésű pozsonyi Sétatér elnevezésén is nyomon követhetőek: az elmúlt kétszáz évben Radetzky, Kossuth és Palacky nevét viselte a tér, és persze hívták egyszerűen Sétatérnek is, míg végül Pavol Országh Hviezdoslav szlovák költő nevét vette föl. (79.) Jól jelzi a nemzeti kultuszok sajátosságát, hogy Pavol Országh Hviezdoslav a pályája elején magyarul verselgető költőből, Petőfi Sándor és Arany János tisztelőjéből vált a szlovák függetlenség és a csehekkel való egyesülés támogatójává.

Bakuła Bogusław történész, irodalomtörténész, a poznaí Adam Mickiewicz Egyetem professzora egy modern, mondhatni „divatos” nézőpontból: a posztkoloniális szemszögből vizsgálja meg a térség népeinek közös emlékezetét. (89–106.) A posztkoloniális nézőpont igen jól alkalmazható a térség népeinek közös emlékezésére a Szovjetunió bukását követően. Hiszen a Szovjetunió által kialakított és a közép- és kelet-európai népeire rákényszerített függőségi viszony valóban párhuzamba állítható azzal a függőségi rendszerrel, amelyet az Egyesült Államok kényszerített Közép-Amerika „banánköztársaságaira”: ennek a függőségi viszonynak eleme volt a gazdasági kifosztás, a politikai és katonai alárendelődés és az ellenzéki mozgalmak elfojtása. A Szovjetunió visszaszorulását, majd szétesését követően a gyarmatosított iránt érzett komplex (hol belenyugvó, túlzottan aláztos, hol csendesen gyűlölő) érzelmek szükségszerűen felszínre törnek. Bogusław szerint „a közös emlékezet ilyen körülmények között olyan emlékezet, amely öröklí a különféle történelmi és politikai függőségek maradványait, ezért pillanatnyi egyetértés alapján jön létre.” (98.) Közép-Európában annyiban bonyolultabb volt a helyzet, mint Közép-Amerikában, hogy a nemzeti aspirációk és kölcsönös sérelmek kiolvadtak a szovjet elfojtás évtizedeit követően. Így egy kettős sérelemről beszélhetünk: a külvilággal (az elnyomóval, illetve a nem vagy későn segítő Nyugattal) szemben, valamint egymással szemben.

A rendszerváltoztatás után a közép-európai népek gyakran úgy próbáltak lélektanilag felülemelkedni a posztkoloniális pszichózison, hogy az elvezetett az áldozat-mítosz fölerősödéséhez. Az emlékezet enyhítése segít elviselni azt, hogy korántsem volt egységes az ellenállás. Így 1956-ban lengyel rendőrök lőttek a tüntető munkások és diákok közé, ám ez alig van jelen a lengyel emlékezetben. Hiszen ez óhatatlanul csorbítaná a lengyel emlékezetet arról, hogy a nép egységes volt az „idegen”, azaz szovjet megszállók elleni küzdelemben. Hasonló, bár fordított mechanizmus az, amikor a magyar közvélemény úgy emlékezik Nagy Imrére, mint a forradalom mártírjára, és elfeledkezik arról, hogy kommunista politikus volt, akit végső soron saját elvtársai végeztek ki. (101.) A múlt megszépítő eleme az államszocialista időszakon belül egy „aranykor” vagy legalábbis aranyozott kor tételezése: ami a magyaroknak a „gulyáskommunizmus”, az a cseheknek és szlovákoknak a „knédli kommunizmus” volt. Mindkettő a hatalommal kötött kompromisszumon alapult: a pártállam békén hagy, ha cserébe te is békén hagyod, azaz beletörődsz a rendszer megváltoztathatatlanságába. (102.) Ezek a mítoszok segítettek áthidalni a tehetetlenség és passzivitás rossz érzésén. Jellemző módon a lengyeleknek nem volt a szocializmuson belüli aranykora, Lengyelországban folyamatos volt az ellenállás, még a reformer Gomulkával szemben is.

A kötetben elfért volna néhány fénykép, illusztráció, különösen Mészáros Andor emlékeztörténeti tanulmánya igényelte volna ezeket, hiszen a magyar olvasó nem feltétlenül ismerős Varsó, Prága és Pozsony főterein.

A kötet egyaránt tartalmaz politika-, irodalom-, emlékezet-, kultusz- és várostörténeti fejezeteket, így alkalmas arra, hogy mind az egyetemi diákokat, mind a szélesebb olvasóközöniséget megismertesse a közép-európai népek emlékezetének három-négy 20. századi csomópontjával. Reméljük, hogy még sok hasonló mű születik, amely képes árnyaltan, a kisállami szűkkeblőségen felülemelkedve, többszólamúan bemutatni a régió népei történetének közös metszeit.

(Kiss Gy. Csaba – Mészáros Andor (szerk.): Visegrád – közös emlékezet? 1956 – 1968 – 1981. Esztergom, 2020, Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány, 109 p.)

Zanny Minton Beddoes

Nehéz idők Brazíliában

Nem pusztán Jair Bolsonaro okolható országa sanyarú helyzetéért:

Mélyreható reformokra szorul az a politikai rendszer, amely hatalomra juttatta

A kórházak tele vannak, a favelák [nyomornegyedek] lövöldözéstől hangosak, a dolgozóknak pedig rekordmennyiségű 14,7 százaléka van munka nélkül. Hihetetlen, de Brazília gazdasága most kisebb teljesítményt mutat fel, mint 2011-ben – olyan jó erős negyedévekre lesz szükség, mint amilyenről idén június 1-én számoltak be, hogy helyreállítsa jó hírnevét. Brazíliában a covid-19 miatti halálozási arány az egyik legrosszabb a világon. Jair Bolsonaro elnök viccelődik, hogy az oltás krokodilokká változtatja az embereket.

Brazília hanyatlása megdöbbentő gyorsasággal történt. Az 1964–85-ös katonai diktatúra után az ország új alkotmányt kapott, amely a hadsereget visszaparancsolta a kaszárnyákba, egy új pénznemet vezettek be, amely véget vetett a szélsőségesen magas inflációnak; társadalmi programokat indítottak, amelyek a nyersanyagkereslet fellendítésével kezdtek enyhíteni a szegénységen és az egyenlőtlenségen. Egy évtizeddel ezelőtt az ország úszott az olajból származó pénzben, elnyerte a 2014. évi világkupa és a 2016. évi olimpia rendezési jogát. Úgy tűnt, hogy a jövőben virágzás lesz a sorsa.

Brazília elszalasztotta a lehetőséget. Az egymást követő kormányok három hibát követtek el. Először is engedtek a rövid távú szemléletmódnak és halogatták a liberális gazdasági reformokat. Ezért elsősorban a 2003–16-ban hivatalban lévő baloldali Munkáspártot terheli a felelősség. Ez gondoskodott az évi 4 százalékos növekedésről, de nem fektetett be

a termelékenység növelésébe. Amikor a nyersanyagárak csökkentek, Brazília a valaha volt egyik legsúlyosabb válságával nézett szembe. Michel Temer és Bolsonaro kormányai némi haladást értek el a reformok terén, de messze elmaradtak attól, ami kívánatos lett volna.

Másodszor, a politikusok ellenálltak az összefonódásokat gátló reformoknak abbéli törekvéseik során, hogy védjék magukat a hatalmasra dagadó Lava Jato ('Autómosó' fedőnévű) korrupciós ügy kellemetlen utóhatásaitól. Részben a Lava Jato mögött álló ügyészek és bírák hibásak. Miután kiderült, hogy egyeseknek van politikai programjuk, a Kongresszusban és a bíróságokon elakadt a vizsgálatuk.

Végül Brazília politikai rendszere malomkőként nehezedik az ország nyakába. Az államnagyságú körzetek és a Kongresszusban ülő 30 párt megdrágítja a választásokat. A politikusok – jóval inkább, mint más országokban – a látványos szavazatnyerő projekteket támogatják a komolyabb, hosszú távú reformok helyett. Hivatalba lépve ragaszkodnak azokhoz a kétes szabályokhoz, amelyek hatalomra juttatták őket. Mentelmi joguk akadályozza a felelősségre vonásukat, és óriási pénzüsszegek állnak rendelkezésükre pozícióik megtartásához. Ennek eredményeként a brazilok bizalmatlanul tekintenek rájuk. 2018-ban mindössze az emberek 3 százaléka nyilatkozott úgy, hogy „nagyon” bízik a Kongresszusban.

Bolsonaro előtt a kiábrándultság nyitott utat. A diktátorkodáshoz kedvet érző volt századosnak sikerült meggyőznie a szavazókat arról, hogy politikailag helytelen megjegyzései a hitelesség jelei. Megfogadta, hogy eltávolítja a korrupciós politikusokat, visszaszorítja a bűnözést és fellendíti a gazdaságot. Mindháromban kudarcot vallott.

Miután 2019-ben elfogadta a nyugdíjrendszer átalakítását, felhagyott liberális gazdasági miniszterének programjával, attól tartva, hogy

ez szavazatokba kerül majd. Az adó- és a közszféra reformjai és a privatizáció megrekedtek. A készpénzadományok enyhítettek a szegénységen a világjárvány korai szakaszában, de a növekvő adósság miatt 2020 végén elapadtak. Bolsonaro hivatalba lépése óta több mint 40 százalékkal több erdőt irtottak ki az Amazonas vidékén. „Láncfűrészsel” csonkolta meg a környezetvédelmi minisztériumot, csökkentve annak költségvetését és létszámát. Környezetvédelmi minisztere ellen illegális faanyag-kereskedelem miatt folyik vizsgálat.

A covid-19-vírust illetően Bolsonaro támogatja a lezárások elleni tüntetéseket és a sarlatán gyógymódokat; repülőgépekkel küldte a hidroxiklorokin rakományokat az őslakos törzseknek, és hat hónapig nem vett tudomást az oltóanyagokról. Egy tanulmány szerint a kérés akár 95 000 életbe is kerülhetett.

Bolsonaro ahelyett, hogy fellépett volna a politikai összefonódások ellenében, megvédte szövetségeseit. 2020 áprilisában elbocsátotta a szövetségi rendőrség vezetőjét, aki korrupció miatt nyomozott az elnök fia után. Igazságügy-minisztere kilépett, és az igazságszolgáltatás akadályozásával vádolta az elnököt. Nemrégiben Bolsonaro a Legfelsőbb Bíróság függetlenségét vonta kétségbe. 2021 februárjában főügyésze leállította a Lava Jato munkacsoport működését.

A brazil demokrácia törékenyebb, mint a diktatúra vége óta bármikor. Márciusban Bolsonaro elbocsátotta a védelmi minisztert, aki állítólag nem volt hajlandó az utcára küldeni a hadsereget, hogy újranyitásra kényszerítsék a vállalkozásokat. Ha Bolsonaro 2022-ben veszít az újráválasztáson, valószínűleg vitatni fogja a választási eredményt. Kétségeit fejezte ki az elektronikus szavazással kapcsolatban, rendeleteket fogadott el a „nyilvánosság felfegyverzéséről”, és azzal dicsekedett, hogy „csak Isten” fogja őt elmozdítani a helyéről.

Brazília Kongresszusa voltaképpen isteni beavatkozás nélkül is el tudná látni a dolgát. Bolsonaro ellen vádat lehet emelni tettei miatt, többek között közhatalommal való visszaéléscért. Megtörtént ugyanis, hogy a kijárási tilalom

megtagadására vagy a felajánlott oltások elutasítására buzdította az embereket, valamint az is, hogy tisztviselőket mozdított el fiainak védelmében. A Kongresszushoz 118 felelősségre vonási indítványt nyújtottak be. 2021. május 29-én tízezrek gyűltek össze, hogy elmozdítását követeljék.

Bolsonarónak egyelőre elegendő támogatottsága van a Kongresszusban a felelősségre vonás megakadályozására. Emellett az alelnök, aki átvenné a tisztséget, egy tábornok, aki szintén szívesen álmodozik a katonai uralomról. Az ország számára megosztónak bizonyult a legutolsó alkalom, amikor a Kongresszus egy elnök ellen emelt vádat 2016-ban, Dilma Rousseff esetében, aki eltitkolta a költségvetési hiány nagyságát. Bolsonaro úr mártírnak állítaná be magát. Támogatói közül pedig sokan fel vannak fegyverezve.

Hosszú távon Bolsonaro leváltása mellett Brazíliának számolnia kell azzal a cinizmussal és kétségbeeséssel is, amely beültette őt az elnöki székbe, továbbá meg kell küzdenie az elhúzódo lassú növekedéssel és az egyenlőtlenséggel. Ez nagyszabású reformokat követel majd meg. Ugyanakkor maga az a rugalmasság, amely megvédte Brazília intézményeit egy populista karmaitól, szintén ellenállóvá teszi őket a jótékony hatású változásokkal szemben is.

Az elvégzendő feladatok ijesztő nagyságúak. Mindenekelőtt, a kormánynak inkább a közösség érdekeit kellene szolgálnia, nem a sajátjait. Ez az állami szektorban dolgozók kiváltságainak megnyirbálását jelenti, amelyek a kormányzati költségvetés fenntarthatatlan részét emésztik fel. A politikusoknak önmagukat sem szabad kímélniük: a hivatalban lévőket kevesebb jogi védelem illetné meg, illetve át kell alakítani a választási és a pártrendszer, hogy friss vér áramolhasson a Kongresszusba.

A következő kormány dolga, hogy részrehajlás nélkül szálljon szembe a korrupcióval, visszafogja a költségeket és fokozza a versenyképességet. Az Amazonas-vidéket illető kemény fellépésnek együtt kell járnia az erdőirtás gazdasági alternatíváival. Ellenkező esetben előbb vagy utóbb új Bolsonarók jelennek meg.

Brazília hosszú út előtt áll

Bolsonaro közjogi felelősségre vonásától eltekintve, valószínűleg a szavazók döntik majd el Brazília sorsát. A mostani elnök riválisainak megoldásokkal kell előállniuk, s nem pedig a nosztalgiára építeniük. Bolsonaro utódja egy tönkretett és megosztott országot fog örökölni. A romlás sajnos nem állt meg egy embernél – sokkal mélyebbre hatolt.

(The Economist)

Howard W. French

A Tibet nevű börtön
Miként tartja Kína uralma alatt
ezt a nyugodt régiót

Tibetet „remetekirályságként” ismerték a huszadik század elején, abban az időszakban, amikor ténylegesen önálló volt. Ez az elnevezés tükrözi a hely félreeső fekvését, amelyet csak fokoz lakható fennsíkainak magassága, a Tibetet szegélyező félelmetes hegláncok (köztük a Himalája is), és népének állítólagos elszigetelt jellege, amelynek feltehetően egyetlen vágya, hogy békében élhessen.

A legutóbbi időben teljesen különböző erők voltak befolyással Tibet elszigeteltségére, ezek egy része csökkentette, más része fokozta azt. Miután a Kínai Kommunista Párt 1949-ben győztesen került ki a kínai polgárháborúból, első tennivalóinak egyike volt, hogy Tibetet Peking irányítása alá helyezze, és a hegyvidéki régiót egyesítse az országgal. Ezt fegyveres erőszakkal érték el, miután a legfőbb KKP-vezető, Teng Hsziao-ping és más parancsnokok a Népi Felszabadítási Hadsereg katonáinak ezreit vezényelték Tibetbe, hogy kínai fennhatóság alá vonják. Tibet hagyományhoz hű vezetői felháborodtak a szöszegésen és a Tibetnek Kína által korábban tett autonómia-ígéret megszegésén; 1959-ben legfontosabb vezetőjük, a dalai lámaként ismert buddhista szerzetes szárazföldi úton Indiába menekült száműzetésbe, ahol azóta is tartózkodik. Kína Tibethez való

hozzáállásában mindig is az elnyomás és a viszonylagos tolerancia szakaszai váltakoztak. Kényszerházasságukat azonban soha nem lehetett tartós vagy boldog kapcsolatnak nevezni.

Ennek az évszázadnak az elejére Kína kemény munkával fáradozott Tibet lenyűgöző modern infrastruktúrájának kiépítésén, beleértve a vasútvonalakat, amelyek négyezer méteres magasságban haladnak át az örökké fagyott talaj – a permafroszt – óriási területei felett. Az ezen haladó vonatok azt szolgálják, hogy az ország más részeiről tömegesen ide telepítsék a han kínai, többséget képviselő népcsoport tagjait; ez a KKP szándékát tükrözi, mi szerint könnyebb azt a Tibetet ellenőrizni, amelynek a városait javarészt nem tibetiek lakják.

Eközben a KKP szinte lehetetlenné tette nemzetközi újságírók és független kutatók szabad belépését a területre. Még egyszerű külföldi turistáknak is különleges engedélyre van szükségük. Csak sejteni lehet, hogy egy gyorsuló projekt eltitkolásáról van itt szó, amelynek célja a térség határozottabb térdre kényszerítése, valamint a politikai konformitás és engedelmesség – azaz Peking hivatalos nyelven szólva a „modernizáció” és a „harmónia” – Tibetre kényszerítése, függetlenül attól, hogy ez tetszik-e a tibetieknek vagy sem.

Sokaknak egyáltalán nem tetszett. 2008-ban hatalmas tiltakozási hullám tört ki a fiatal dalai láma elmenekülésének ötvenedik évfordulója közeledtével. A tiltakozások nemcsak a helyi kultúrát felhígító és a tibeti buddhizmust gyengítő kínai törekvések miatti haragot tükrözték, hanem az abbéli félelmetek is, hogy a nagytiszteletű dalai láma száműzetésben fog meghalni, és utódjának kinevezésével Peking közvetlen irányítást akar majd gyakorolni a vallás felett. A KKP-nek a tibeti ellenállást eltipró erőfeszítései ellenére a zavargások meglepetésként érték Pekinget és bámulatos gyorsasággal terjedtek. Hamarosan a szomszédos Szecsuan tartomány nagy részét is elárasztották a tüntetések, élükön a safrányszínű ruhát viselő szerzetesekkel és szerzetesnőkkel, akik kivonultak kolostoraikból, és ülötüntetéseket rendeztek a térség városainak központjaiban. Az erőszakmentes tiltakozások talán legradikálisabb

formájaként mások az önégetés látványos tetéhez folyamodtak, amelynek során nyilvános tereken gyújtották fel magukat.

Akkoriban a *The New York Times* kínai tudósítója voltam. Ahogy figyeltem a felkelés terjedését, mindent tőlem telhetőt megtettem, hogy eljussak Lhászába, Tibet fővárosába, ahol a zavargások kiobbantak. Csengtuba, Szecsuan virágzó fővárosába repültem, és autót béreltem azzal az elgondolással, hogy északnyugatra megyek a főként tibetiek lakta területekre. Más kollégák jelentéseiből tudtam, hogy ez nem lesz egyszerű. A kínai rendőrség ellenőrző pontokat állított fel a Szecsuan tibeti központjába vezető főbb autópályákon, és visszafordította a külföldi újságírókat. Egy hosszú éjszakán át utaztam egy kínai kollégával és a sofőrömmel. Átmentünk néhány útlezáráson, miközben a hátsó ülésen kuporogtam, elrejtve arcomat, mintha aludnék és nagyon bebugyoláltam volna magam a hideg miatt.

Nemsokára nyilvánvaló lett azonban, hogy csak idő kérdése lesz, hogy megállítsanak vagy letartóztassanak minket, ezért körülményes és hegyvidéki mellékutakon mentünk tovább, csak hogy ráébredjünk, hogy az ilyen útvonalakon mérhetetlenül hosszabb ideig tart az átjutás. Végül visszafordultunk, miután megtudtuk, hogy a hatóságok őrizetbe vettek néhány külföldi újságírót, akik átjutottak a lezáráson, világossá téve, hogy mennyire valószínűtlen, hogy beférkőzhetnénk bárhová, ahol a tiltakozások vagy az önégetések zajlanak. Más helyeken rengeteg beszámolót gyűjthettem be a Tibetben uralkodó elégedetlenségről és a kínai kormány iránti gyűlöletről. Tagadhatatlan azonban, hogy Pekingnek sikerült távol tartania a hozzám hasonló embereket a frontvonaltól.

Ennek az odajutásért folytatott küzdelemnek az emlékei toltultak fel bennem, amikor Barbara Demick *Eat the Buddha (Edd meg Buddhát)* című legújabb könyvét olvastam. (A cím a kínai Vörös Hadsereg kiéhezett csapataira utal Tibetben, akik a polgárháború idején néha kifosztották a buddhista kolostorokat, és megették a lisztből és vajból készült vallási szobrokat.) Demicknek bármely más, ehhez a generációhoz tartozó, nem kínai újságírónál

ügyesebben sikerült túljutnia Peking korlátozásain és behatolni a tibeti világba, hogy abban elidőzve, könyvének lapjain keltse életre az ott lakókat. Demick különleges elhivatottsággal állt ezekhez a feladatokhoz, többek között 2009-ben megjelent *Nincs mit irigyelnünk a világtól (Nothing to Envy)* című könyvében, amely az egyik legrészletesebb beszámoló tanulmánya Észak-Koreáról, egy olyan helyről, amelyet Tibetnél is jobban rejtegetnek és elzárnak a külföldiek elől.

Bármennyire is leleményes és ihletett Demick beszámolója, könyvéből csendes elkeseredettség árad általános üzenetként: Kína nagysága, gazdagsága és hatalma, valamint az Egyesült Államokkal fennálló kölcsönös függősége miatt a külvilág nem sokat tud tenni annak érdekében, hogy megállítsa Pekinget az országban meglévő jellegzetes kultúrák és vallási hagyományok szándékos és szisztematikus elpusztításában, a modern Kína kora előtti gyökereik és régóta fennálló önálló múltjuk ellenére. Demick véleménye szerint a buddhista Tibet a többségében ateista, etnikai han többséggel való erőltetett asszimiláció felé halad – akárcsak Hszincsiang; Hszincsiang észak felől határolja Tibetet, és jelenleg sokat szerepel a hírekben, mivel bizonyítékok vannak arra, hogy a KKP koncentrációs táborokba zárással és kényszermunkával töri meg az ottani muszlim ujjur lakosságot.

Égő ember

Jóval azután, hogy a 2008-as tiltakozások füstje eloszlott Tibetben és Szecsuanban, Demick három „felderítő utat” tett Ngabába; ebben a szecsuan megyében a lakosság túlnyomó többségét hagyományosan a tibeti etnikum teszi ki, Peking vasmarkát pedig a mindenütt jelenlévő rendőrség és a városokat őrző hadsereg helyőrségei képviselik. Az ellenőrzések elkerülése érdekében az élelmes nyugati utazó stílusát vette fel, szándékosan kerülve egy tapasztalt tudósító kinézetét. „Nem akartam olyan nevetéses áruhát viselni, mint [a] tizenkilencedik századi felfedező [akik Tibetbe utaztak], de vettem egy pöttyös, lelógó szélű kalapot és egy légszennyezés elleni, Ázsiában használatos

maszkot – írja. – Hosszú, poros kabátokat és lapos fűzős cipőt viseltem. Az a tény, hogy gyakran esett az eső, lehetővé tette, hogy még egy ernyő mögé is el tudjak bújni.” Ez átsegítette az útlezárásokon és egyéb akadályokon, amelyeket a hatóságok azért állítottak fel, hogy távol tartsák a külföldi újságírókat. Sok újságíró szerint a folyékony kínai nyelvtudás előfeltétele annak, hogy sikeresen tudósítson Kínából, Demick azonban gyenge mandarintudását próbálta a maga javára fordítani; gyakran hallgatott vagy játszott az értelmet, amikor a járműveket, amelyekben utazott, rendőri ellenőrzés céljából megállították.

A pekingi elnyomás alatt töltött boldogtalan jelen, és a kínai marxista-leninista hatóságokkal való összetűzések hosszú története Ngabát Demick elbeszélésének középpontjába emelik: ez az egyetlen közlekedési lámpával rendelkező város „világviszonylatban az önégetések fővárosává vált” – írja. A ngabai emberek többsége, akikkel interjút készített, azonban már eltávozott. Néhányan Szecsuan olyan vidékeire mentek, ahol kevésbé szigorú a rendőri felügyelet; mások száműzetésbe vonultak, főleg az észak-indiai Dharamszalába, a tibeti nép egyfajta nem hivatalos fővárosába, amely otthont ad a dalai lámának és sok ezer más tibeti menekültnek, valamint egy mintegy kormányként működő, gondosan kiépített hivatalnak.

A könyv bővelkedik figyelemreméltó karakterekben; kettő azonban különös élenkséggel emelkedik ki, és mindkettőjük Dharamszalában horgonyzott le. Az első egy Gonpo nevű nő, aki egy tibeti király lánya volt; apjának az 1960-as években a radikális ideológiai hadviselés és a kulturális forradalom politikai zűrzavara során fokozatosan meggyűlt a baja Pekinggel. A király engedett Kína azon törekvéseinek, hogy Szecsuan nyugati részén végrehajtsa az utóbbi parancsait, de magában fellázadt, és végül öngyilkosságot követett el: leugrott egy hídról, miután felesége gyanús körülmények között eltűnt.

Gonpo, aki akkor középiskolás volt, belső száműzetésbe ment Hszincsiangba. A volt tibeti hercegno tehenet fejt és a mezőn dolgozott.

Végül találkozott egy – a lakosság többségét kitevő – han kínai férfival, feleségül ment hozzá, majd a kormánynak dolgozott sok éven át Nandzsingban, egy kelet-kínai nagyvárosban, és többször dicséretben részesült teljesítményéért.

1988-ban a tibeti kultúra és történelem újrafelfedezésének vágya arra készítette Gonpót, hogy kislányával együtt elzárándokoljon Dharamszalába, férjét egy időre hátrahagyva, vagy legalábbis eredetileg így gondolta. Gonpo távollétében történt az a vérengzés, amelynek során a KKP leszámolt a demokráciapárti tüntetőkkel a pekingi Tienanmen téren, és amelytől éles fordulatot vett a kínai politika. Egy ország, amely az elmúlt évtizedben nyitott a világ felé, befelé fordult, és a külföldi kapcsolatokkal rendelkező embereket gyanakvással kezelték.

Gonpo arra a következtetésre jutott, hogy biztonságosabb Indiában maradnia, ahol nyelvtudását a száműzetésben lévő tibeti kormány javára kezdte használni, alkotmányát és választási törvényét kínai nyelvre fordította a dalai láma kérésére. Végül még a számkivetettek mozgalmának törvényhozásában is részt vett. Demick árnyalt portréjában Gonpo olyan nőnek tűnik, akinek sok oka van a keserűsége – nem szívesen látja hazája, és talán végleg elszakadt családjától –, mégis a tibeti dilemma összetettségét testesíti meg. Gonpo feltűnő módon mentes a kínaiellenesség szenvedélyétől, és még csodálója is a Kína által elért eredmények nagy részének. Sőt, ahogy Demick megjegyzi, a maga szándékosan takarékos módján Gonpo inkább képviseli a szocialista életstílust, mint a legtöbb kínai. „Általában megpróbálok nem a múlttól beszélni – mondja Gonpo Demicknek. – Elszomorít.” Parányi kisebbséget jelentenek azok a hangjukat is hallható aktivisták, akik ellenállnak a tibeti életformára rátelepedő kínai betelepülőknek. Feltételezhető, hogy sok tibeti mély ellenszenvet táplál magában Peking iránt, de a büntetéstől tartva hallgat. Ugyanakkor a többi Demick által bemutatott ember között Gonpóval kapcsolatban már más érzésünk támad: a sztoikus lemondás.

Az ellenállás

Sok tibeti azonban mindent kockára tett azzal, hogy erőteljesebben szembeszállt a kínai hatóságokkal. Ilyen Demick könyvének egyik, hatalmas visszhangot kiváltó szereplője is, egy Tsegjam nevű férfi, aki szintén a dalai lámának dolgozik. Tsegjam Ngabában töltött fiatal éveiben koraérett diáknak számított, akit könyvek iránti szeretete segített abban, hogy viszonylag kényelmes állást kapjon, ahol nála alig fiatalabb diákokat taníthatott a megye első, 1983-ban megnyílt tibeti nyelvű középiskolájában. Nem sokkal később egy olyan úton találta magát, amely az egyre merészebb felforgató tevékenység felé vitte. Az iskolában szigorúan tiltották a tibeti történelem tanítását, ezért Tsegjam rasvaszul buddhista filozófiáról és a tibeti naptár eredetéről szóló olvasmányokat kezdett beilleszteni a tananyagba. Han kínai tanfelügyelői nem beszéltek a nyelvet, ezért nem igazán értették, miről van szó. Demick azt írja, hogy Tsegjam „azt akarta ellensúlyozni, amire a diákokat a kínai iskolákban tanították, miszerint a kínai a műveltség nyelve, és hogy a tibeti csupán népnyelv, amelyet az idősek és a szerzetesek használnak”.

Később Tsegjam megkapta ajándékba a dalai láma 1962-es, *Földem és népem* című önéletrajzát. A szellemi vezető üzenete, miszerint „Tibet egy különálló és ősi nemzet, amely hosszú évszázadok óta kölcsönös tiszteletben tartották egymást Kínával”, sokban megerősítette Tsegjamat saját elgondolásait illetően. Ezen felbátorodva végül kockázatosabb tettekre vállalkozott, például kalligráfia-plakátokat készített olyan üzenetekkel, mint: „Szabad Tibetet. Kínaiak, kifelé Tibetből. Hozzák vissza Őszentségét, a dalai lámát.” A sötétség leple alatt tanítványai segítettek neki jól látható helyekre kitenni a plakátokat.

Ahogy az várható volt, ez Tsegjam 1989-es letartóztatásához vezetett, miután a hatóságok megkínózták egyik társát, és arra kényszerítették a férfit, hogy vallomást tegyen és nevezze meg a társait. A bíróságon Tsegjam dacosan ismerte el bűnösségét, és egy év börtönre ítélték – sokkal enyhébb idők jeleként. Nem sokkal szabaddalása után Tsegjam Indiába menekült egy volt diákjával, aki a felesége lett. Dharamszalában

telepedett le; politikai elveinek, gördülékeny mandarintudásának és szorgalmának köszönhetően a dalai láma személyi titkára lett, aki utazásaira is elkíséri az egyházfőt. Tsegjam szabadidejében szenvedélyes esszéíró: Ngaba kultúráját és történetét szeretné megörökíteni és méltó emléket állítani neki. Abban reménykedik, hogy a fullasztó pekingi vesztegzár alatt szenvedő Lhasza mellett még elég oxigén marad az olyan helyeken, mint Ngaba, hogy megörz-hessék a kultúrát egy olyan időig, amikorra talán újra beköszönt Kínába egy toleránsabb korszak.

Nincs kiút

Demick szereplőinek többsége egyáltalán nem vállal politikai szerepet; sokkal hétköznapibbak indítataikban. Arra kényszerültek, hogy elhagyják Ngabát és régióját, legalább annyira gazdasági elmaradottsága, az ottani politikai elnyomás miatt. Néhányuk ösztintén nagyra becsüli a fejlődést, ami összességében zajlik Kínában.

Végző soron azonban ez a bezártságról szóló könyv. A Ngabában maradt tibetiek egy helyőrségi városban élnek, amelyet lépten-nyomon a kínai biztonsági erők felügyelnek. Más városokat is láttam hasonló helyzetben, amikor 2012-ben turistaként Nyugat-Szecsuanba látogattam. Amikor leereszkedtem a magas hegyi hágókon keresztül, egy-egy kanyarból kiérve, hatalmas, frissen épített katonai és rendőri erődök látványa tárult elém.

Eközben a kínai hatóságok egyre inkább megnehezítik a Tibetbe jutást, még a szecsuanai tibeti nemzetiségűek számára is. Kína pedig gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy legális úton Tibetből Indiába lehessen jutni; a menekülés egyetlen módja egy gyötrelmes hegyi útvonal a rendőrök és fejjavadzások fúrjangos kikerülésével. A tibetiek számára nehéz lett az útlevel beszerzése. Kína más részein pedig tarka ruhás kívülállóknak számítanak, ha épp nem eleve gyanakvással nézik őket vagy elutasítóan bánnak velük.

A dalai láma – azzal a szándékkal, hogy csökkentse a feszültséget és könnyítsen az elnyomás légkörén – többször lemondott arról, hogy Tibet elváljon Kínától. Ezzel azonban nem nyert engedményeket Pekingtől, amely továbbra is bántó jelzökkel illeti, és folyamatosan

figyelmezteti a „szakadárságra”. „Mindegy, mit mond a dalai láma, a kínai kormány nem fárad bele a megbélyegzésébe” – írja Demick.

Gyűlöletük határtalannak tűnik. Mi, újságírók viccelődni szoktunk, hogy a dalai láma olyan lett, mint Lord Voldemort – a Harry Potter sorozat gonosz szereplője, akinek a nevét nem lehet megemlíteni, és (Tibet számos részén) nem szabad kitenni a képmását...

A dalai láma emlékét azonban lehetetlen eltörölni. Olyan helyeken, ahol a fényképe be van tiltva, a tibetiek megelégszenek Avalókitésvara, az együttérzés ezerkarú bodhiszattvájának [a ’megvilágosodott lénynek’] az imádásával, amelynek képmását a tibeti kolostorokban is tisztelik. A dalai lámát az Avalókitésvara reinkarnációjának tekintik, aki a hiányzó lelki vezetőt helyettesíti.

„Nem számít, hogy nincs róla képünk. Tudjuk, hol van ő” – mondta Demicknek egy tibeti Lhászában.

A válságos tibeti helyzet nemsokára elérheti a tetőpontját. A 85 esztendő dalai láma valószínűleg élete végéhez közeledik – Pekingben pedig már kész a terv arra, hogy egy másik, hasonló tekintélyű személyiség felemelkedhesen. Ahelyett, hogy Kína hagyóna lejátsszódni a buddhista közösség normális utódlási folyamatát, a KKP bejelentette, hogy majd ők felügyelik a következő dalai láma kinevezését. Nem indokolatlan azt gyanítani, hogy ennek a rendkívüli lépésnek a megtételével Peking a következő tibeti felkelés hosszú, lassan égő gyújtószinórját fogja meggyújtani.

(Foreign Affairs)

Julian Barnes

Hitler titkosrendőrségének a vezetője volt Bécsben. Majd a Nyugatnak kémkedett

---

Nemrégiben napvilágra került anyagok szerint a zsidók tízezreinek deportálásáért felelős Franz Josef Huber amerikai támogatással úszta meg a büntetést, majd a nyugatnémet hírszerzés szolgálatába állt.

TEL-AVIV – Hitler titkosrendőrségének egy magas beosztású parancsnoka, aki zsidók tízezreinek deportálásáért volt felelős, a második világháború után amerikai és német hatóságok védelme alatt állt, majd később Nyugat-Németország hírszerzőszolgálatához csatlakozott, ahol tudtak háborús múltjáról – derül ki az újonnan napvilágra hozott nyilvántartásokból.

A háború végére a hivatalnok, Franz Josef Huber – aki az SS-ben, a náci félkatonai szervezetben tábornoki rangot töltött be – vezette a Gestapo egyik legnagyobb részlegét, amely egész Ausztriát átfogta és keleti irányban is kiterjedt. Bécsben a náci hatalomátvétel után, szorosan együttműködött Adolf Eichmann-nal a koncentrációs és megsemmisítő táborokba történő deportálások során.

Eichmann végül kivégezték a zsidók millióinak szervezett meggyilkolásában játszott szerepéért. 2021 áprilisában van a hatvanadik évfordulója annak, hogy Jeruzsálemben elkezdődött a tárgyalása. Hubernek azonban soha nem kellett bujkálnia vagy külföldre menekülnie, mint más magas állású Harmadik Birodalom-beli parancsnokoknak.

Életének utolsó éveit szülővárosában, Münchenben töltötte családjá körében, saját neve alatt. Ennek a különös védettségnak a magyarázata valószínűleg abban rejlik, hogy mint kém szolgálta a hidegháborúban álló hatalmakat.

Az Egyesült Államok hírszerzési dokumentumai arról tanúskodnak, hogy nagy volt az érdeklődés Huber háborús kapcsolathálózatának felhasználása iránt, hogy ügynököket toborozzanak a szovjet blokkban, miközben Ausztria próbálta bíróság elé állítani háborús bűnök miatt.

„Bár semmi esetre sem hagyjuk figyelmen kívül a veszélyt, ami egy Gestapo-tábornok foglalkoztatásában rejlik – állítja egy 1953-as CIA-emlékeztető – a jelenleg rendelkezésünkre álló információ alapján azt is hisszük, hogy Hubernek hasznát veheti ez a szervezet.”

Újabbán fény derült amerikai és német hírszerzési feljegyzésekre, amelyekből kitűnik, hogy mindkét ország próbálta eltitkolni Hubernek a Harmadik Birodalom bűneinek elkövetésében

játszott szerepét, és megakadályozni, hogy bíróság elé álljon. A német közszolgálati média, az ARD megszerezte a feljegyzéseket és megosztotta azokat a *New York Times* magazinnal. Később a *München-jelentés* című oknyomozó dokumentumfilmben mutatták be őket.

A német Szövetségi Hírszerző Szolgálat, a BND (Bundesnachrichtendienst) közel egy évtizedig teljes munkaidőben alkalmazta Hubert, és olyan fedősztorit találtak neki, amely alapján látszólag egy magánvállalkozásban dolgozott. Csaknem húsz év telt el a háború után, amikor az ügynökség főnökei úgy döntöttek, hogy nem kívánatos számukra ez az összeköttetés. Egy 1964. decemberi feljegyzés arra figyelmeztetett, hogy a titok nyilvánosságra hozatala „meghiúsítaná a szolgálat vezetésének abbéli erőfeszítéseit, hogy bizalmat ébresszen a szövetségi kormányban és a nyilvánosságban”.

Nem ez volt az első eset, hogy Huber alkalmazkodott új főnökeihez.

Az 1920-as években és az 1930-as évek elején Huber tehetséges fiatal rendőrtisztként részt vett politikai pártok – köztük a nemzetiszocialisták – megfigyelésében Münchenben. Hitler hatalomra kerülése után lelkes párttag lett belőle, majd nem sokkal utána fontos szerepet töltött be a Gestapóban, a náci Németország rettegett titkos rendőrségében.

A náci vezetőknek tapasztalt rendőrtisztekre volt szükségük ennek kiépítéséhez, mondta el Michael Holzmann, egy osztrák náci fia, aki hosszú évek óta kutatta a Gestapo ottani tevékenységét. – „Huber megragadta ezt a lehetőséget, és jelentéktelen nyomozóból a volt Ausztria Gestapo terrorszervezetének legsikeresebb vezetőjévé vált”.

1938 márciusában, az Anschluss – Ausztria bekebelezése – után, Huber lett a Gestapo főnöke az ország legfontosabb részében, így Bécsben, a fővárosban is. Nem sokkal ezután a Gestapo kiterjedt hajtóvadászatot indított a disszidensek után Ausztriában, és Huber parancsot adott, „hogy haladéktalanul tartóztassák le a nem

kívánatos, különösképpen bűnös szándéktól vezérelt zsidókat, és szállítsák őket a dachau koncentrációs táborba.” Pár nappal később elindult Bécsből az első két, zsidókból álló transzport, hogy még sok másik kövesse.

Huber a háború végéig maradt pozíciójában, miközben egyre több embert rendeltek alá, és egyre nőtt a tekintélye. Ez idő alatt 70 000 osztrák zsidót, az eredeti közösség közel a 40 százalékát gyilkolták meg, míg vagyonuk a náci hadizsákmánya lett.

Eichmann tárgyalása idején megerősítette, hogy részt vett a zsidók deportálásában, de tagadta népi társban való bűnösségét, mondván: „Nem volt más választásom, mint hogy kövessem a kapott parancsot.”

Huber másféleképpen közelített. 1948-ban a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék egy hivatalnok tanúként, nem pedig gyanúsítottként hallgatta ki Hubert, aki elmondta, hogy 1944 végéig nem volt tudomása a megsemmisítésekről, amikor is helyettese valamit homályosan közölt vele.

„A történelmi bizonyítékok azonban teljesen más mutatnak – mondja Moshe Zimmerman történész professzor és holokauszt-kutató, a Jeruzsálemi Héber Egyetem munkatársa. – Eichmann arca ismerősebbnek tűnhetett a zsidó közösség számára, de a Huber alatt működő Gestapo és rendőrség osztozott abban a felelősségben, amelyet a zsidók elleni rémtettek elkövetése, összegyűjtésük, vonatokkal történő kényszerdeportálásuk és a haláltáborok jelentettek.” Huberről továbbá készült egy fénykép, amelyen az SS és a Gestapo főnökének, Heinrich Himmlernek a kíséretében látható, egy koncentrációs táborban tett látogatásuk alkalmával a felső-ausztriai Mauthausenben, ahol legalább 90 000 ezer internáltat gyilkoltak meg.

A háború vége felé Hubert az amerikai hírszerzés kiemelt háborús bűnösnek körözte, és úgy tűnik, hogy Huber számított arra, ami készülöben volt. Ideje nagy részében keletről származó ügynökökkel tárgyalt; ezek az ismeretségei hamarosan még értékesebbnek bizonyultak.

Az amerikai erők 1945 májusában letartóztatták Hubert.

Nem áll rendelkezésre információ azzal kapcsolatban, hogy miként működött együtt az amerikai hírszerzéssel a fogságban töltött két év során, de 1947 májusában – a rengeteg ellentmondásos bizonyíték ellenére – egy amerikai nyomozó azt írta, hogy Huber „egy tisztességes, tényekhez ragaszkodó és részrehajlás nélküli rendőrtiszt volt, aki pártatlanul, illetve faji és politikai előítéletek nélkül töltötte be rendőri szerepét”. Ezután a dokumentum azt állítja, hogy az SS-tábornok „nem volt a náci ideológia követője”, és „teljességgel megbízhatónak és szavahihetőnek” nevezte Hubert.

Egy hónappal később az amerikai fogolytábor parancsnoka úgy nyilatkozott, hogy „nagyra értékelték Huber szorgalmát és együttműködését”. 1948 márciusában szabadon engedték.

„Abban az időben Ausztria a hidegháború egyik fő frontvonalának számított” – mondta Shlomo Shpiro, az izraeli Bar-Ilan Egyetem professzora, aki a volt náci és a nyugati hírszerző szolgálatok közti együttműködés kutatója. „A nyugati titkosszolgálatok nehezen tudtak megbízható kommunistaellenes kapcsolattartókat toborozni, és nem mutattak túl mély érdeklődést azon emberek múltja iránt, akikről azt gondolták, hogy jó szolgálatot tehetnek nekik.”

„Számos volt magas rangú náci kovácsolt előnyt az új kommunista fenyegetésből, hogy kibújjon a háborús bűnök miatti felelősségre vonás alól, valamint az amerikai és nyugatnémet hírszerző ügynökségektől kapott tetemes fizetést” – mondta Shpiro professzor.

Az elkövetkező években az amerikai megszállók és hírszerző hatóságai széles körű és sikeres erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy különféle bürokratikus okokra hivatkozva megghiúsítsák Ausztria kérelmét Hubert kiadatása ügyében, valamint túlélők számos szervezetének és ügyvédjeinek a próbálkozásait, hogy bíróság elé állítsák.

Az Egyesült Államok szintén nyomást gyakorolt a német hatóságokra, hogy Huber menjen keresztül egy gyors náciatlanítási

átnevelésen, amely felfüggesztett ítélettel és pénzbüntetéssel járt.

1955 decemberében Huber bevonult a Gehlen Szervezetbe¹, amelyből nem sokkal később megszületett a Német Szövetségi Hírszerző Szolgálat, a BND.

„A BND sok náci toborzott sorai közé, de nem sokan akadtak, akik ilyen kiváltságos pozícióban voltak – mondta Stefan Meining történész és a német köztvényt szerkesztője, aki a Huberről készült dokumentumfilmet készítette. – Pontosan tudták, hogy Huber nem egy huszadrangú gyilkos volt a Gestapo soraiban, hanem egy SS-tábornok, aki a náci terror szervezet legbelső köreiből mozgott, és több tízezer zsidó és ellenzéki haláláért volt felelős.”

Bodo Hechelhammer, a BND vezető történésze, akit meginterjúváltak a dokumentumfilmben, megerősítette, hogy Huber az ügynökség alkalmazásában állt, és rávilágított, hogy „igen gyakran a volt náci köréből” toborozták azokat a szakképzett hírszerzőket, akik egyértelműen kommunistaellenes beállítottságot mutattak. Az ügynökség nem válaszolt arra a megkeresésünkre, ahol további részletek iránt érdeklődtünk. A CIA szintén nem volt hajlandó nyilatkozni az ügyben.

1964 elején, félvén a dolgok nyilvánosságra kerülésétől, a BND arra a következtetésre jutott, hogy „már nem képzelhető el” Huber foglalkoztatása, nehogy [Huber múltban játszott] szerepe „veszélyeztesse a kémiszolgálatot”, és elbocsátása mellett döntött.

Mivel azonban Huber nem hazudott főnökeinek a múltjával kapcsolatban, „nem lehetett hibát találni benne” elbocsátásának igazolására, ezért helyette fizetett szabadságra küldték.

Franz Josef Huber három évvel később, 65 éves korában ment nyugdíjba, és 73 éves korában bekövetkezett haláláig német közszolgálati nyugdíjazásban részesült.

(The New York Times)

¹ A Német Szövetségi Köztársaság egykori központi kémiszervezete (a megszerző Gehlen volt hitlerista tábornok nevééről).

Steve Donoghue

Aki túltett Hitleren is: Sztálin, a második világháború főbűnöse

---

Sean McMeekin *Stalin's War: A New History of World War II (Sztálin háborúja: A második világháború története új felfogásban*, Basic Books, 2021, 831 oldal) című könyvének recenziója

Adolf Hitlert tekintik a rettegés legfőbb okozójának a második világháborúban. A *Sztálin háborúja* rávilágít, hogy miként törpülnek el rémtettei Joszif Sztáliné mellett.

A gonosztevők panteonjában Adolf Hitler foglalja el a legelőkelőbb helyet. Ahogy Sean McMeekin a *Sztálin háborúja: A második világháború története új felfogásban* című, terjedelmes és alpműnek tekinthető új könyvében megjegyzi: „Hitler még mindig kísértő szörnyetegként tér vissza rémálmainkban, emlékeztetve az általa elszabadított borzalmakra, egyesítve bennünket abban, hogy ellene mondjunk a fasizmusnak, az antiszemitizmusnak, a fajelméletnek és a nácizmusból származó más gonoszságoknak.” Nyugaton Hitler és a nácik képviselik az emberi elvetemültség legmélyebb bugyrait: van, aki gonosz, van, aki gonoszbab, és van Hitler.

Mint McMeekin rámutat, minél távolabb keleti irányba tolódik el a hangsúly, annál inkább uralja a képet Joszif Sztálin és Szovjet-Oroszország. McMeekinnek teljesen igaza van, amikor azt írja, hogy a szövetségesek második világháborús győzelme Kelet-Európában és Észak-Ázsiában csak még több fájdalmat hozott – hódítások és polgárháború formájában. Ezek a területeken Sztálin „[második világ] háború utáni háborúi” Lengyelországból, Lettországból, Észtországból, Litvániából, Finnországból, Romániából, Ukrajnából és Magyarországról több millió kényszermunkást gyűjtöttek be a szovjet ipar számára; továbbá, 1945 után pedig csaknem egymillió japán, mongol és koreai érkezett hasonló

módon. „Így kezdődött el – írja McMeekin – a szovjet terror megújult időszaka, amelyet a zsidókról és más nyugatbarát kozmopolitákról szóló növekvő paranoia táplált, és amely Sztálin 1953-ban bekövetkezett haláláig tartott.

Bárhogy is nézzük, Hitler katonai vagy polgári áldozatainak száma eltörpül a Sztálin által meggyilkolt ártatlan emberek tömege mellett, különösen a háború utáni évtizedben. Továbbá, ahogy számos, már előtte megjelent könyv tette, a *Sztálin háborúja* teljes egészében nyilvánvalóvá teszi, hogy a diktátor, ha ez egyáltalán lehetséges, még ridegebb módon visszataszító volt, mint Hitler. Sztálin oly mértékben gyakorolta kétszínűségét és erőszakosságát, amelynek Dzsingisz kán óta nem volt tanúja a világ, és mégis egy Nyugatról táplált háborús propagandának köszönhetően egy egész generáció számára a szigorú, de jóságos – Joe bácsi-szerű² – „tábornok” maradt, aki saját embereinek millióit küldte a harcterre.

Ha ebből a propagandából még fennmaradt valami, akkor ez a *Sztálin háborúja* egyszer és mindenkorra lesöpri a színpadról. Minden évben jelennek meg új könyvek, amelyek „új felfogásban megírt” történelmet ígérnek egy olyan alaposan körbejárt téma esetében, mint a második világháború, de McMeekin valóban beváltja ezt az ígéretet. A háborúnak – állítása szerint – volt egy főhőse, akinek seregei mind Ázsiában, mind Európában egy az egész eurázsiai kontinensen átívelő, eposzi méreteket öltő harcot folytattak, aki részt vett a tengelyhatalmak meghódításában, és eközben hatalmas mértékben kibővítette saját birodalmát. „Mindezek által – írja a szerző – ez nem Hitler, hanem Sztálin háborúja volt.”

McMeekin további súlyt ad munkájának azért, hogy az ázsiai hadszíntér kulcsfontosságú csatáit is belefoglalja. A szerző nagymértékben támaszkodik szovjet levéltári

---

2 Uncle Joe: Az Egyesült Államok egyik tábornoka (Joseph W. Stilwell [1883–1946]), aki a szövetséges erőket vezette Kínában, Burmában és Indiában a második világháború alatt.

anyagokra (a könyv 100 oldalnyi, gyakran olvasmányosan csapongó végjegyzettel rendelkezik): hátborzongatóan sötét kép tárul eléink Sztálin Csang Kaj-sek kormányával kötött alkuiról, amely 1945 augusztusában a kínai-szovjet barátsági és szövetségi szerződés aláírásához vezetett, és amely a Nyugat fokozott érdeklődését is kiváltotta a mandzsúriai szovjet atrocitásokat illetően. Sztálin távolkeleti cselszövéseiből – amelyek nagyrészt rejtve maradtak névleges szövetségesei, Harry Truman amerikai elnök és Winston Churchill brit miniszterelnök előtt – olyan tervezetre derül fény, amelyet teljes egészében zsarnokság és hódítás jellemez, ahol a Hitler elleni harc eszköz volt a területnyerésre és fosztogatásra; farkasok harca volt ez, de nem egy farkasoktól mentes világért, hanem a szabad prédáért a juhok között.

A *Sztálin háborúját*-t átható harag a nyugati bűnrészességnek szól. Miután úgy tűnt, hogy a Szovjetunió csatlakozott a szövetségesek ügyéhez, Sztálin bármit kért, nem sok minden akadt, amit az utóbbiak megtagadtak tőle. Ahogy McMeekin írja, a csendes-óceáni háború utolsó 14 hónapjában a szovjetek több mint 4 millió angol (metrikus) tonna hadianyagot kaptak Sztálin távolkeleti hadseregei számára, többek között 870 000 angol tonna kőolajat – ez hozzávetőlegesen megegyezik a teljes mennyiséggel, amelyet Oroszországba szállítottak a náci elleni küzdelem megsegítésére.

Továbbá, mint ahogy McMeekin megjegyzi, Sztálin természete mindvégig elég világosan megmutatkozott. „Ha Londonban és Washingtonban kételkedtek is volna Sztálin szándékaiban a hamarosan rabigába hajtott európai népeket illetően – írja McMeekin –, ezeket el kellett volna oszlatnia viselkedésének, ahogy a Vörös Hadsereg, amerikai kölcsönbérleti teherautókon utazva 1944 második felében lerohanta a korábban idegen uralom alatt nyögő (és hamarosan újra megszállás alá kerülő) Lengyelországot.”

A háború végén Churchill utasította vezérkari főnökeit, hogy dolgozzanak ki haditervet a Kelet-Európában állomásozó szovjet erők

megtámadására (tábornokai Elképzeltetlen hadműveletnek – Operation Unthinkable – nevezték), de természetesen semmi ehhez fogható nem történt. Ehelyett Sztálinnak szinte teljes győzelmet engedélyeztek egy olyan háborúban, amelyet nagyrészt saját hasznára rendezett. Sean McMeekin figyelemre méltó munkát végzett ennek a háborús történetnek az elmesélésével.

(Christian Science Monitor)

Krystin Arneson

A „Feierabend” segíti a németeket a napi munka utáni kikapcsolódásban

---

Talán még soha nem mosódott el ennyire az élet és a munka közti határvonal. Egy német kifejezés rámutat a kikapcsolódás fontosságára, és talán még szabadidőnk egy részének visszanyerésében is segíthet.

Sokan közülünk megkönnyebbülten hagyunk fel a munkahelyi ingázással a covid-járvány közepette; ugyanakkor, amit némelyek taposómalomnak látnak, mások számára rituálét jelent. Nils Backhaus Bochumban él, nem messze Dortmundtól; még az otthon dolgozás időszakában is fontos részét képezi napjának az ingázás, amely nélkül rosszul érezné magát. Munkanapja végén, délután 5 óra körül a munkahelyi biztonsággal és egészségvédelemmel foglalkozó német szövetségi intézet (BAuA) 34 éves kutatási és politikai tanácsadója felveszi edzőcipőjét, versenybiciklijére pattan, hogy végigkerekessen a Ruhr-folyó menti nyugodt tájakon. Ez a napi biciklizés – amit ő „hamis ingázásnak” nevez – leképezi azt az utat, amelyet korábban az irodából hazafelé megtett, mielőtt otthoni munkavégzésre állt volna át. Ez Backhaus módszere, hogy újból egy hagyományosabb kezdetet teremtsen a „Feierabend”-nek. A német szó azt az időt írja le, amikor már elvégeztük a munkát, és kezdődik a szabadidő és a pihenés időszaka.

„A »Feierabend«-nek két jelentése van – mondja a 41 éves berlini Christoph Stengel, aki az Idealo árásszehasonlító weboldal szoftverfejlesztőjeként dolgozik. – Először is ez az a pillanat, amikor abbahagyjuk a munkát a nap hátralevő részére, ami természetesen jó érzés. Másodszor pedig a munka és a lefekvés közti részét jelenti a napnak.” Meglepőnek hangozhat, hogy ennyire féltik szabadidejüket a németek, akikről általában az a sztereotípiá alakult ki, hogy szorgalmasak és hatékonyan dolgoznak. A Feierabend fogalma azonban egy meglehetősen kapitalista felfogáshoz is kötődik, amely szerint a vállalatok nagyobb termelékenységét – és következésképpen nagyobb értéket – tudnak nyerni a munkaerőből, ha a dolgozók számára a munka után egyértelmű pihenőidő áll rendelkezésre. „Munka után közvetlenül pihenni kell, másnap nem lehet két végén égetni a gyertyát – mondja Backhaus. – A pihenés hiánya és a stressz összefügg. Olyan ez, mint a bioritmus.”

A távmunkára kényszerülő munkavállalók számára – ahogy ezt sok szabadúszó jól tudja – a váltás egyik legnagyobb probléma, azaz, hogy nincs egyértelmű vége a munkanapnak. Még ha életünk más kötelezettségei vagy személyes kedvteléseink miatt rendellenesen sok időt is töltünk munkával, a távmunka esetében nem nehéz a kelleténél több órát dolgozni. Sok német azt állítja, hogy egyértelmű szétválasztásra van szükség – és ebben tud segíteni a Feierabend. A kifejezés lefordítva kissé homályosan hangozhat a nem német anyanyelvűek számára. Általánosságban ez egy portmanteau, azaz 'ünneplés' és az 'este' vegyülékzava, amelyet néha a 'munkaidő lejártának', néha pedig az ún. 'happy hour'-nek, azaz – italokat alacsonyabb áron értékesítő – azaz boldog órának értelmeznek. Ez azonban nem teljesen helytálló. „Némelyik kissé félreértelmezik – mondja Backhaus. – Az eredeti jelentés nem bulizásról szól. Amikor ezt a szót megalkották, akkor ez a szabadidő és az esti nyugalom kezdetére vonatkozott, és ily módon ahhoz az időhöz kötődik, amikor buzgó vallásos életet élünk esténként.”

A mezőgazdasági alapú társadalmakban a harangszó jelezte a munkanap végét, valamint az esti imák és pihenés kezdetét. Később, „az iparosodás idején az újfajta munkák és a változó munkakörülmények miatt egyre több ember számára létfontosságúvá vált” napi időbeosztásának kérdése” – mondja dr. Caroline Rothauge, a modern kori és kortárs történelem adjunktusa az Eichstätt-Ingolstadt-i Katolikus Egyetemen. „A gyári munkások és a kereskedelmi dolgozók rövidebb munkaidőért küzdöttek, és így pihenőidőt, azaz „Feierabend”-et, illetve hétvégét is szerettek volna. Az adjunktus hozzáteszi, hogy az 1900-as évek körül általános felfogás volt, hogy a „szabadidőt” a test és az elme regenerálására kell használni. „Így a munkát és a szabadidőt ugyanazon érem két oldalaként látták. A szabadidő megfelelő felhasználása alkalmassá teszi az embert az újbóli munkavégzésre, és legjobb esetben még a teljesítményét is növeli.” E „munkahigiénés” filozófia szószólói olyan módszereket ajánlottak, mint a szabadban eltöltött séta, és nem nézték jó szemmel az ivást és a táncot (főként fiatal nők esetében). „Sokat törődtek azzal, hogy – saját szavaikkal élve – megreformálják és finomítsák a gyári munkások és a kereskedelmi alkalmazottak pihenési és szórakozási szokásait – mondta Rothauge. – Csak ezután lehetett biztosítani a »tényleges pihenést« és így »szabadidejük« »hasznos eltöltését«. Míg a Feierabend fogalma kialakult, a vallási kötelekekből is megmaradt némi örökség. A szüneteket és a vasárnapokat meg mindig a Feiertage, azaz 'pihenőnapok' megnevezéssel illetik, és a német törvények a „munka utáni pihenés és a lelki emelkedettség napjaiként” védik őket.

„Mély meggyőződésem, hogy a Feierabend a legbensönkhöz való kapcsolódást jelenti, amely alatt a családunkat, barátainkat és szabadidős tevékenységeinket értem – mondja a 31 éves Gene Gerrienne, aki az Early Metrics nyomkövető-szolgáltatás start-up partnerország-menedzsere. Gene Kölnben született, 22 éves koráig Németországban élt, most pedig Angliában, Greenwichben dolgozik. „A németek szeretik, ha élesen elkülönül a munkával és a kedvteléseinkkel töltött idő. Emiatt,

gondolom, sok energiát fordítanak arra, hogy a lehető leghatékonyabban végezzék munkájukat, ami lehetővé teszi nekik, hogy a számítógéppel együtt ők is teljesen kikapcsoljanak.”

A Feierabend nem pusztán egy német kifejezés a „munka–magánélet egyensúlyra”. Bár hasonlóak, a „munka–magánélet egyensúly” olyan kifejezés, amelynek jelentése gyakran ugyanolyan homályos lehet, mint a probléma, amelyet orvosolni próbál. Úgy tűnik, hogy a német megközelítés inkább elismeri, hogy dolgozó és magánéleti énünk között mindig is ellentmondás lesz. Ahelyett, hogy megpróbálná összehangolni a kettőt, a Feierabenddel járó szétválasztás határvonalat húz közöttük. Ez általában átjárhatóságot is teremt a két állapot között, például felöltözünk az irodába és átöltözünk munka után, vagy mint Backhaus tette, az ingázást a kerékpártúra váltja fel. Mindenekelőtt a Feierabend koncepciója elismeri, hogy a munkahelyi lét és „munka-üzemmód” olyan követelményeket támaszt velünk szemben, amelyek után rendszeres kapcsolódás szükséges.

A Backhaus által 2015-ben, 2017-ben és 2019-ben végzett felmérések során a kutatók megkérdezték a résztvevőket, mennyire elégedettek a munkájukkal és a magánéletükkel. Backhaus a válaszok alapján azt mondja, „hogy ha elmosódnak a határok, vagy ha a munkaidő túlórázás, hosszú munkaidő vagy szokatlan időben végzett munka miatt átnyúlik a magánéletbe, akkor az emberek kevésbé lesznek elégedettek a munka és a magánélet egyensúlyával”.

„El lehet képzelni, hogy németként kedvelem az időbeosztásomat – mondja Gerienne. Amikor azonban elrendelték a karantént, otthoni munkára kellett átváltania, amely hatással volt szokásos napirendjére. „Egyre jobban elmosódtak a munkám és a magánéletem közti határok. Emlékszem, hogy egy nap azon csodálkoztam, hogy miért nem válaszol senki a Slack-üzeneteimre. Kiderült, hogy aznap szombat volt – ekkor döbbsentem rá, hogy másként kell csinálni a dolgaimat.” Gerienne „nagyon szigorú rendszerbe” fogott bele, hogy megbirkózzon az átmenettel: reggel

meditációval, testmozgással, nyújtásokkal és naplóírással. Mivel sokáig bírja evés nélkül, arra is rászoktatta magát, hogy este szokott időben legyen éhes. „Ekkor hagyom abba a munkát, hacsak nem jön közbe valami sürgős feladat” – mondja. – Lecsukom a laptop tetejét, és vagy tanulok, vagy főzök, vagy olvasok valamit. Lényeg a fegyelem!”

A munkahelyi és a magánéleti énünk világos elkülönítése, illetve a két létállapot közti állapot közti átmenet módjának megtalálása nemcsak a dolgozó számára előnyös, de a munkaadó is jól jár vele. „Még a cégek is látják, hogy probléma, ha az emberek mindig elérhetők és éjjel-nappal dolgoznak – mondja Backhaus. – Így több szabadságot kell kiadniük, és gyakrabban jelentenek beteget. Ha ez az elkülönítés nem lehetséges, akkor sok probléma jelentkezhet.” Természetesen, a Feierabend egyes napokon inkább csak szép álomnak tűnik, és még a németek is tovább dolgoznak, mint kellene. Egy munkaidőről készült felmérés kimutatta, hogy a teljes munkaidőben dolgozó német alkalmazottak hetente átlagosan öt órával dolgoznak többet, mint a rendes munkaidőjük. Ugyanakkor még túlmunka után is pihentető lehet, ha dolgozunk végeztével pontot teszünk a nap végére.

Paula McLeod számára, aki az amerikai székhelyű Success by Design ügyvezető-coaching cég alapítója, „rendkívül jó csengése van” a Feierabend szónak. A világvárvány során McLeod arra biztatta az ügyfeleket, hogy járjanak el hasonlóan, és próbáljanak elhatárolódní a munkájuktól, amióta otthoni munkavégzésre váltottak. „Az embereknek szükségük van valamire, ami pótolja azt a váltást, amely az irodába ingázás alatt megy végbe” – mondja. Backhaus szerint még az olyan egyszerű dolgok, mint például a munkaidő alatt viselt kissé elegánsabb ruha lecserélése (például, ha a munka alatt hordott öves nadrágból kényelmes melegítőnadrágba bújunk utána) is segíthetnek abban, hogy agyunk a készenléti üzemmódból átkapcsoljon az estire. Fontos, hogy „gondolatilag ráhangolódjunk arra, amit éppen csinálunk – mondja. – Ezek a szokások eltűnnek a munkahelyi

és a személyes napirend összemósásával a covid-19 járvány idején, de segítenek szervezetünknek az alkalmazkodásban.”

A gondolkodásmód kulcsfontosságú, nemkülönben az új szokások is. A munkáról való lecsatlakozást segítő napirend kialakítása és határok megszabása az egyén dolga, de kihatással lehet a munkatársakra is – továbbá, menedzserekként jó példával járhatunk elöl csapatunk előtt, hogy érezhessék, hogy ők is lecsatlakozhatnak. Például, ha gyereknevelés, kötelezettségek, időbeosztás vagy személyes kedvtelések miatt a hagyományos munkaórakon kívül is dolgozunk, ütemezzük be úgy az e-maileket, hogy azok a szokott hivatali időben legyenek elküldve, és így a munkából kijelentkezett dolgozók nem kapnak „bökődő”

értesítést, illetve a válaszolás szükségét sem érzik pusztán csak amiatt, mert mások a gép előtt ülnek.

Végso soron, a Feierabend tanulságokkal szolgálhat azoknak a túlterhelt, távmunkát végző dolgozóknak, akik szeretnék visszanyerni a magánéletüket, és hasonlóképpen a munkahelyi világukat is – legalábbis egy kicsit. „A munka és a magánélet egyensúlyának megteremtésekor mindenkinek meg kell találnia, hogy mi a legjobb a számára, és úgy gondolom, nincs jó vagy rossz válasz – mondja Gerrienne. – Szerintem a Feierabend legnagyobb ajándéka, hogy ura vagyok az életemnek, és tudatos döntéseket hozok, ahelyett, hogy hagynám, hogy az élet vegye át az irányítást felettem.”

(bbc.com)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

- Bolek Zoltán* történész, doktorandusz, Leadership Programme résztvevője; Eger PhD-hallgató (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Történelem Program);
Monor
- Boros János* egyetemi tanár (PTE), tudományos főtanácsadó (MMA MMKI),
Budapest
- Faragó Péter* társadalom- és közvéleménykutató, Budapest
- Mező Ferenc dr.* (PhD) habil., egyetemi docens, DE, Debrecen
- Mossóczy Katinka Zsófia* okleveles közgazdász regionális és környezeti gazdaságtan mesterszakon, a brüsszeli European
- Paár Ádám* történész PhD, politológus, a Méltányosság Politikaelemző Központ kutatója, Budapest
- Somodi Imre* hallgató, Pécsi Tudományegyetem
- Tefner Zoltán* egyetemi magántanár, Budapesti Corvinus Egyetem
- Torda Sztella* egyetemi hallgató, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzeti Közszolgálati Egyetem; Nyíregyháza
- Varga Csaba* jogfilozófus, professor emeritus, Budapest

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Dr. Mező Ferenc: Big tech-demokrácia és demográfiai válság az USA-ban. . . .</i>	1
<i>Boros János: Az ígélet földje – Amerika</i>	
<i>A jó társadalom lehetősége vagy lehetetlensége . . . . .</i>	11

SZÁZADOK

<i>Tefner Zoltán: A lengyel társadalom- és pártstruktúra 1914 és 1918 között</i>	
<i>Az osztrák–magyar katonai hírszerzés ismeretei a lengyelekről . . . . .</i>	23
<i>Bolek Zoltán: Az Osztrák–Magyar Monarchia kolonizációs kísérlete</i>	
<i>Bosznia-Hercegovinában . . . . .</i>	43

MŰHELY

<i>Faragó Péter: 90-es évek, mint a rendszerváltás utáni mélypont:</i>	
<i>Változott-e a rendszerváltás után a stresszkezelési gondokkal,</i>	
<i>szorongással, depresszióval és egyéb mentális betegségekkel</i>	
<i>küszködő fiatalok aránya? . . . . .</i>	50
<i>Varga Csaba: A jog hermeneutikuma . . . . .</i>	68

SZAKKOLLÉGIUMI CIKKPÁLYÁZAT

<i>Somodi Imre: A pécsi jezsuiták története a „felszabadulástól” a feloszlatásig,</i>	
<i>1945–1950 . . . . .</i>	80
<i>Torda Sztella: A globalizáció kihívásai – tendenciák a 21. században . . . . .</i>	90
<i>Mossóczy Katinka Zsófia: A művészeti és kulturális tevékenységek</i>	
<i>szerepe a békeépítésben az Afganisztáni Nemzeti Zenei Intézet</i>	
<i>példáján keresztül . . . . .</i>	102

NAPLÓ

<i>Paár Ádám: Négy nemzet, egy történelem . . . . .</i>	110

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Zanny Minton Beddoes: Nehéz idők Brazíliában (115) Howard W. French: A Tibet nevű börtön. Miként tartja Kína uralma alatt ezt a nyugodt régiót (117) Julian Barnes: Hitler titkosrendőrségének a vezetője volt Bécsben. Majd a Nyugatnak kémkedett (121) Steve Donoghue: Aki túltett Hitleren is: Sztálin, a második világháború főbűnöse (124) Krystin Arneson: A „Feierabend” segíti a németeket a napi munka utáni kikapcsolódásban (125)

KÉPEK

Károlyi András grafikái (79, 101)

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2021. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 38 580 Ft helyett 27 060 Ft
Fél évre: 20 010 Ft helyett 14 250 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 29 160 Ft helyett 21 720 Ft
Fél évre: 15 300 Ft helyett 11 730 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 29 160 Ft helyett 21 720 Ft
Fél évre: 15 090 Ft helyett 11 730 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 18 840 Ft helyett 12 480 Ft
Fél évre: 9630 Ft helyett 6600 Ft

Akciónk a 2021. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
  - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu

A 2017. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 870 Ft • Előfizetéssel: 785 Ft

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

Nemzeti Kulturális Alap

